

Vikerkaar

9/1994

Kuhlbars "Kalevite kalmul" ning Bergi "Kalev ja Linda". Valtoni "Saurusesõit". Rummeli, Sova ja Väli luulet. Bernstein kunsti piiridest. Legitiimsuse domineerimise kolm tüüpi – MAX WEBER. Käärrik: võim, domineerimine ja autoriteet Weberil. Mereste demokraatia mehhanismidest. "Platooniline eesel", "Riiulil avamerele" jpt. MUDISTI kunst ja *Mis pähe tuli*.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

September 1994. Nr 9

Sisukord

Friedrich Kuhlbars *Kalevite kalmul* 1

Maimu Berg *Kalev ja Linda* 2

Mari-Liis Remmel *Luulet* 24

Pille Sova *Luulet* 25

Katrin Väli *Luulet* 27

Arvo Valton *Saurusesõit* 29

Peeter Mudist *Mis pähe tuli* 33

Boriss Bernstein *Raam ja koondumispunkt*
48

Max Weber *Legitiimsuse domineerimise kolm
puhast tüüpi* 58

Henn Käärrik *Max Weber: võim, domineeri-
mine, autoriteet* 66

Uno Mereste *Demokraatia toimetehhanis-
mi on kerge tunnustada, aga raske mõista* 70

Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole:
Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa mo-
dernismi taustal* 74

Arnold Hinnom *Suur heitlus* 79

Vaatenurk

Marju Lepajõe *Platooniline eesel* 85

Maie Kalda *Mööda bergmannitorusid Lutsust
"Talveni"* 88

Kalev Kesküla *Põlvkonnaeepose uus peatükk*
90

Peeter Kunstler *Riiulil avamerele* 92

Tambet Kaugema *Suurlinna tuled* 93

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotod: Jüri Kaarma

Esikaanel: Peeter Mudist. "Põllukuhjatis".
Õli, lõuend. 1974.

Tagakaanel: Peeter Mudist. "Kaseke". Õli,
lõuend. 1994.

FRIEDRICH KUHLBARS
Kalevite kalmul

Õhtu avab au-värvavad,
Taara toas tuled säravad:
Räägivad, kuis Linda leina hää
Õrnalt, hellalt heljus heina pääl.

Väravasse vajus utu parv,
Luha loigul laulab lutusarv.
Kuu, mis kumab üle kodumaa,
Hakkab kullast kangast kuduma.

Ööbik hõiskab õitsval lehepuul,
Kalju kaarel hõiskab mehe huul.
Meri mängib mättal liivaga,
Öö sind puutub pehme tiivaga.

Vete vahust välja veerevad,
Taeva tuulde üles keeravad
Vana aja vahvad võitlejad,
Maa ja mere suured sõitlejad.

Sulevid ja ausad Alevid,
Olevid ja kanged Kalevid
Pilve pinnal pidu peavad,
Vägipulka vahvast' veavad.

Hobu, erutatud vaimu vägedest,
Hirnub üle hiiu mägedest.
Muistse päevi kalmu kalju pääl
Kõlab vaimu väe valju hää.

Võitlejad, kel pole nime veel,
Tõusvad Taara tuppa ime teel,
Astvad alla päeva piireni,
Kestvad koidu kulla kiireni.

MAIMU BERG

KALEV JA LINDA

(Näitemäng kahes vaatuses ja kümnes pildis)

Tegelased:

Artur Hollup,

Raid – mõlemad pornovideote ja -filmide produtsendid, noorepoolsed mehed

Linda Lesnoi, raamatukogutöötaja, algul 36-aastane

Linda abikaasa Lesnoi (Mees), erumajor, hiljem tööline, algul 58-aastane

Nende lapsed:

poeg Peer-Heldur, algul 20-aastane, üliõpilane

tütred Gerly-Marilin, algul 16, õpilane

Svea-Monica, algul 11, õpilane

Kalev Stoltenberg, vabakutseline luuletaja, algul 25-aastane

Arhitekt, Gerli sõber

Mats, Svea-Monica peigmees

Banketi külalised, ajakirjanikud jne.

***

I vaatus, 1. pilt

Studio

Artur ja Raid istuvad kahekesi pimendatud ruumis ja vaatavad slaide.

Artur: See võiks kõne alla tulla, sellel on päris kena...

Raid: Päris kena küll, aga ripuvad.

A: Kolme lapse emal võivad rippuda. Mõjub usutavalt.

R: Me ei tee sotsrealismi. Siin pole tähtis usk, vaid tulemus. On kaks võimalust – meeldib või ei meeldi. Kõik. Kolme lapse emal võivad nad ka väikesed olla, kui ta parajasti ei imeta. Peaasi, et läheb.

A (*tülpinult, huvitult*): Hästi, võtame niisuguse, kes parajasti imetab! Imetada võib tegelikult igaüks, see pole probleem. Teda näidatakse, aga sina imetad.

R: No mina ikka ei imeta küll.

A: Ma ei mõelnud sind. Ma mõtlesin, et me näitame vaheldumisi – üks imetab, see on dublant, teine mängib.

R: See imetaja on siis nagu kaskadöör või?

A: Kaskadöör oleks imetaja kohta vist liiga palju öeldud. (*Targutades*): Kuigi ka iga kaskadöör on imetaja ja iga imetaja võib põhimõtteliselt olla kaskadöör...

R: Nagu ma aru saan, üks imetab ja teine näiteks võtab suhu.

A: Kuidas soovid. Võtab suhu, imetab. Kui keegi imetab, siis on ju paratamatu, et keegi samal ajal võtab suhu. Niisugused targutused ei vii kuhugi. Miks me ei tegele asjaga.

R (*pisut solvunult*): Mina just ainult asjaga tegelengi. Vaata kas või seda – tüdruk number 18.

A (*endiselt tülpinult*): Minu arust see pole tüdruk. Minu arust on see küps naine parimates aastates. Kuidas nii vana naine üldse kartoteeki on võetud? (*Pisut elavnedes*): Aga kena naine ja silmis intelligentne pilk. Üpris haruldane. Huvitav naine.

R: No milleks seda veel vaja on.

A: Seda on vaja loomingulises mõttes. Karakteri eripära seisneb vastuoludes. Ihu müües kannatab hing. See on lihtnimese ettekujutus prostituudist. Täiesti ekslik muidugi. Otsi selle daami ankeet välja. Kas meil tast videot on?

R: Kohe vaatame. Tüdruk number 18 – Linda Lesnoi.

A: Linda misasi?

R: Lesnoi.

A: Mis lesnoi?

R: Nimi on Lesnoi. Linda Lesnoi.

A: Mhmm.

R: Ma tundsin ühte Lembit Mahnod. (*Loeb ankeeti*): Linda Lesnoi, 36-aastane, abielus. Kolm last. Poeg 20, tütreid 16 ja 11, kõrgharidus – ohoo! Ankeet on korralikult täidetud, nagu parteisse astumiseks.

A (*tuimalt*): Parteisse või bordelli. Üks porno kõik, partei ja valitsus, olgu vene ajal või praegu. Ainult mitte poliitikat!

R (*omaette arutledes*): Kas ikka tõesti oli nii, et poeg 20 ja emake 36. No pääses aga vana Lesnoi varakult löögile. Kuigi, kes teab, et see just vana Lesnoi oli, võib-olla oli sel intelligentsel raamatukogutöötajal poeg juba enne olemas. Või on poiss just ainult Lesnoi oma. Elust endisest...

A (*teda kärsitult katkestades*): Ära tühja fantaseeri. Vaata, kas meil sellest naisterahvast videot on.

R: Paistab, et on.

A: Pane peale. Näita seda ankeeti. (*Loeb*): Linda Lesnoi, tõepoolest, kõrgem haridus, töötab raamatukogus. (*Arutledes*): Intelligent! Kuigi, ega kõrgharidus ja raamatukogu tänapäeval ka veel ei tähenda. Aga ikkagi. Ja kogemustega ema. Võiks Oidipuse ja Iokaste sekselust filmi teha. Poeg kah mängima võtta.

R: Ei hakka venelastest filmi tegema.

A (*dotseerivalt*): Oidipus oli kreeklane, kes kogemata kombel tappis oma isa ja elas kokku oma emaga. Kõik see juhtus mitu tuhat aastat tagasi. Oled ju kuulnud – Oidipuse kompleks. Tead, mis see on.

R (*haavunult*): Muidugi olen. Igaüks on. Loomulikult ma tean Oidipuse asja. Aga ürginimestest meie pornosid ei tee. Liiga primitiivsed. Nad ei osanud muud kui ühemõtteliselt keerata. See läheb tüütuks.

A (*endiselt*): Vanad kreeklased ei olnud ürginimesed, vanad kreeklased olid tõelised nautlejad. Nad polnud mingid nõretavad armastajad, vaid oskasid just nautida. Armukesi ei vahetatud seal mitte tunnete, vaid oskuste pärast. Ilusat Helenat jahiti kui kaunist naist, kes oma iluga tõstab mehe hinda ja kellel on mehele rohkem pakkuda kui mõnel tavalisel naisel. Kreeklased tundsid igasugu võtteid ja poose, kõike seda, mida me tänapäeval taasavastame ja küllap rohkemgi veel. Nad tegid seda julgelt ja ilusasti, nagu nad kõike muudki tegid. Ilma läilaks minemata. Vanad kreeklased olid vabad inimesed. Vabad eelarvamustest. Neil oli kõike – sodoomiat, homosid, oli lesbilisi. Neid polnud rikkunud kristlikud võltsmoraali kammitsad. Alasti olekut ei peetud seal häbiasjaks. Häbi oli olla rasvane ja treenimata. Nad olid kultuurrahas. Primitiivselt keerab ainult eesti mats. Sealjuures on ta tihtipeale kas purjus või koguni kõrvuni armunud. Vaene loll. Kreeklased aga olid rafineeritud, sa vaata nende kunsti, vaata kas või Antiik-Kreeka vaase.

R (*huviga*): Mida nad vaasidega tegid?

A: Midagi ei teinud, nad tegid vaase, joonistasid nende peale oma pornot. Või mis pornot, nautimise kunsti. Väga hästi ja efektselt, muide.

R: Miks siis vaaside peale, kas paberit ei olnud?

A: Ei olnud. Ei olnud isegi telekaid. Videoidki polnud. Ja elektri asemel oli merevaik.

R (*pilkvalt*): Jube!

A (*rohkem iseendale*): Oidipuse filmi mõte pole halb, perverssused lähevad alati peale. Ja kui seda kavalalt teha, siis...

(*Raidile*): Muide, vaata, kas nendel Lesnoidel telefon on? Anna number, ma ise helistan, sina rikud veel asja ära.

(*Helistab. Telefonis vastab Svea-Monika hääl*) Halloo!

A: Ma palun proua Lindat.

S: Ema, sulle on telefon.

Linda: Halloo, ma kuulen!

A (*mõjukalt*): Ma helistan Estseksfilmist. Režissöör Artur.

L (*ehmunult*): Ah!

A (*võidukalt*): Me valisime teid oma uue filmi proovivõtetele.

L (*ilmses kimbatuses*): Oo, jaa.

A: Millal teile sobib?

L (*endiselt*): Jaa, jaa.

A (*kärsitult*): Ma ei saanud aru.

L (*kohmetult*): Jaa muidugi, ma heameelega...

A: Niisiis, millal teile sobib?

L: Ja teile?

A: Meile nagu teile.

L (*ettevaatlikult*): Ja meile nagu teile.

A: Asi selge. Tulge homme õhtul pool üksteist sinnasamasse, kus proovivõtted tehti.

L (*otsustavalt*): Meile sobib varem.

A: Siis kell kümme.

L (*lapsikult*): Oi, veel palju palju varem.

A: Palju varem ei saa. Pool üheksa, OK?

L: OK? (*Paluvalt*): Kas varem ei saa? Kohe peale tööd. Kell kuus.

A: Varem ei saa.

L: Hästi. Ma tulen pool üheksa. Kas peab midagi...

A: Peab olema vormis. Muud ei midagi. Ciao! (*Paneb toru ära. Raidile*): Proua Lesnoi läks pabinasse. Muidugi, ollakse ju korralik pereema, pestakse pesu, kraamitakse tube, käiakse poes ja turul, lapitakse rõivaid, armastatakse oma abikaasat ja lapsi, minnakse iga päev kella üheksaks ametisse. Ja üks Lesnoi istus muidugi kõrval ja kuulab pealt.

R: Mis Lesnoi?

A: Noh, proua Linda härra abikaasa.

R: Paha lugu. Kuidas me kino tegema hakkame, kui mees ei lase. Pereemasid õhtuti välja ei lasta.

A: Küll ta tuleb, mis ta siis muidu endast slaide lasi võtta ja video teha. Küll ta teab, mille peale välja läheb ja mida kodus mehele seletab. Naised on kavalad. Ja valelikud. Kui muu ei aita, siis võime ju natuke varem alustada. Meile on see isegi kasulikum – seda vähem maksame, päevatöö on igal pool odavam kui öine vahetus.

R: Kui vara sa ikka alustad, kogemused on näidanud, et öösel mängivad nad kõige paremini.

A: Aga võib-olla teeb proua seda just vahetult pärast tööpäeva efektiivsemalt? Biblioteekides tavaliselt mehi pole, päev läbi käivad naised ringi, üks mõttekene peas kumisemas. Kui siis võimalus tuleb, et unistusi teoks teha, kasutatakse seda täiel rinnal.

R: Arvad?

A: Mõttele ise. Miks ta selle töö võttis?

R: Raha pärast.

A: Raha on pigem ettekääne. Imelik, et neile tundub rahaga põhjendamine kuidagi moraalsem olevat. Miks nad ausalt ei tunnista, et igatsevad seiklusi, tähelepanu, imetlust, et tahavad ennast näidata ja sellest mõnu tunda? Miks nad on nii küünilised, et poevad raha taha? Palju ausam, romantilisem ja kaunim oleks ju öelda – tahan olla imetletud.

R: Võibolla nad polegi romantikud, võibolla on nad mõistuseinimesed?

A: Enamasti ongi ja nii peabki olema. Nad peavadki olema mõistuseinimesed, veel parem, küünikud. See on sama, mis kunstis – tunnetega võib asja ainult ära rikkuda. – Tunded on üleaarused igas valdkonnas, ka pornos, ka prostitutsioonis. Seal eriti. Kes armuvad, valavad tõelisi pisaraid, astuvad tundelisse vahekorda, kannatavad ja teevad muid narrusi, need keeravad tavaliselt hea asja kihva. Nartsissid, nümfoomaanid on meie parim kontingent,

sest nad oskavad distantsi hoida ja endast lugu pidada. Teised anduvad kirglikult ja ilaselt nagu küülikud. Ma loodan, et 36-aastaselt vanal abielunaisel on piisavalt kogemusi ja nii palju aru peas, et ta oma tundeid talitseb. Ja küllap on tal puudus millestki muustki kui rahast.

R: Eks naise töö edukus olene ka partnerist.

A (*hajevil*): Jaa, partner, partner. Hea partner on nagu korras ja tõhus aparaat, käivitab ja hoiab töökorras kogu süsteemi. Tuleb mehed läbi vaadata.

***

2. pilt

Lesnoide kodu

Mees: Kesse helistas?

Linda (*kiiresti*): Erika ema, tead küll. Neil on nüüd see passija koht.

Svea-Monica (*imestades, rohkem iseendale*): Ema? Mehe häälega.

M: Ma ei tea mingit Erika ema. Kes on see Erika, kellel on ema? Kes on Erika ema? Mis on sinul nende passijaga asja.

L (*rahustavalt*): Aga ma ju pidin selle koha võtma, mäletad, ma rääkisin. Erika on meie töölt Elsa mehe õde. Erika ema on Elsa ämm. Ämm on jõukas ja talle on koduabilist tarvis, kord nädalas... (*Segaduses*) ...vajadusel võib-olla ka rohkem. Nad maksavad ja tööd pole palju.

M: Ei mäleta. Erika ema, Elsa ämm – palju neid siis on, kellele sa passijaks tahad minna? Kas tuled raamatukogust töölt ära või? Tahad teiste teenijaks hakata. Passija! Minu naine on passija, teenija, köögitüdruk. Koristaja. Kõrgharidusega koduabiline. Tead sa mis, Linda, sa passi parem rohkem kodus. Siin varsti enam muud süüa ei olegi kui pudru ja kapsad.

L: See pole minu kehvast passimisest, vaid rahapuudusest.

M: Miks sa siis minult ei küsi, kui puudus tuleb. Midagi ikka saab. Nii vaesed me ei ole, et sa teiste teenijaks pead minema.

L: Või sinulgi seda raha lõputult on. Sa lihtsalt ei tea, mis kõik maksab, Peer-Helduri õppimine teises linnas, tüdrukud kasvavad, tahavad uusi riideid, üür tõuseb, bensiin ja kõik. Söök läheb iga tunniga kallimaks. Iga sent on tähtis.

M: Kelle süü see on, et kõik kallimaks läheb. Laulsime, aitab. See on nüüd see kauaoodatud vabariik ja vabadus. Eks nende eest pea vaesed maksma.

L: Palun, ära hakka jälle kartulikoortest rääkima. Neid ei söö selles vabariigis mitte keegi, kõik saavad siin inimese toitu. Aga raha on vähe ja pole mõtet ära öelda, kui sulle teenistust pakutakse, selles on asi, eks ole. Ma mõtlen seda passija kohta täiesti tõsiselt, juba homme õhtul lähen läbirääkimistele.

M: Läbirääkimistele! Mis seal läbi rääkida. Ja veel õhtul! Miks mitte öösel? Ega ikka ei lähe küll. Praegusel ajal kutsutakse inimene passijaks, peetakse läbirääkimisi, aga pärast tõmba lukud-nööbid lahti, muudkui davai ja ongi kogu passimine. Passib hoopis mõni teine ja teeb veel muudki.

L: Mis sa siis kohe nii arvad. Erika ema on teada inimene, Elsa ämm, ega nad mingid hundid ole.

M: Hunte ma ei kardaks. Hundid teevad puhta töö ja jutul lõpp. Pole häbi, on lihtsalt kurb. Praegusel ajal on aga palju hullemaid asju kui hundid. Kõik kohad on hoorade kuulutusi täis, nimetavad ennast küll õrnuseks, küll stiiliks, miks siis mitte ka Erika emaks või jumal teab kelle ämmaks. Ämma-nimeline firma mõjubki kuidagi turvaliselt. Pealegi olevat sellel ämmal ju jäme hääl olnud. Või kuidas? Mina niisugustes asjades nalja ei mõista. Passin peale, kuidas sul see passijaks minek käib ja kui sa mind petad, löön maha.

L (*hüsteeriliselt*): Miks sa mind kahtlustad, no miks sa mind kogu aeg kahtlustad! Just igas asjas. Eks löö siis tõesti parem maha, ega sa ju muuks enam võimeline pole.

M: Pea suu, naine! Ära aja mind hulluks! Ole parem kuss, kui sa mind petad, lasen su maha nagu koera väravasse! Ole vait!

L (*kalgilt*): Mina võin ju vait olla, ega asjad sellest muutu. Rahapuudus kollitab, sind saadetakse varsti pensionile. Sinul kui endisel vene ohvitseril pole teab mis rahasid loota. Keegi peab peret üleval pidama ka siis, kui sinust asja ei ole. Ja petmise-juttudega ole tagasihoidlik, eks elu mängi igaihele omad petmised ja pettumused kätte. Sina oled minu pettus.

M (*kibedalt*): Ja sina minu. (*Vahepeal sissetulnud Gerly-Marilinile*): No, mis sina, tüdruk, tahad, mis sa siin vahid, pealt kuulad või?

Gerly-Marilin (*ignoreerib isa täietlikult. Emale nurrudes*): Emmekene, sul on ju minu jaoks aega, onju?

M (*raevukalt*): Onju ja onju, vaat kui võtan selle Onju ja keeran kaela kahekorra! Muud enam ei kuule, kui onju, üks hukkaläinud onjude põlvkond.

L: Ära muutu tüütuks. Mõurab siin nagu mõni ameerika filmi debiil, ikka lasen maha, löön mättasse ja keeran kaela kahekorra! Vahi vähem telekat!

M: Tahan ja mõuran. See on vaba maa. Siin on kõik lubatud. Siin on palju parem kui Ameerikas. Siin pekstakse igal õhtul nägusid segamini. Mis siin viga peksta ja mõurata! Lööd mõne maha, lähed kohtu alla, küll president annab armu. Paari aasta pärast tuled välja nagu õige mees ja võid juba järgmise looja karja saata.

L: Sa ei taipu midagi humaansusest. Mujal maailmas enam ei olegi surmanuhtlust. Aga meil muidugi ilma ei saa, kui sinusugused muudkui laiavad. Ja ega siis igaihele nii lihtsalt armu ka ei anta. Viiakse surmaotsus enne täide, kui jõuad armu paluma hakatagi, ongi su mõllamised mõllatud. (*Tütrelle*): Mis sa tahtsid, Gerlikene?

G: Emme, mul on homseks kirjand teha.

M: Juba jälle. Lähen panen teleka käima. (*Läheb minema.*)

L (*irooniliselt*): Kui homseks, siis on sul ju mustand kindlasti valmis, loe aga ette, enne kui puhtalt ümber kirjutad. Või tahad, et ma ümber löön?

G: Ema, ära pilka, mul pole midagi lugeda ega ümber lüüa.

L: Kuidas pole, kas kirjutad siis kohe puhtalt?

G: Mina ei oskagi kirjutada, sina kirjutad.

L: Ei mina kirjuta, aitab küll, kirjuta vahel ikka ise ka.

G: Emme, kallid, palun aita seekord veel, sul läheb see ju nii kiiresti, palun... Eelmine kord said viie.

L: Noh, mis teema siis seekord on, kas Krõõda kuju kui eesti perenaise sümbol?

G: Kust sa selle võtad? Mis Krõõda kuju? Ei ole mingit kuju, kirjanduslikke teemasid enam ei antagi, keegi nagunii midagi lugeda ei viitsi. Võib ainult "Vapraste ja ilusate" tegelasi analüüsida, neid tunnevad kõik. Muidu on ikka rohkem elust. Miks mulle meeldib või miks mulle ei meeldi.

L: Mis asi meeldib või ei meeldi?

G: Ükskõik mis asi, näiteks mehed või naised või seks või porno.

L (*kohkunult*): Antaksegi kohe niisugused teemad?

G: Noh midagi sinnapoole. Ära pabista, ega sa sellest ei pea kirjutama. Üks teema on meil laulvast revolutsioonist. "Mida ma arvan laulvast revolutsioonist?" Kirjuta sellest, ainult ära liiga härdaks mine.

L (*ohates*): Kuidas sa härdaks ei lähe. Jah, seegi ilus aeg juba ajalugu.

G: Meie papa äsjane vihahoog on ka praeguseks juba ajalugu.

L: Kahjuks see ajalugu kordub. Ja üldse Gerlikene, kui sa tahad, et ma sinu eest kirjutan, siis ära ole ninatark, siis pead olema sõnakuulelik ja alandlik, istud minu kõrval ja vastad küsimustele, kui mul neid peaks tekkima. Onju? (*Puhkevad mõlemad naerma.*)

G: Jah, emme, on küll.

***

3. pilt Stuudio

Artur ja Raid

R: Tuleb meie Lindale mees leida.

A: Kalev.

R (*tõsiselt*): Kalev on olemas. Möödunud nädalal käis siin üks kummaline tüüp.

A: Ei mäleta. Peab aga jälle otsast peale hakkama ja slaidid läbi vahtima, kuigi see värrakari on mul juba pähe kulunud. Sellesse filmi oleks tõeliselt meest vaja. Ja et oleks ka natuke ajusid ometi.

R: Sa oled päris jaburaks läinud oma ajude ja intelligentsiga. Ajudega vend kargab intelligentset naist. Niisugused asjad juhtusid vanasti vene filmides, ehkki muidugi läbi lillede. Kellele sa seda filmi teha kavatsed? Intelligentsetele vaatajatele? Need ei erine selles mõttes tavalistest inimestest. Tegelikult on nad veel primitiivsemad. Neil nagu puuduks fantaasia. Neile anna ainult kõige

selgemat ja ühemõttelisemat. Küll mina juba tean. Kui ma mõtlen, et sina ja mina...

A (*järsult*): Sa ära nii mõtle, ära ennast minuga võrdle, isegi mõttes mitte. Ma pole sinusugune pornode soperdaja, ma olen loov isiksus ja ma kavatsen teha sajandi kino. Mul on missioon, saad aru. Ma ei tee endale illusioone, ma tean, et inimesed tahavad nutta ja halada, sest et nende südamed on julmad. Tahavad armastuse lugusid, sest et nad armastusest muidu midagi ei teaks. Ma võiksin armastuse filme iga nädal vorpida, aga ma ei tee seda. Ma valisin porno täiesti teadlikult. Mis on armastus? Keegi eriti õel ja rafineeritud tüüp mõtles kunagi, vist renessansi ajal, armastuse välja, mõni Petrarca, ja kõik rumalad arvavad tänapäevani, et nemad peavad ka vähemalt kord elus armastust tunda saama. Paremalt juhul tunnevad nad kirge. See on kõik. Inimestele pole armastust üldse tarvis. Sünnivad, paarituvad, paljunevad ka ilma armastuseta. Miks neid petta? Inimesed on oma tundeelu poolest kas lihtlabased neutronid või rafineeritumal juhul androgiünid, ainult suurem osa neist kahjuks ei taipa seda ja raiskab oma aega ning jõudu armastuse otsimisele. Ma tahan neid oma uue filmiga lihtsalt madalaks lüüa, saad aru, tahan neile spermat ajudesse lasta ja lõpuks kogu armastuse kui inimsoo ühise illusiooni üle irvitada. Ja las mu vaatajad irvitavad koos minuga. Ma tahan neile tegelikult head, tahan nende silmad avada, neid tühjadest lootustest vabastada. (*Üha enam hoogu minnes*): Ma olen Lunastaja, ma olen Messias, kes valed paljastab ja inimkonnale uue elu kingib. Et lõpeks see armastusest sonimine, mis inimesed nõrgaks teeb. Et lõpeks see seksi jumaldamine ja mõttetute ohvrite toomine. See alles annab inimestele igavese elu, kui nad taipavad, kui kasutud ja rumalad on armupiinad ning kui tühine on seks. See avab neile piiramatud võimalused, teeb nad tugevaks, tõeliselt vaimseks. Ma tahan pornoga, sellega, mis on seksi teenima mõeldud, seksi ära võita, nii nagu Kristus surma surmaga võitis! Kui pole armastust, pole ka seksi tarvis. Lõpp armupiinadele! Lõpp ohjeldamatule paljunemisele! Lõpp inimkonnale! Sest kui armastust ei ole – ja teda ju tegelikult pole, kui hävib armastuse illusioon, siis jääbki järele ainult surm. Kujutle inimkonda vananemas, kustumas, välja suremas! Paljunemine on lõppenud. Seks ja sünnitamine, ainukesed ürgaegse primitiivsuse tasemele jäänud nähtused, peavad kaduma. Nad ei sobi tänapäeva maailma. Ja tegelikult ei sobi siia ka inimene. Tuleb lihtsalt julgeda, tuleb kõigil koos välja surra, see on tugevus, see on jõud, see on ninanips igasugu lõpu sentimentaalsustega, armastusega, olgu see siis sugudevaheline armastus või perenaise armastus oma koera vastu. Ja me teeme lõpu seksiga. Primitiivse, ajast arust nähtusega, mida aastasadu on püütud õigustada ja õilistada armastuse abil. Võib kaaluda kunstlikku viljastamist ja niiviisi edasi eksisteerimist, kuigi ma seda ei poolda. Aga ma kavatsen siiski näidata kunstliku viljastamise mõningaid eeliseid, vähemalt esialgu, humanistlikel kaalutlustel, et endale sel teel populaarsust võita, sest Lääne maailmas on praegu moes humaniste mängida.

R: Jäta jama. Miks sa armastust nii väga vihkad? Oled sa kõvasti petta saanud või? Kas keegi, keda sa armastasid, tegi sulle julma? Või oled sa lihtsalt hull, sul on suurushullustus.

A: Ma ei vihka armastust, ma lihtsalt ei usu temasse. Ma ei usu temasse, sest olen temasse uskumiseks liiga tark. Hea küll, võib-olla praegu ma mõjun hulluna. OK. Aga ma veel jõuan armastuse paljastamiseni, sa saad seda näha, nii et parem levita aegsasti mu tõdesid, kuuluta minu tulekut, ole minu prohvet. Tee seda kiiresti, siis ei pea sa hiljem kahetsema! Sul ei tarvitsegi esialgu muud kuulutada, kui seda, et mina, Artur, teen kunsti, puhast kunsti, steriilset, peent, rafineeritud. Kunsti, mis on arusaadav ainult sama tugevatele inimestele kui ma ise ja mis tavalised inimesed meeleheitele ajab. Kunstiga võib terveid masse hulluks ajada, võib tähtsaid tegelasi segaseks teha. Ma tahan, et kõik arutaksid, vaidleksid, polemiseeriksid minu filmi ümber, et kõik räägiksid minust ja minu kontseptsioonist. Et nad leiaks – see on uus samm pornofilmis. See on uus samm terves filmikunstis. Mu nimi peab kuulsaks saama, et inimesed mind usuks. Ja siis nad taipavad – see, mida ma propageerin, on uus samm terves inimkonna ajaloo! See on missioon! Androgüünide maailm – inimkonna tulevik! Siis nad mõistavad, kes ma tegelikult olen – olen nende Vabastaja! Esialgu on mul vaid üks prohvet, see võid olla sina. Aga peagi saab mul olema hulk jüngreid, nii palju, et ma ise valin, keda endaga võtan, pea seda meeles. Ja üha rohkem inimesi tuleb minu poole üle.

R: Mis sa tühja vahutad. Kunsti vägevusse mina ei usu, kunst on jõuetu. Minust pole sulle prohvetit, mul on veel aru peas. Ei maksa meie asja üle hinnata. Minu teada teeme me lihtsalt pornosid. Ja porno on porno. Kui see ongi kunst, siis paremal juhul nussikunst, mitte suur kunst ega missioon. Ära hakka üle pingutama, kukud sisse nagu Wertheriga. Pornokas Goethe ainetel! Pärast olid nad kõik su kallal, see Goethe ja need teised ka.

A: Mulle see just meeldis. Kisa oli taevani, lehtedes kirjutati. Parema sõimaku ja arvustagu, kui et maha vaikivad. Peaasi on, et nimi kõmiseks, seda on mulle praegu kõige rohkem tarvis.

R: Mis kasu sul sellest on, kui su nimi mingi lameda skandaaliga seoses kõmiseb? Ainult täiendavat jama. Ja kulusid. Maksa igasugustele solvatutele ja alandatutele trahve, käi abielumeeste ja tütarde isadega kohut. Liiga kalliks läheb. Ja armastust sa nii lihtsalt nende ajudest välja ei pese. See on sinna sajanditega sisse pressitud. Mõned keskealised ja vanad ehk veel saavad aru, aga noored armastusest nii kergesti ei tagane ning seksist hoopiski mitte. Neil tuleb enne vanaks ja targaks saada, aga siis on juba hilja, tegu tehtud ja inimkond aina lisandub.

A: Noored ei taipa, et tegelikult on see enesearmastus, mida nad eksikombel armastuseks peavad. Võib-olla kuulutadagi kõigepealt sõda enesearmastusele, pealegi oleks see suuremeelne ja õilis. Aga kahjuks on sellega palju raskem hakkama saada kui sõjaga armastuse vastu. Kristus kukkus juba sellega sisse, ehkki tal oli enesearmastuse vastu esialgu tõhusana tundunud relv – ligimesearmastus. Mina aga ei saa oma võitluses mingilt armastuselt tuge otsida, sest

mina eitan igasugust armastust. Aga et millegagi sõdida, või mingi veendumuse eest seista, peab olema usk, peab olema ideoloogia, peab olema, mida ja millesse uskuda. Kui usku ei ole, kui ideoloogiat ei ole, siis ei too ükski sõda võitu. Surma ideoloogia on armastuse vastu nõrk, vähemalt esialgu, androgünism liiga võõras ja ei ole lõpuni veenev. Aga ma teen ta veenvaks, ma teen neile seksi veel nii vastikuks, et nad ka armastust vihkama hakkavad. Sellest saabki minu ideoloogia! Ja ma leian vahendi, mis on orgasmist parem, sellest saab minu relv. Siis olen ma võitmatu nagu ristsõdija, kellel ühes käes mõõk ja teises piibel.

R: Ma arvan, sa oled lihtsalt üle töötanud, sa võta puhkust, mine kuskile loomingulisse majja, kirjuta korralik stsenaarium, tee kas või kunsti, kui sa teisiti ei saa, aga ära sea endale saavutamatu eesmärke. Ära aja jama.

A: Ma näen, sa pole veel prohvetiks küps. Aga sul on eeldusi. Olgu praegu. Minu aeg veel tuleb, ma jõuan oodata. Otsime nüüd sellele Lindale Kalevi.

R: See on juba mõistlik jutt. Usud või ei, aga möödunud nädalal käis siin tõesti üks Kalev, mul oli õigus. Näe, vaata, mis sa sellest arvad?

A: Kes see on, Schwarzenegger või?

R: Ei, see ongi see Kalev, Kalev Stoltenberg.

A: Stoltenberg! Jäta kohatud naljad, hakkame ükskord tõsiselt tööle.

R: Loe ometi ise – Kalev Stoltenberg, 25-aastane, perekonnaseis – vallaline, haridus – lõpetamata kõrgem, amet – vabakutseline luuletaja. See on seesama Kalev, kellest ma sulle rääkisin. Ta on tegelikult täitsa põrand. Luuletaja mis luuletaja. Aga minu meelest just see, keda meil vaja on. Teatud mõttes isegi ajudega.

A: Luuletaja? Teatud ajudega poet? Stoltenberg? Eesti luuletaja? Pole sihukesest luuletajast kuulnud. Videol meil teda muidugi ei ole?

R: On küll.

A: Noh, vaatame, mis mees see on. (*Käivitavad video.*) Etse kae, võtab päris efektseid poose. Luuletaja kohta on tal küllaltki suur...

R: Ja küllaltki jäme...

A ja R (*kooris irvitades*): Nina.

A: Otsekui oleks tegemist vana profipoksija, mitte noore vabakutselise poeediga. Mehine profiil. Korralikud lihased. Head poosid. Kas ta ikka on luuletaja? Ükskõik. Sellele helistame.

R: Telefoni ei ole. Ainult aadress.

A: Siis on ikka tõesti luuletaja, kui isegi telefoni pole.

R: Elab Lasnamäel, Kalevipoja...

A: No muidugi Kalevipoja, hakka või rahvuseeposest pornot tegema. Võiks-ki teha, saaks päris efektseid asju igasugu sortside ja tuuslarite ja siilidega...

4. pilt

Studios

Artur, Kalev, Linda.

A: Nõndaks, noored, jätan teid nüüd omavahele, tutvuge, nuusutage teineteist üle. Stsenaarium on lihtne – küps kena naine, kolme lapse ema, kelle mees on impotent, otsib seiklusi ja tutvub noore sportliku mehega. Nad ei vaheta omavahel sõnagi, ainult tegutsevad. See, et teksti pole, teeb teie asja muidugi lihtsamaks. Aga meile tuleb see jälle odavam, sest tekstita rollide eest maksame vähem. Valmistage ennast ette. Impotendist abielumeest mängin mina ise. (*Läheb minema.*)

K: Tervist, minu nimi on Kalev.

L: Tere! Mina olen Linda.

K: Kalev ja Linda. Magusavõitu. Nagu kaks tahvlit šokolaadi.

L: Nagu "Kalevipojas".

K: Seda muidugi ka. Kas teil on täpsem ettekujutus, mida meil tuleb teha?

L (*pisut jahmunult*): Ettekujutus? Tegelikult küll. Ma arvan, et sellest pole vaja rääkida, seda tuleb lihtsalt võtta nagu tööd. Nagu maa kaevamist või kartulikooremist.

K: Arvate?

L: Arvan küll. Tuleb lihtsalt ära teha, kui me juba kord siia tööle oleme tulnud. Nii nagu te oma igapäevast leivatööd teete.

K: Ma ei teegi igapäevast leivatööd. Ma olen vabakutseline.

L: Oo? Kes te siis olete, kunstnik või.

K: Midagi sinnapoole. Ma luuletan. Mul on kaks raamatut ilmunud.

L: Luuletate? Oh, muidugi, ma tean ju, Kalev, – Kalev Stoltenberg? Kas teie oletegi Kalev Stoltenberg?

K: Seda küll. (*Meelitatult*): Kas mu nimi on teile tõesti tuttav?

L: Jah, teate, ma töötan raamatukogus, minu juurest käivad kõik uued algupärandid läbi, teie viimane raamat oli hiljuti mu käes, teie nimi tundus nii kummaline, Kalev Stoltenberg, peaaegu sama kummaline kui mu enda oma.

K: Ja kuidas on teie nimi? Ma mõtlen, perekonnanimi?

L: Lesnoi, Linda Lesnoi.

K: Siis on meie nimedes tõesti midagi sarnast. (*Peale pausi*): Kas te ei leia, et meie nimedes peegelduks nagu meie rahva saatus?

L: Eesti rahva saatus? Mismoodi?

K: Meil mõlemal on vanad eesti eesnimed ja ühel on saksa ning teisel vene perekonnanimi.

L: Linda ei olegi tegelikult mingi vana eesti nimi, Lindasid on terves maailmas.

K: Ma mõtlesin rahvuseepost, rahvusteadvust, seal ikka on.

L: Seda küll.

(*Vaikivad.*)

K: Ma olen tegelikult täitsa närvis.

L: Mina ka.

K: Teie? Ma arvasin, et just teie olete meist kahest see kogenum ja targem ja...

L: Ja vanem.

K: Noh, kas just nii, aga...

L: No ega teiegi enam poisike ole.

K: Ma pean teile midagi üles tunnistama. Kogu see afäär siin on minu jaoks suur seiklus, suuremgi, kui algul paista võib.

L: Minu jaoks ka.

K: Oo, kas tõesti!

L: Muidugi, mis te siis mõtlete. Ma olen perekonnainimene, kolme lapse ema.

K: Kas olete? Kas teie mees teab? Mis ta ütles? Oli ta nõus?

L: Mu mees ei tea midagi. Kuidas ta võikski? Ükski mees ei lubaks oma naisel...

K: Kas te ei karda, et ta saab teada?

L: Kardan. Aga kust ta ikka teada saab.

K: Kas te olete enne ka niisugust tööd teinud?

L: Ei ole. Aga teie?

K: Hoopiski mitte. (*Ebalevalt*): Ma..., mul..., ma ei tea kuidas seda öelda...

L: Mida?

K: Seda, mis ma tegelikult olen.

L: Kas olete haige?

K: Ma ei tea, ei usu.

L (*ettevaatlikult*): Ma mõtlen, kas kardate, et te ei saa oma osaga hakkama?

K: Kardan.

L (*otsustavalt*): Vabandage, et ma nii otse küsin, aga kas olete impotent või homo?

K: Homo kalduvusi ma endal ei tunne, naised huvitavad mind, aga kas ma impotent olen, seda ma ei tea.

L: Kuidas ei tea?

K (*kõheldes*): Ei tea, sest vaadake, vaadake, (*kiiresti ja parinal*) mul ei ole siiani veel ühtki naist olnud.

L: Te tahate öelda, et olete veel süütu?

K: Ma olengi!

L: See pole ometi võimalik. Teie välimusega! Teie vanuses! Kuidas naised teid rahule on jätnud?

K: Ega nad ei jätnudki. Ajasid kangesti peale, nii et ma läksin närvi ja... noh, läksin närvi, erutusin liiga, saate aru, ja...

L: Ja kõik see juhtus liiga ruttu ära?

K: Jah. Ja siis ma hakkasin neist eemale hoidma.

L: Naistest.

K: Naistest jah. Ja siis ma mõtlesin, et lähen õige mõne kuulutuse peale. Ja helistasin. Aga need naised on kole kallid, ma elan juhutöödest, mõnest ajaleheartiklist, luuletused ilmuvad siin-seal, olen saanud väikesi toetusi. Ma ei saa endale täiendavaid kulutusi lubada, mul on iga väljaminek arvel. Siis tuli hea nõte, et löön kaks kärbest ühe hoobuga – hangin kogemusi ja teenin ka raha. Nii ma tulin siia proovima ja mulle paistis, et mind võeti väga meelsasti vastu.

L: No muidugi, te olete ju kena mees.

K: Kas tõesti?

L: Te teate seda isegi.

K: Teie olete ka väga kena naine. Kui mõelda, et olete kolme lapse ema.

L: Tänan. Mu vanem poeg on 20-aastane, ma olin 16, kui ta sündis.

K: Kui huvitav, siis te alustasite oma suguelu vägagi varakult.

L: Kui imelikult te seda ütlete – alustasite oma suguelu. See kõlab nii vanamoodsalt ja kuidagi karskelt.

K: Kas tõesti? Aga kuidas siis öeldakse?

L: Noh, hakkasite vara seksima.

K: Te hakkasite siis vara seksima. Kes oli teie esimene partner, kui tohib küsida – meil ju kästi teineteist nuusutada.

L: Muidugi tohib küsida. Ma võin vastata ka – minu esimene partner oli minu praegune mees ja mu laste isa.

K: Oo, ma arvasin...

L (*järsult*): Ei maksa arvata.

K: Vabandage, aga ma tahaksin veel midagi küsida...

L: Tahaksite küsida, miks ma siin olen? Raha pärast muidugi. Mu mees on vana, minust 20 aastat vanem, endine sõjaväelane, aga praegu lihttööline. Varsti jääb ta pensionile. Mu poeg õpib Tartu ülikoolis, mu tütreid tahavad riides käia ja ma ise ka. Neljatoaline kesklinna korter on maksta, mööbel on vana, remont tegemata. Tuleks uus auto hankida...

K: Kas te teate, kui palju nad meile selle töö eest maksavad? Kas see üldse ära tasub?

L: Ei tea. Meiega ei ole ju veel lepingut tehtud, need on alles proovivõtted, pole sugugi kindel, kas me neid osi saame. Teil pole mingeid kogemusi ja minulgi on neid vähevõitu, võib-olla me ei saa üldse hakkama? Minul on kuidagi võõrastav kellelegi esimene olla...

K: Kas te pole siis kunagi olnud?

L: Ei.

K: Hirmsasti tahaks seda tööd saada. Mida peaks selleks tegema?

L: Tuleb vaeva näha. Peab rahulik olema. Mina sunnin ennast rahulikuks, sundige teie ka. Vaadake mind! Ma olen rahulik, ma naeratan. Kas ma meeldin teile?

K: Meeldite.

L: Kas ma erutan teid?

K: Ma arvan küll.

L: Siis erutuge, aga võtke seda rahulikult nagu kõige loomulikumat asja. See peabki nii olema. Ärge ise esialgu suurt midagi tehke, jälgige mind, usaldage mind täiesti ja me saame hakkama. Tegelikult on see isegi põnev, justkui enne eksamit.

K: Sisseastumiseksamit.

L: Fuih.

K: Mul on veel üks küsimus, see aitab mind ehk, kui ma seda tean. (*Kõhklevalt*): Kas te olete väga kogenud naine? Ma mõtlen, kas te olete paljude meestega maganud?

L: Mis teid aitaks, kas see, kui ma olen või see, kui ma ei ole?

K: Raske öelda, ma arvan, et tõde, olgu ta siis milline tahes. Ma tahaksin teid aktsepteerida sellisena, nagu te olete, ainult et ma pean teadma, missugune te olete.

A (*siseneb. Joviaalselt*): Hei, noored, kuidas läheb, kas olete prooviks valmis?

K (*erutatult, ent reipalt*): Alati valmis!

A: Ohoo, paistab, et sa ei jõua kohe ära oodatagi... Ja proua?

L (*vaiksel*): Proua ei jõua ka ära oodata.

A: Siis on ju suurepärase. Ma kutsun Raidi, sätime valguse ära ja teeme proovi, mis? Alustame eelmänguga, seda on nagoonii tarvis ja see aitab pinget maha võtta ka. Pole vaja meie peale mõelda, me oleme Raidiga vanad kalad, meie jaoks on see, mis te teete, nagu puuritaks hambaid või taotaks naela seina. Töö nagu töö. Teie aga laske ennast lõdvaks, tundke ennast vabalt ja õnnelikult. Leidke sobiv rütm. Unustage ümbrus. Nautige. Tehke seda, nagu te ikka teinud olete, terve mõnuga. Normaalse noore inimese andumusega. Nagu omal ajal tehti komsomolitööd. Nii. Alustame!

***

5. pilt

Lesnoide kodus

(*Linda tormab sisse, reipalt*): Palun vabandust, et ma hilinesin. Ma sain selle koha! Ma sain selle passija koha! Õnnitlege mind!

M: Mis sa karjud, sakslane pidi just väravasse lööma. Noh, nii et oledki teenijatüdruk, mis? Ja kohe öötööl. Kas sa üldse tead, mis kell praegu on? Ai sa kurat, sakslane ründab jälle, nüüd lööb, no nüüd teevad värava ära. Värav!! Kurat, löid värava, kuuled Peer, sakslane sai värava! Poiss, kuuled, kus sa oled? Kuradi fašistid!

L: Kas poiss on kodus? Millal ta tuli?

M: Pole sinu asi, millal. Ära hulgu väljas, siis tead ka, kus su lapsed on. Soh, nüüd lähevad jälle peale, no mis sa ütled, ega ta ometi kohe teist väravat löö,

lükake siis auti, kui muidu ei saa, nii, hästi! Korras. Tubli! Paistab, et poiss on välja läinud.

L: Mis sa ütlesid?

M: Paistab, et poiss on juba jõudnud välja minna. Peer! Peer! Nüüd teeb hollandlane värava, no mis sa passid seal, löö juba peale!

L: Hull. (*Hüüab omakorda*): Peer-Heldur!

(*Teisest toast tuleb unine Svea-Monica*): Mis te kisate siin, Peeri pole kodus, ta läks Rita juurde.

L: Missuguse Rita juurde?

S: Oma Rita juurde, *girlfriendi* juurde, noh.

L: Pole kuulnudki sihukesest Ritast.

S: Siis nüüd kuuled. Ära seda nime kohe meelde jäta, järgmine kord on juba mõni uus.

L: Kus Gerli on?

S: Kust mina tean. Ma tahan magada. Kus sina siis nii kaua olid? Papa röögib siin jalgpalli ääres nagu segane, magada ei saa, süüa midagi ei ole. Kas said selle teenija koha?

L: Sain, sain. Oled sa väga näljane, ma vaatan midagi süüa.

M: Kui ta kurat nüüd viiki ei tee, siis ma... noh, jookse ometi, löö, löö peale! Nii! Nii! Värav! Hurraa! Hollandlane löi värava! Linda, kuuled, hollandlane löi värava! Peksa fašiste!! Nii peabki, peksa neid! Anna neile!

S (*põlastavalt*): Vene ohvitser lõugab!

L (*lepitavalt*): Tasa, tasa! Lähme kööki, ma vaatan sulle süüa.

S: Sa võid persse kerida! Ma lähen nüüd magama. Las vanamees paneb teleka vaiksemaks või vajutab hoopis kinni. Raamatukogust helistas see Elsa. Käskis endale õhtul koju helistada. Ma arvasin, et sa oled tema juures.

L: Ma olin ämma juures.

S: Kas siis Elsat ei olnudki seal?

L: Ei, Erika oli. Mine nüüd magama.

S: Mis nad sulle maksavad ka?

L: Korralikult maksavad, mine nüüd.

S: Kui korralikult, siis ostame ometi videomaki, hakkame inimesteks.

L: Ostame, ostame, mine maga nüüd, ma lähen veel vanni. Oled sa ikka kindel, et sa midagi süüa ei taha?

S: Ära pabista, ei taha.

L: Mine siis magama, head ööd!

(*Mehe hääl teisest toast*): Värav! Kol! Kool! Nüüd on hollandlase võit, nüüd sakslane enan ära ei tee! Hurraa! Meie poiste võit! Pobeda za nami!

L (*omaette, ärritunult*): Kas sa, kurat, jääd vait. Missugune hullumaja, missugune elu! Mu jumal, kui ma poleks seda tööd saanud! Hoopis teine maailm. See Kalev. Kui väsinud ma olen, kui hea...

6. pilt

Studios

Artur, Linda, Kalev

A: Ma olen teiega rahul. Eriti Kaleviga. Sa mängid osavalt – nagu õpiksid alles esimest korda naist tundma, vaimustuksid temast ja pikkamööda tuleb küllastumus, lõpuks tüdimus. See on just see, mida ma vajan.

K (*naiivselt*): Aga ma pole ju üldse veel küllastunud.

A: Ära muretse, küll see tuleb. Mul on selle filmiga oma eesmärk, võib-olla ma kunagi räägin teile sellest, aga praegu pole veel aeg. Teie võtke asja rahulikult. Kui tahate võtete vaheajal seksida, siis seda võib, see on teie isiklik asi, ma isegi soovitaksin seda. Muide, kõrvaltuba on vaba, seal ei käi keegi ja ukse saab lukku panna. Äрге ennast ainult liiga ära kulutage. (*Lindale*): Noh, Linda, ega sa ometi armunud ei ole?

L: Ja kui oleks?

A: Siis tuleks hakata uut töökohta vaatama. Pea seda ikka meeles, sa oled ju küps naine, elukogemusega, sulle armumine ei sobi, sulle on lihtsalt seksi vaja. Ja sina, poiss, niisamuti, hoidu armumast. Aga seksida võite, seksima peate, see on teie töö, selle eest saate palka. Teete oma tööd niikaua, kui tüdinate. Ükskord te tüdinate nahunii. Noh, puhake nüüd, ma lähen uusi kandidaate üle vaatama. Täna tuli jälle 50 tükki – 47 naist ja 3 meest.

K: Kas ma võin ka tulla?

A: Mis sa ennast selle rämpsuga vaevad, sa vaata neid, keda me Raidiga juba välja oleme valinud. Pakaa siis, ma lähen. Kuskil tunni aja pärast olge valmis!

K: Kas lähme kõrvaltuppa?

L (*nukralt*): Pole tahtmist. Ma teen parem kohvi.

K: Linda, ega sa minu peale pahane ei ole?

L: Miks ma peaksin sinu peale pahane olema?

K: Noh, et ma neid uusi vaatama tahtsin minna.

L: Mine vaata, kui tahad, ega sa minu mees ei ole.

K: Kuule, kes see sinu mees õieti on? Sa ütlesid ükskord, et ta on sinust 20 aastat vanem ja sõjaväelane. Ma olen palju selle peale mõelnud. Misuke ta on? Mõned vanamehed on täitsa huvitavad, noored naised ajavad neid taga, jumaldavad halle meelekohti. Mul on sellest isegi üks luuletus, tahad ma loen. (*Pateetiliselt*): Mu hõbedaseks tõmbund oimukohti...

L: Ah jäta, su oimukohad pole ju hõbedased. Ja mina ei jumalda vanamehi, ma pole enam nii noor. Poisid meeldivad mulle rohkem.

K: Kas sa magad oma mehega?

L: Mis küsimus see on, iga naine magab oma mehega, see kuulub abielu juurde.

K: Kuulub küll, aga alati see nii lihtsalt ei lähe. Kas ta ikka saab hakkama? Ta on ju nii vana.

L: Kas sa oled armukade või?

K: Mis armukade? Ma tahan, et kõigil oleks hea, sinult, minul, temal.

L: On sul hea?

K: On küll. Ainult kirjutanud pole enam ammu midagi.

L: Teeb see sulle muret?

K: Muidugi teeb. Pole ka enam millestki kirjutada. Ironiseerida kellegi üle ei ole – oma vabariik on käes. Isamaalist pole mõtet panna, selle aeg on möödas, aga looduslüürika ja armluul pole mulle kunagi eriti istunud. Kui leiaks hea teema, võiks ka proosat teha. Romaan läheb paremini peale kui luuletused, ehk tooks juturaamat raha sissegi?

L: Tahad, ma annan sulle teema?

K: Mis teema?

L: Romaani teema.

K: Jah, aga mis teema, millest see on?

L: Sa kirjuta minust. Sellest, kuidas ma oma mehega tuttavaks sain.

K: Kas selles on siis midagi erilist?

L: Kas peab siis midagi erilist olema?

K: Muidugi, milleks siis muidu romaani kirjutada. Meist näiteks võiks romaani kirjutada, ma arvan, et ma võib-olla kirjutangi, kui see lugu ükskord läbi on.

L: Mis sa arvad, millal see lugu läbi on, millega see lõpeb?

K: Noh, kaua me seda filmi ikka teeme... Eks ta siis lõpe. Aga sa lubasid oma loo rääkida.

L: Ma ei tea, kas ma räägingi. Kas see sind üldse huvitab?

K: Muidugi huvitab mind sinu lugu, võib-olla see inspireerib mind.

L: Ma olin 15-aastane, kui ma oma mehega tuttavaks sain. Me suvitasime maal, piiritsoonis, seal oli piirivalve väeosa. Ühel õhtupoolikul tulin rannast, istusin bussipeatusesse, kus on pink ja laud, panin pea lauale ja jäin magama. Mul oli pluus seljas, pluusi all polnud midagi, hõlmadki olid lahti.

K: Nii et rinnad paistsid ära?

L: Oleksid paistnud, aga ma lamasin poolest kehast laua peal, rinnad vastu päikesest kuumaks köetud lauda, mul on selle laua soojus praegugi meeles.

K: See juba väärrib kirjapanemist – soojus on praegugi rindades, pärast kõiki neid lapsi ja imetamisi... Mõelda.

Linda (*mõtlikult*): Jah, pärast kõike seda. Ma olin magama jäänud ja ärkasin selle peale, et keegi puudutas mind tasakesi õlast. Tõstsin pea ja nägin enda ees nukrailmelist ohvitseri, minu meelest vanemat meest, vormikuub eest lahti. Kiskusin oma pluusihõlmad koomale ja ajasin enda istukile. Mees vaatas mulle otsa, tal olid pleekinudsinised silmad ja tuhakarva juuksed, vormimüts käes. Ta ütles tasa ja paluvalt: "Palun, näidake mulle oma rindu!"

K: Niisama lihtsalt ütleski?

L: Jah, vaikselt, paludes. Küllap just sellepärast ma ei vihastanudki. Mees oli nii väsinud, nukker, vana ja inetu. Tõmbasin pluusi hõlmad lahti ja näitasin talle oma rindu. Ta silmitses neid, mitte himuga, pigem hellusega. Siis panin pluusinööbid kinni.

K: Kas sa ei kartnud?

L: Mida?

K: Et ta sind vägistab.

L: Bussipeatuses?

K: Kisub metsa ja vägistab.

L: Ei kartnud. Mul ei tulnud pähegi seda meest karta, ta oli nii kurb, pleekinud ja kuidagi ohutu.

K: Mis siis edasi sai?

L: Esialgu ei midagi. Aeg-ajalt tuli see mees mulle vastu, siis ma juba teadsin, ta oli majori aukraadis, aga see ei huvitanud mind põrmugi. Kui ta tuli üksikus kohas, metsateel või kuskil, siis ta palus alati, et ma oma rindu näitaksin, ja ma näitasin ka. Ükskord ta palus, kui ma poest välja tulin. Ma ütlesin, et ma ei saa, et inimesed vaatavad. Siis ta ütles, et lähme natuke kõrvale, et ta varjab oma kuuega ja näidaku ma siis.

K: Ja te läksite?

L: Jah.

K: Ja sa ikka ei kartnud?

L: Ei kartnud, inimesi natuke kartsin, et need näevad, kui ma seal kuue varjus rindu näitan. Aga nad ei pannud tähele. Ja kui ta vormikuue hõlmad lahti kiskus ning kuue hämaruses mu paljaid rindu vaatas, siis vaatasin ise neid ka – nad olid päevitanud, kõvad ja ilusad.

K: Nad on sul praegugi ilusad. Noh, ja siis ta tegi sulle abieluettepaneku?

L: Oh ei, üldsegi mitte. Siis ta tuli mulle ükskord jälle metsas vastu ja ei öelnud midagi.

K: Ei küsinudki rindu näha?

L: Ei. Ma küsisin hoopis ise, kas ta tahab neid näha, ja ta ütles, et ei taha, sest siis tahaks ta neid puudutada.

K: Puudutada sa ei lubanud?

L: Ma ei olnud selleks üldse ette valmistatud, et ta mu rindu näha ei taha, ma olin harjunud, et ta mind alandliku imetlusega vahib ja kurvalt palub rindu näidata. Ma tundsin ennast otsekui võitja, kui ma talle armulikult rindu näitasin ja ta neid silmitses, mitte just iharalt, aga siiski nii, et see erutas mind. Sellepärast ütlesin ma talle, et ta tohib neid natuke ka puudutada. Ma võtsin rinnad paljaks ja ta silitas neid tasakesi. See oli väga põnev. Nii juhtus mitu korda, kuni ma tundsin, et oleksin tahtnud, et ta mu rindu kõvemini pigistaks. Aga ta ei pigistanud. Ma hakkasin metsas kolama, et ta mulle vastu tuleks, ja ta tuligi ja ükskord küsis, kas ta tohib mu rindu suudelda. Ja siis ta suudles neid tasakesi, õrnalt, imetlusega. Silitas ja suudles. Ma ei saanud nüüd muud, kui mõtlesin tema peale, nägin taga igasuguseid asju unes, ootasin ei tea mida, aga rindadest kaugemale asi ei läinud. Siis koorisin ennast ükskord ihualasti ja

passisin, kui ta mööda metsateed tuli, ning astusin talle tee peale ette. Ta oli mu nii kiima ajanud.

K: Linda, lähme teise tупpa, palun sind.

L (*arusaamatust teeseldes*): Kas mu lugu ei huvitagi sind enam?

K: Huvitab küll, aga ma ei saa niimoodi kuulata, see ajab minu kiima.

L (*kiirustades*): Ega seal palju midagi enam polegi rääkida. Lõpuks ma abiellusin temaga ja kõik.

K: Aga kui sa alasti olid, kas siis te astusite vahekorda?

L: Kohe küll mitte. Läks veel tükk aega, enne kui... Aga siis olin ma selleks vahekorraks juba nii küps, et ma isegi valu ei tundnud. Lasin alasti ta ette neljakäpukile nagu koer ja ootasin, et ta tuleks. Kuni ta lõpuks vastu ei pidanud.

K: Täitsa kaval mees. Kuidas ta üldse nii kaua vastu pidas? Mina ei peaks. Ma ei pea praegugi vastu. Lähme teise tупpa, Linda.

L (*edvistades*): Ma ei taha.

K: Aga mina tahan. Lähme!

***

7. pilt

Samas kohas mõne aja pärast. Linda ja Kalev tulevad teisest toast sel hetkel, kui välisuksest siseneb Artur.

K (*kerge kohmetusega*): Artur! Juba tagasi?

A: Noh, on ju aeg. Täna tuleb teil pisut rohkem fantaasiat pingutada, mõistate.

K: Mõistame, aga ma kardan, et meil ei tule täna enam midagi välja, ma pole vormis.

A (*tehtult naerdes*): Ma ju käskisin teil ennast mitte liiga ära väsitada. Mine jaluta pool tunnikest või tunnike, istu kuskil, võta väike konjak või viski, me peame selle asja kiiresti ära lõpetama, homme on juba uued mured. Säh, siin on raha! (*Irvitades*): See ei lähe palgast maha.

K: Ma võin ju minna, praegu on küll niisugune tühi tunne, et... Praegu ma tööd teha ei saa.

L: Las ta läheb juba päriselt ära, kell on palju, ma pean varsti kodus olema. Kui siin veel tund aega niisama istuda, siis jään väga hilja peale.

K: Otsustage ruttu, muidu ma lähen.

A: Mine. Sa võid igaks juhuks tunni jooksul läbi astuda.

K: Head aega siis.

A (*naerdes*): Head aega, tšauka, pakaa!

L: Ma lähen ka.

A: Oota, Linda, ajame pisut juttu. Kuidas sulle see asi siin istub?

L: Pole viga.

A: Teenistusega oled rahul? (*Pilkavalt*): Eks sa ole siin ju muidugi raha pärast.

L: Raha pärast ka.

A: On sul siis muidki motiive?

L: Mis te arvate?

A: Kust mina tean, tavaliselt räägivad kõik ikka rahast.

L: Mul on ka muid põhjuseid.

A: Sul on vana mees.

L: Vanadus pole kõige suurem häda. Ega minagi pole enam esimeses nooruses. Aga mu mees on mu ära rikkunud. Sellega, et ta mind omal ajal pööraselt imetles. Sestpeale ma vajan imetlust, kiitmist, ülistamist, jumaldamist, sellest ei saa mul kunagi küllalt. Tegelikult oleksin ma vist pidanud prostituudiks hakkama, aga see on liiga riskantne, mõni tuttav võib ära tunda. Ning peab liiga palju partnereid vahetama. Oleksin ma noorem, siis ehk...

A: Nii et sa polegi siin päris rahul?

L: Seda ma ei öelnud.

A: See Kalev ei imetle sind piisavalt?

L: Seda olekski ühel inimesel raske teha. Võib-olla oleks tulnud omal ajal hoopis näitlejaks hakata, siis oleks terve saalitäis rahvast mind imetlenud, aga kus sa laste ja pere kõrvalt enam saad. Mees oli ohvitser, rändasime perega mööda suurt maad ringi, hädaga lõpetasin kaugõppes kultuuriinstituudi ja sain bibliograafi diplomi.

A: Aga Linda, siin sa ju oledki näitleja.

L: Mu elu on olnud nagu paha unenägu. Pole ma mingi näitleja – vahekorrad noore poisiga kaamerate ees, selleks pole näitlejameisterlikkust vaja. Kuigi mine tea. Kõige rohkem rõõmu teeb mulle, kui Raid mind kiidab, ta oskab seda. Aga sihuke asi ei saa ju intelligentset inimest rahuldada. Kuigi füüsiliselt olen ma lõpuks ometi rahuldatud, vahest ehk juba liigagi.

A: Aga raamatukogutöö?

L: Kirjutan kataloogi arvutisse. Kõht tuleb suurest istumisest ette, muud midagi. Selle tööga seal saaks ka debiil hakkama.

A: Ja perekond?

L: Mis see perekond siia puutub? Perekond, see on lihtsalt sõnakõlks. Need on kõik omaette inimesed, kes olude sunnil jagavad ühist korterit. Muidugi, mees peab naisel olema, et oleks kellega vahel välja minna, et saaks öelda – minu mees. Aga kui on mees, siis läheb vaja ka lapsi, muidu äratav abielu teistes inimestes ebatervet uudishimu ja mees võib ära minna ka. Ometi, kui saaks otsast alata, ma elaksin ükski, ainult iseendale. Praeguseks oleksin juba kõik läbi proovinud, mis proovida annab.

A: Ja oleksid leidnud sedasama, milleni nüüd oled jõudnud – miski ei kaalu üles üksindust, iseendale kuulumist. Iga inimene on niivõrd täiuslik, et sisaldab endas kõike, ka mõlemat sugupoolt. Asjata otsib ta endale täiendust väljast – ta pettub nagunii.

L: Aga piibliski on öeldud, et mees ja naine on loodud teineteist täiendama. Et nad alles koos moodustavad terviku. Võib-olla pole minu mees lihtsalt mulle õige täiendus.

A: See jutt on ainult jälgede segamine, nõrkadele toetuseks mõeldud. Kõige naljakam ja haledam on, et igapäevases perekondlikus sebumises töö ja kodu vahel, paljundades ja paljunedes inimene isegi ei taipa, kui õnnetu ta on, kui vale on ta elu. Sina, Linda, oled taibanud, kui sa üksindust igatsed. Sa oled õigel teel, minu teel. Mul on suured kavatsused. Kõigepealt tahan ma kuulutada inimkonnale tõde armastuse kohta.

L: Ja mis tõde see on?

A: Lihtne tõde – armastust ei ole olemas. On sugude tõmme ja seegi inimestele looduse poolt peale sunnitud. Nagu ei oleks inimene looduse valitseja. Suguline vahekord on ju äärmiselt primitiivne, inimesed teevad seda samamoodi kui koerad, küülikud ja või hülged. Ei ole ka mingit arengut, pigem vastupidi – praegusaja inimesed higistavad ja ähivad nagu omal ajal pitekant-roobid ja seksivad enamasti palju lamedamalt kui näiteks vanad kreekklased. Ma saan aru, et tahetakse nautida. Aga kui tekib küllastumine? Sest ka naudingutest saab kord isu täis, orgasmist kaugemale ei ole enam kuskile minna. Orgasm on piir. Mõtle, inimese naudingute piir! See on ju absurd, see on alandav. Inimene, kes on leiutanud arvutid, kosmoselaevad, laseri, alandub ürgaegse orgasmini, arvates, et see on ülim mõnu. Pärast aga sünnitab primitiivselt ja valudega nagu ahv.

L: Ma ei tea, ma ei ole nii kaugele mõelnud. Mulle tundub, et vähemalt enesearmastusel on väärtust, kas või see, et temale võib taandada kogu armastuse.

A: Sinagi tunned siis enesearmastuse jõudu! Sina, Linda, oled ainuke inimene, kellega saab rääkida, kes mõistab. Sinust saab mu esimene jünger. Me teeme koos suuri asju!

L: Ma ei tea, ma ei suuda, mul on hirm keeruliste asjade ees.

A: Mida sa kardad? Pole siin midagi keerulist. Ma toetan sind. Saad näha, sul algab hoopis uus elu. Meist saavad üliinimesed.

L: Oh ei, ma pole selleks küps, ma ei kõlba üliinimeseks, mulle meeldib Kaleviga seksida, ma naudin orgasmi, mul on hea meel, et mul on siin üks ja kindel partner, ma vist isegi armastan seda Kalevit natukene.

A: Jama! See läheb varsti üle, sa tüdined sellest üsna pea. Sest kui ei tüdine sina, siis tüdineb Kalev, ära seda unusta. Sina pead olema tugevam, sina lõpetad selle, pea meeles. Tahad, ma annan sulle teisi mehi?

L: Kalev oli süütu, kui me esimest kaameraproovi tegime.

A: Süütu! On see võimalik! 25-aastane täiesti terve mees. Tema välimusega! Kui nii, siis ta muidugi niipea ei tüdine. See teeb olukorra raskemaks. Aga pole viga. Seda parem isegi! Kahju, et ma enne ei teadnud, et ta süütu on. Milline võimalus läks kaduma! Ma otsin need proovivõtted üles, need on meil alles. Sealt peab Kalevi süütu kuidagi välja tulema. Ei ole midagi naljakamat ja totramat kui süütu 25-aastane kangelane! (*Üha enam hoogu minnes*): Ma

monteerin selle paroodiaks, ma naeruvääristan kogu stseeni, ma paljastan sind süütuse võtmisel ja Kalevi süütuse kaotamisel. Hiilgav! Ja siis ma lasen seda kõike 10, 20, 30 korda ning tohutu kiirendusega. Me teeme seda filmi edasi, kuni meil kõigil on sellest kõrini, teeme tülgestuseni ja veel natuke üle selle. Ma olen juba märganud vahel su tüdinud, külma pilku, Linda, kui Kalev sind tallab. Ma olen selle juba üles võtnud. Ja küllap võtan varsti ka Kalevi tüdinud ilme. Täna sind, Linda, ma panen sulle palka juurde tarkuse eest. Oleksid sa uskunud, et saad pornofilmis tarkuse eest palgakõrgendust? Iialgi ei oleks sa seda arvanud. Mine nüüd, mine koju, mine pesu pesema ja oma mehe lolli juttu kuulama. Täna sa aitab, sa oled teinud rohkem, kui ma lootsin. Sa oled tõeline pärl, Linda. Üksik särav pärl suletud karbis, mis aeglaselt avaneb. Kuid ta avaneb! Ma olen suure avastuse lävel, Linda. Ma olen avastamas midagi, mis pakub inimestele suuremat naudingut kui suguline vahekord, kui orgasm. Selleks polegi teab mida vaja, arvuti, üks omaette ruum... Varsti ma tean täpselt, kuidas see käib, ma olen paar korda selleni juba jõudnud.

L (*õudusega*): Mis jama te ajate, Artur, mis arvuti, te olete hull, te peaksite puhkuse võtma. Või mingit teist, loomingulisemat tööd tegema. Pärts filme näiteks. Teie praegune töö ei saa ju teiesugust meest rahuldada.

A (*irooniliselt*): Võib-olla ma peaksin mõnda loomingulisse majja stsenaariumit kirjutama minema? Ma olen praegu oma parimas vormis, ma olen oma kuulsuse, oma suuruse lähtel. Ma ei mõtlegi raisata oma jõudu mõne küsitava loomingulise puhangukese peale. Ära muretse minu pärast, Linda. Mine koju, maga ennast välja ja unista päeval raamatukogus, kuidas sa õhtul Kaleviga seksid. Unista veel niikaua, kui see sind vaimustab. Sest see aeg on üürrike. (*Vaatab ringi. Linda on vahepeal minema hiilinud*): Ah, juba läkski, hakkas kartma. Kana nagu teisedki, aga ükskõik, tal oli lihtsalt õnne, sest ma teen veel temast kuulsuse.

(*Lõpp järgmises numbris*)

MARI-LIIS REMMEL

Paduvihmad muudavad aega,
majas hakatakse liikuma:
nähakse und, juuakse teed.
Ollakse koos.
Kõetakse ahje rõskuse pärast.
Tähendused tulevad,
saavad kuju ja kõla.

*

"Kõik ukсед peavad lahti
olema," ütles koer
ja mäed astusid tuppa.
Vihm oli juba seal,
istudes sohva peal
suitsetas.
Tuuled tulid, kui puhumisest
said mahti, et muusikat kuulata, rääkida
maailma veidrustest,
saladustest ja
veel mis pähe tuli.

*

üks prantslane, üks luuletaja
suri eile pimedas majas.
Tal ei olnudki rõõmu vihmast
mis puhkes kui leinaja süda.

Lapsed laulsid hommikul
märgade radade peal
varbaid jooksutades.
Ka koerad olid seal.

*

tuulega päeval
üks vana teekann
mere värvi ja mõned
sõnad on pidu

*

jäi seisma uktsel ja ütles
sedasama jälle on sadama
hakanud nii tasa kui tema
ei lähe keegi väravani
kui ta tahab et sõnad ei
lendaks teise maailma otsa

PILLE SOVA

Luule ja Poliitika

Mingi kuju, mingi rütm, mingi ornament peab luuletusel
olema, et saaks lugeda.

Mingi ootamatu kooskõla või ebakõla annab seletuse; puuleht kaalub üles
raske kivi, raskus muutub tähtsusetuks, puulehe ornamentaalne
piirjoon, tema kuju saab tähtsaks, saab liiga tähtsaks
ja muutub tähtsusetuks.

See tähtsusetuks muutumine tõukab intuitsiooni vaatama
tõelist, tähtsat. Sind.

Poliitikas on vist samamoodi.

Omamoodi Põõsas

Puud on kõik puud ja puulehed on kõik puulehed aga
ühel on ühtmoodi ja teisel on teistmoodi.

Igal puul on omad reeglid. Mitte puu üleüldse, vaid
See Puu. Võib olla koguni põõsas.

Kibuvitsa põõsas mere ääres liiva peal, otse melodramaatiline,

mingid armetud poolkuivanud raod liiva seest väljas
nii mere ääres, et tormiga kindlasti meres.
Heleroosad õied, keskelt kuldne – veidike kullapuru.
Täiesti imeline, absoluutselt, lõplikult, igaveseks,
igavesti ja ometi mitte üleüldse.

See Omamoodi Põõsas – Ühessellessamas Looduses Üleüldse.

Ühest ilmsiks saanu.

Õied, lehed, üleni tervenisti ornamentaalsena, veelgi rohkem
omamoodi ornamentaalsena ja vaevalttjutava
erisusena, mis on nagu tuuleõhk aga ikkagi on olemas,
võib olla toob ootamatu selge tõdemuse: jah, Sina

Kunsti Olemasolu

Ükskord sügisel ma rääkisin juttu

Kunstikriitik Antsuga

Ilm oli kuldne ja aknast paistsid täiesti kollased puud

Ants arvas et kunsti pole olemas

On ainult a) kunstiteosed

b) kunstnikud

c) nende armukesed, mänedžerid jne

d) institutsioonid

Kunstikriitik Ants arvas et

Lapin on sellepärast Lapin

Et ta Nimi on Lapin

Ja et see kõik on suur juhus

Mina arvasin et ei tea midagi

Ta eesnimi on Leonhard

Ükskord ta tegi täpselt õigel ajal ja õigesse kohta

Fantastiliselt head kolm kriipsu

See ei saa ometi olla juhus Ants

Ütlesin mina

Võib-olla on see kuidagimoodi seotud kunsti

Enda olemasoluga

Ants raputas kahtlevalt pead
Sigaret ta näppude vahel suitses
Ja tuhka pudenes laua peale
Akna taga hakkas hämarduma

Tuul oli tõusnud
Kollased puud kõikusid tuule käes ja
Kollased lehed laperdasid õhus
Oli nagu oleks karneval või mõni muu pidu

KATRIN VÄLI

***

Kardinad liikusid, aknalaudadel magasid kassid,
ka tänavatel alati kasse võis näha,
kes meiega ei rääkinud, nagu indiaanlased,
sulgi täis olid nende suud, ja suletud.

***

Suured kangarullid. Aga põgeneda pole kuhugi.
Lilled õitsevad nagu meri lainetab,
nagu tuul puhub, nagu köis kõlgub tuules.
Ka linnud lendavad. Mõte lihtsalt on.
Uni seda ei riku, söök ei söövita.

***

Ööbikud laulavad ikka. Arbuusid lähevad lõhki.
Taban end ootamas vaikust, mis mulle tuleb.
Veel enne tuleb koer kööki. Vaikus tuleb äkki,
ta hoiab midagi selja taga peidus. Taban end
kujutlemas talle habetki. Ta ei ole veel tulnud.
Või läks ta märkamatult mööda – siis, kui
koer kööki tuli. – Nüüd!

Kas ööbikud ajavad keele suust välja,
kui nad trummi löövad – nagu vaataksid
nad peeglisse. Võibolla on neil kurguvähk.
Maailm läheb vaikides mööda.

Vihm läheb mööda. Ainult hää! on veel siin.
Pilv on tühjaks saanud, peab niisama valgust kinni.
Läheb muudkui pimedamaks ja pimedamaks. Isa
on surnud. Õde on surnud. Kas Ramapura on surnud.
Moonid on surnud. Koer küsib õue, nurmedele.

Vaikus läks mööda. Nüüd tuleb tulekahju,
rõõmus, kerge. Hinga sügavalt läbi nina.
See must olend tuleb sulle vastu, kui sa kõrva
tema poole pöörad, kui sa teda vajutad.
See pole sulle uudiseks – aga see ei lõpe,
ei saa täis.

***

Sind tahaks kummardada ja pihust
sööta, nii olen näinud tehtavat
kõige paremini. Suurelt punasega joonistatud,
lumivalged pilved pea kohale.
Ja tõesti on püha – vered voolavad,
lõkked põlevad, suud matsuvad.
Imikud muudeti nüüdsama rauaks,
ehkki himud käivad veelgi kõrgemalt.
Sada, sada, tuhat, tuhat saavad ühte
allikasse kokku.

ARVO VALTON

SAURUSESÕIT

Teadsin, et fantastika aeg on ümber, et see ei kõida enam kedagi peale mõne peast põrunud kunstniku, inimesi huvitab tõsielu, milles nad tunnevad ära oma vastikuid naabreid ja veel ühte natuke õnnetut kangelast, see tähendab iseennast, ometi laskusin sellest trepist alla, mis oma lagunened astmetega ei tõotanud midagi head ega kaasaegselt kindlat, igatahes ei võinud seal olla tulevik, millele nõrga närviga inimene rajab oma petlikke lootusi.

Ma astusin ja astusin, nagu teada, on mäest allaminek jalgadele valusam kui ülesronimine, mu pea hakkas lõpuks maailmasamba otsas pöörlema, otseku oleksin pool elu lõtkesse puhunud, ja seetõttu muutis aeg mitu korda suunda, seisatas, puhkas, pani siis valimatult tormama, vahtis ringi ega teadnud, milleks ta olemas on.

Selles teadvuse hämaras augus, milles ma koos ajaga viibisin, võis mõndagi juhtuda, vahetuda inimkonnad, kalmudest tõusta sõjaväed, söömistest saada arvutimäng, eluskehade vastastikusest hõõrdumisest tekkida kosmiline ohe, mulle oli see natuke ükspuha, jäin kuidagiviisi iseendaks ning kompasin olemise kaldaid.

Ja siis vist saigi üks osa elust läbi, mu vaev korvati avaneva maastikuga, trepiastmed olid lõppenud ning jalad ei osanud rõhtsal pinnal enam astuda, esimene asi, mida silm seletas, oli tohutu kassipea leegitsevate silmadega, tulekeel lõi avadest välja ning vaibus siis ähvardavaks miilamiseks, et lahvatada taas, seekord pisut sõbralikumaks leegiks.

Mul olid kassidega omad suhted, nende sõjakusest hoolimata olin neist ikka jagu saanud, lahingutest kergete kriimustustega välja tulnud ning nende mälestused minu vastuhakkudest pidid olema neis tekitanud piisava aukartuse minu iseseisvuse vastu, seepärast ei kartnud ma ka seda keldripõhja külge aheldatud pead, mille kihvad panid mind pigem naeratama kui kujutlema ennast otsa torgatuna ja jalgu siputavana.

Olin selleski maailmas vaatleja nagu tolles ülemises, kust äsja saabusin, ja kuna ma ise ei sekkunud siinsetesse sündmustesse ega üritanud parandada teiste kombeid, siis pidin jääma puutumata, mis veidrusi mulle vaatamiseks ka ei pakutaks.

Kass püsis seal, kus ta oli, kuid tema kukla tagant ronis välja pealuu ning komberdas oma ämblikujalgadel otse mu poole, jäin ootama, mida on tal mulle teatada, igatahes olin valmis mitte vastama, et siinses pühakojas ei arvataks, nagu tahaksin ma oma veendumused muuta vastulauseks nende igapäevastele, harjunud lausetele.

Pealuu sees oli alasti tütarlaps, küllaltki sale, kuid ometi näis, et ta ei pääse silmaavadest välja, kaunid ümarad puusad oleksid kinni jäänud, minu poole

sirutatud nõtked käed anusid, et ma teda aitaksin, ilmselt ei nautinud ta oma asupaika.

Ehkki olin enesele töotanud mitte sekkuda siinsetesse asjadesse, helises rüütliauto mu hingekudedes ning ma ei suutnud vastamata jätta vibavatele käsivartele, uurisin pealuu ehitust, tütarlaps oleks vabalt välja mahtunud lõualuu alt, kuid nähtavasti kartis ta seal sibavaid ämblikujalgu, nende võimaliku mürgisuse kohta ei olnud mul andmeid.

Polnud võimatu, et tütarlaps oli mulle söödaks seatud, ta oleks enesega ise toime tulnud, kuid tema ülesandeks oli mind välja meelitada võetud rollist, mis siin võõras keskkonnas pidi minu arvates tagama turvalisuse, polnud see ju ainuke asi eluaegses kobamises, mille oletamine osutas mu naeruväärsele nahahoidmisele, koopatarkust kogunud esiisa ilmsikstulekule minus.

Mälestus sellest, et olen mees ning pean toetama naisi, oli küllaltki värske, samas sai iga kohtumisega ikka selgemaks, et mees pole kõikehõlmav universaal, ta peab valima, kellele kinkida oma südamevärinaid ja seemet, sest vaenulikkude pinnasesse istutatud taim tõuseb su vastu üles ning torkab oma terava okkaga kord läbi su põrna, pingutab su öised närvid katkemise piirile.

Elevandiluuvärvi tütarlaps oli ahvatlev, ta hüppas hõlpsasti läbi silmaava keldripõrandale ning võttis mul kinni käest, nägin seda, kuid ei tundnud puudutust, see asjaolu rõhutas ohutust, võisin minetada liigse ettevaatuse, las viib mind huvireisile see allilma alasti giid.

Meie ette kalpsasid kaks väiksemat sorti saurust, oli ilmne, et need minevikuloomad hakkavad meile sõidukiks, olin nende moesolevaid restauratsioone piisavalt näinud postmarkidel ja plakatitel, mind ei üllatanud nende ilmumine sugugi, olnuks imelik, kui nad poleks tulnud.

Tüdruk istus esimese olendi sakilisele turjale, ta kaunid tuharad otsekuu kinnitusid looma külge, ometi oli ta täiesti teist värvi ja sõltumatu, eeskujuna pani mind otsustama, olin ju iseseisvalt astunud trepile ning avanenud siinsele maastikule, hüpe sauruse kumerale seljale polnuks ju tegu, mis oleks tulnud kord minu vastu üles mingisuguse maailma kuritegelikus kohtus.

Ka mina olin vaba ja kerge, kui hüppasin ratsu turjale, ma sobisin sakkide vahele istuma, see koht oli kui loodud sadulaks mitmele põlvkonnale, mõtlesin vaid kahetsusega, milleks oli tarvis kahte sõidulooma, võiksin ju istuda sama sauruse järgmises sakivahes ning puudutada oma kumera kõhuga valge piiga seljaõõnt, tundsin selgesti, kuid ihkasin suuremat lähedust.

Me ratsutasime pisut aega ning siis nägin eespool liikuva tüdruku seljast välja kasvavat tohutuid tiibu, mis olid sama värvi kui ta nahk, ning ta tõusis koos ratsaloomaga õhku ja mina tema järel, hoomamata, kas lennuvahendid olid minu või sauruse küljes, sest ma ei saanud ingliski pidada ennast, veel vähem aga toda eelkristlikku väljasurnud elukat.

Meie lend näis olevat samasugune tõsi asi kui ratsutamine ning me maandusime mäenõlvale, kus oli ees terve hulk samasuguseid piigasid nagu mu saatja, nähtavasti tahtis ta lasta mul valida, ometi olin ju oma mõtte kinnitanud tema külge, läbi võidelnud vabaks jäämise kahtlused.

Siis aga märkasin iga mäeküljel erinevas poosis seisva või lebaskleva tütarlapse varjus peaaegu samas asendis olevat meest, kes kõik olid vahetamiseni sarnased mulle nii tuttava kujuga, see tähendab minu endaga, otsisin maastikult peegleid, millest tahetakse näidata mu olemise erinevaid võimalusi.

Teadsin juba, et ma ei pea vaevalisest trepist üles ronima, tekib mingi parem võimalus tagasi pöörduda endisesse ellu, just praegu oli käesolev hetk, milliseid on tuhandeid, kus tabad end imestamas, et on praegu ja siin ja see olen mina, mõne hetke pärast on see tunne taas, koht on teine, aeg on nihkunud mingis suunas ja ma ise olen teistsugune.

Mu tüdruk oli peitnud tiivad enese sisse, need pidid olema õhkõhukesed, kuna mahtusid ta haprasse ihhu, kuid samas nii tugevad, et kandsid ürgset saurust, sellised on ju ka maised naised, kuigi nad harva kasutavad oma tiibu, sest rasked panevad pahaks nende lendusid, aga see sarnasuse avastamine, et mu tüdruk on samasugune kui kõik teised, pani mind heldima, ning ma olin meeleldi astumas ta varjuks.

Kuid see polnudki vist mu enese teha, mägedesse olid peidetud juhtimispuudid, mille sund oli märkamatu, need ei vägistanud meid, vaid näitasid kätte teeotsi, jagasid mugavaid soovitusi ning meie allusime, kumb meist selleks altim oli, ei tea, sest ma polnud ju vahetanud ihaldatuga veel ainsatki sõna ega aimanud, millist maailmakeelt võis ta osata.

Juhtisin oma ratsu tema oma kõrvale, meie küljed pidid puutuma kokku, nägin, kuidas minu jalg sisenes tema jalga, kuid ma ei tundnud muud erutust kui imestust, et võiksin mahtuda üleni tema sisse, ehkki meie kehad olid väga erinevad, aga ma ei saanud seda proovida, sest saurused olid kummist, nad andsid küll järele, kuid mitte piisavalt, nii võisin oma elus ikka ja jälle kogeda, et kõige parem on, kui soovid ei täitu lõpuni, kui midagi jääb tahta veel pärast mu ajalikku otsagi.

Mõnel minu varasemal siin viibival variandil oli ehk rohkem vedanud, nad olid võtnud maailma maaliklassikast tuntud asendeid ning katsid peaaegu täiuslikult neid nõtkeid alasti piigasi, kuid oma maailmaavastamise rõõmuks märkasin ma, et mina sain liikuda, nemad mitte, ehkki kogu nende olek peegeldas valmidust liikumiseks, niisiis oli mul viimane aeg kasutada oma eelist, enne kui minagi muutun pildiks.

Sirutasin käed oma tütarlapse poole ja tema sirutas vastu, võtsin sõrmest oma klotseri ning tahtsin hõbedaga siduda teda enese külge, vahest vabastada nõidusestki, kui ta peaks olema salapärase jõudude kütkes, kuis võinuksin seda teada, olin siin ju äsjane tulnukas ning võib-olla nõiutum praegu kui ämblikujalgadel komberdav pealuu, seda ma mõtlesin, kuid sõrmus kukkus tema sauruse oga otsa, nähtavasti oli metall liiga raske mu unelmale.

Saurus võttis osavalt oma terava sabaotsaga klotseri ning torkas mulle sõrme tagasi, olin sellega väga rahul, sest asjad peavadki jõudma oma lähtepunkti, siis on maailm ümmargune ja keegi meist ei pea lahkuma jäädavalt.

Mu vaene tüdruk ei osanud vist naeratada, ta pilk oli täis malbust ja salapära, ta rinnanibud olid ihukarva, kuid vaatasid mulle selgesti otsa, sama värvi

karvad katsid ta häbemekinku, see oli endastmõistetav ega erutanud mind selles põlevate silmakoobastega kassipeade maailmas, küll aga tundsin suurt headust läbipaistva olevuse vastu, kui vaid teaksin, mille eest teda tuleks kaitsta.

Ma ei saanud aru, kas pildiks tardumine oli juba alanud, igatahes tundsin end hästi oma allilma armastatu kõrval, minu parem jalg oli sulanud tema vasakusse ja muudki kehaosad olid vist kulgemas paralleelide igavikku, mis ei tähistanud sünde ega suremisi, vaid oli paigaldase õnne igipõliseks märgiks.

Siis aga saabus mulle ülemisest maailmast signaal, see võis tulla mu naiselt, kes väitis end armastavat mu higistavat keha ja tobedaid harjumusi, hääل käskis mul liikuda kuni viimse maise võimaluseni, käskis teritada vaimu, koguda teadmisi, harjutada ja tuletada meelde endisaegseid asju, käskis tunda kõiki neid tundeid, mis mind kunagi olid vallanud.

Enamik võimalusi jääbki võimaluseks, keegi käsib, keegi keelab, kindlad otsused on varjatud tõukajate pilge, mu tüdruk ehk elas seda sauruste ja pealuude maailma elu loomulikult, ta polnud siin juhuslik, tema sees olid tiivad, mis võimelised tõstma teda läbi sfääride, kuid mina ei saanud jääda, sest ka kõik minu teised lähedased oleksid hakanud saatma signaale.

Küsisin eneselt, kas peaksin enne lahkumist üritama ühendust võtta oma teisikutega, vahest neid koguni lummusest päästma, kuid nende ilmeid vaadates tundsin, et neil polnud minult midagi küsida ja minul polnud midagi vastata, siin oli kõik pandud piltidesse, kuidas sa tegelikkuse osi ka kokku ei seaks, jäävad need ikka olemasoleva naelutatud raami.

Üheks väravavahiks oli kassipea, kes oli teiseks, millises suunas peaksin astuma, kui olen sauruse sakkide vahelt pääsenud, peale sugupoole läbipaistvuse pidi sellel maailmal olema mulle ju veel midagi näidata iluks ja imetlemiseks, et asetada mind ja minutaolisi paljude esemete ja sündmuste keskele.

Teadsin, et fantastika aeg on ümber, see ei kõida enam kedagi peale mõne peast põrunud kunstniku, mu sõbrad tahaksid, et istuksin nende pingile, rüüpaksin õlut, kiruksin valitsust ja inflatsiooni, teeksin nii oma kui ka võõraste naiste kohta läbipaistmatuid vihjeid, elaksin igati teiste inimeste moodi, tahtsin seda ju ka ise, seepärast matsingi end mitme teki alla, kui fantaseerimise lust peale tuli ja kirjutamisriist juhtus käepärast olema.

PEETER MUDIST

MIS PÄHE TULI

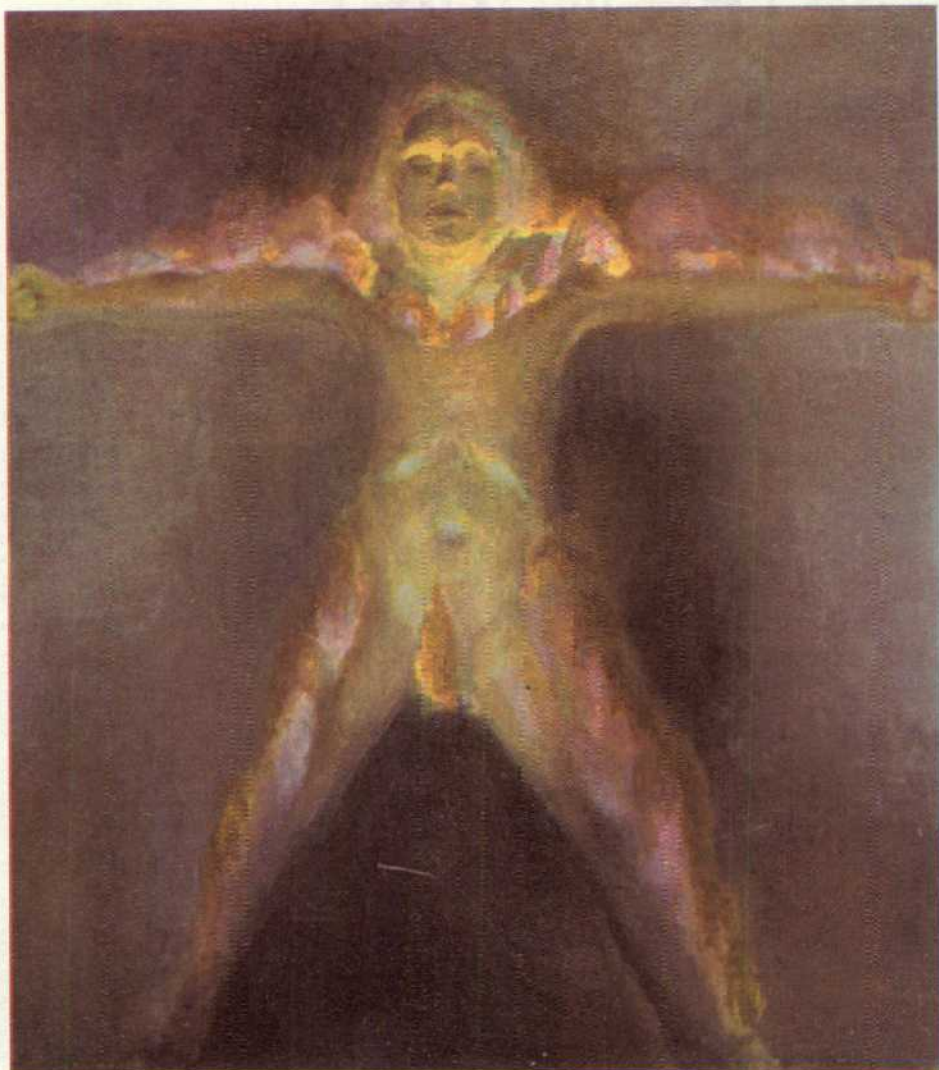
Kõigepealt sellest, mis mulle meeldib – et mu ees on õunapuuoksad, et mu ümber teevad linnud pesi; üks teeb kivihunnikusse, näitasin kord Margareetale kivihunniku pilti ja küsisin, kas ta teab, mis või kus see on, ja ta ütles: seal on linnupesa. Siis ma alles taipasin, missuguse asja ma olin üles maalinud ja mispärast. Sellepärast, et kivihunnikus oli olnud tõesti linnupesa ja kogu aeg oli olnud mure õue peal käimisega, et ei lase muneda. Pesa oli kivitäksi või sabaga tikutaja oma. Aga sügisel oli keegi hunnikust kive võtnud ja pesa jäi lagedale. Mitu aastat ei käinud lind seal ligi. Mulle oli see kurb aeg. Kui mõni ehk teab, mis tunne on, kui sinu maalitud hunnikusse enam pesa ei tehta; ja kui mõni üksik ehk teab ka, kui sinna tehti ja enam ei tehta, ja kui siis ükskord ikkagi jälle tehakse, tunned küll, et oled välja valitud. Nüüd kõnnin väljavalitu tähtsa näoga ja osutan neile jõukohast abi, annan nõu ja lasen välja paista, et olen karm, aga hea, muidugi on ka privaatsemaid kohti pesa ehitamiseks, kuid kord ja head naabrid maksavad ka midagi. Kajakas, näe, tegi pesa aida katusele. Ei tea, mida see peaks tähendama? Mõni liik läheb rahulikult välimäärajaga vastuollu. Kuidas ta pojad vette viib? Istub teine seal harjal kuldnoka pesa all ja kujutab endast kõigi lindude ema. Ta on säravalt selge ja puhas täpp katuseharjal. Ilme on tähtis ja enesestmõistetav nagu munejale kohane. Kui õuele ilmun, läheb ta silmanähtavalt rahutuks. Asja välismaalt saabunud majaomanik kuldnokk seisab, pea alaspidi, oma suitsetajat meenutava pesakasti õrre küljes ja püüab kajakat Rootsi väravavahi sõnadega välja vihastada: no mis sa lebad siin, mine mängi ka! Kajakast rootsi keele valdajat ei ole ja kuldnokk võib ütelda kõik, mis ta asjast arvab – kajakas ei liigu paigast. Tal on kindlad instruksioonid ja instinktid ja oma asja ajab ta vääramatult.

***

Sõelun mõttes pilte ja mõistatan tunnusmärke. Nagu inimkonna hääil ilmaruumis peaks asjatundjale andma teateid meist, nii peaks selle kirja tark oskama lugeda ka minu piltide lugu. Ise ma seda ei mõista, minu asi on teha ja mitte arutada. Muidu takerdun iseendas. Valida ei tohi; vaid seda, mis pähe tuli.

***

Kui teha paberile kolm punkti..., kas need täpid on koos või on nad igaüks ise? Kuidas olukorda hinnata. Selge, et nad on mõlemat. Peale selle veel mustad, ümarikud, pisikesed, peaaegu ohutud. Kas rohkem mustad kui ümarikud on

Peeter Mudist.
"Põlev mees". Õli, lõuend.
1975.

Peeter Mudist.
"Kivi". Õli, lõuend.
1972.

palju lihtsam otsustada kui seda, kas nad on koos või lahus. Kas hinnang koos-lahus oleneb ainult hindajast või on punktidel ka kaasa rääkida? Kas mina räägin jama? Ütleme, et kogu maailmaruum on parajasti nii suur, et sinna mahuvad need kolm täppi ära ja muuks on seal kitsas. Siis on nad koos, muidu lahus.

***

Näitus on kunstnikuks olemise kõige tähtsam sündmus. Seal ülendatakse sind ametisse, kõik teised on külastajad ja abikaasad. Näitus on ainuke koht, kus kunstnik on ametlikult ja tema tegu on teos. Tulemusest olenemata on näituse pilt lõplikult valmis ja oma tegija nägu. Viimasega on kõige raskem harjuda. Võtta see käkk omaks, riputada see vorst endale kaela. Sisemus tõrkus tükk aega. Senini ei ole ma harjunud, et teen pilte, nagu ma teen. Olen imestunud, et nad tulevad mul sellised. Kes ei tahaks olla selgete võimsate ülevate uhkete teoste autor. Hädine sõltuvus piltides kõigest ja kõigist, kus ähmane on isegi teema või süžee või kumb ta on või nad mõlemad koos teiste komponentidega, mida õieti annab nendest piltidest otsida, kuna neid nimesid väärivad nad ainult allahindlusega – kes kipuks nende autoriks. Siiani võtan ma neid omaks suurema tõrkega kui publik.

Sügis ja näitus on rahu tegemise aeg iseendaga. Kuigi ehmatan, nähes avalikult seda, mida enne ainult mõtlesin. Tühjaks söödud ja ümber lükatud peolaud on näituse pöördumatus märk. Ja kui avamise aegu jääd midagi imetlema kui võõrast, on sul üks vääramatu tunnismees olemas.

***

Püsida jutus enda ligi on ainus viis olla pädev. Jälgin hoolega, et ma oma piire ei ületaks. Tunnen, et Buddha ise soovitas nii, või nii saan ma temast aru. Maalisin pildi "Räägib iseendast". Vaimustuses polnud keegi. Pidasin teda tükk aega, aga ei midagi. Nii tuli talle teine pilt otsa maalida. "Räägib iseendast" jäi sinna alla. Tänapäevani. Käsi südamel.

Pildi teema pole tähtis, kuid ta peab ilmutuma tegemise käigus. Kui taipad, mida sa maalinud oled, siis näed pildi pealt, milline maailm on. Pilt viib sind tegelikkusega kokkupuutesse ja on ka tee tegelikkuse juurde. Üldiselt ja kahjuks pole meie hädad niisugused, mida saaks kunstiga ravida. Pildi kokkupuutepind elu tegelikkusega pole selleks küllaldane. Jutt tõsisel teemal aitab ka ja iga asi, mis katkestab üksteist tingivat hädade ahelikku, on teretulnud. See tegelikkuse koht, mis on vastu pilti, seda saab kunst aidata.

***

Arvan, et ilmal on viga sees, muidu teda olla ei saaks. Mõistus on puhas. Kui vigast menetleda puhtaga, on tulemus ikka vigane. Seega just siia sobib täpne. Kui minna maailma kallale metafüüsikaga, on tulemus ettemääramatu. Kõige paremini sobib siin ilmas osalemiseks Lutsu nõu – kõik mis teed, teed endale. Teed head – teed endale. Teed paha – ikka endale. Enne pidasin seda tegemist kuidagi kaudseks, ülekantud mõttes endale tegemiseks. Et millal ta ringiga minu juurde tagasi jõuab, see hea ja paha. Nüüd taipan, et olengi ainult mina, et kellelegi muule mul lihtsalt teha ei olegi. Ainult mina ja mu enda tehtud seadused. Mitte mingeid muid etteantud eelnevaid väärtusi pole olemas; ainult need, mis ma ise kehtestan ja kuniks ise neist kinni viitsin pidada. Sedagi juhul, kui on mõtet. Mõtet muidugi ei ole, kuid ajutiselt, et aeg mingil moel ära sisustada, vähegi mõtestatud, põhjendatud eluviis soetada ja mõistuse hääll kinni toppida talle matemaatilist tööd leides; siis võime ka käitumisreeglid välja mõtelda, neid laiendada, siis koopereerume mõne teise omasugusega, hakkame oma eluviisi propageerima jne. Kirjutan seda sellepärast, et saatusekaaslastel poleks nagu mul: ise juba üle viiekümne ja siis järsku avastab, et nõuded, seadused, mida tema on patuga pooleks täitnud (ise viilides nagu saab ja lootes, et küll läbi läheb; mingi rahulduse, hingeõnnistuse ikka saab; et küll teised on midagi välja mõtelnud, ilm nii vana) – ja nüüd tuleb välja, et needki seadused on absurd, oleks võinud rahulikult jätta kõik täitmata-tegemata. Vihastab välja küll. Ikka loodad, et aegade algusest on elu läbi mõeldud, et süsteemi algus ei saa ju niisama maitseasi olla. Aga mõeldud ei ole ja kõik on vaba ja inimene esmajärjekorras. Seda peab talle noorest peast ütlema, siis ei hakka ta tõsimeeli lõhkuma selle mängu reegleid, milles ta ise juhuslikult osaline on. Protest ei ulatu sinust väljapoole. Kõik, mis teed, teed endale. Nagunii pole mingeid "kõvu" väärtusi olemas, ja haukuda ja tänitada seda, mis nagunii ilma põhjata, on kentsakas. Kuna kõik on vaba, siis on ka valikul ja eelistustel hoopis teine kaal. Siis ei elata võõrandatud maailmas. Lapsest peale olgu selge, et kui kedagi taga sunnitakse, on kõik ikka vabatahtlik. Allumatus ükskõik mis printsiibile tähendab allumist madalamale printsiibile. See tähendab, ütle alati "jah". Su piir on seal, kus sa hakkad nõudma erilist, st seal, kuhu sa ise ta tõmbad.

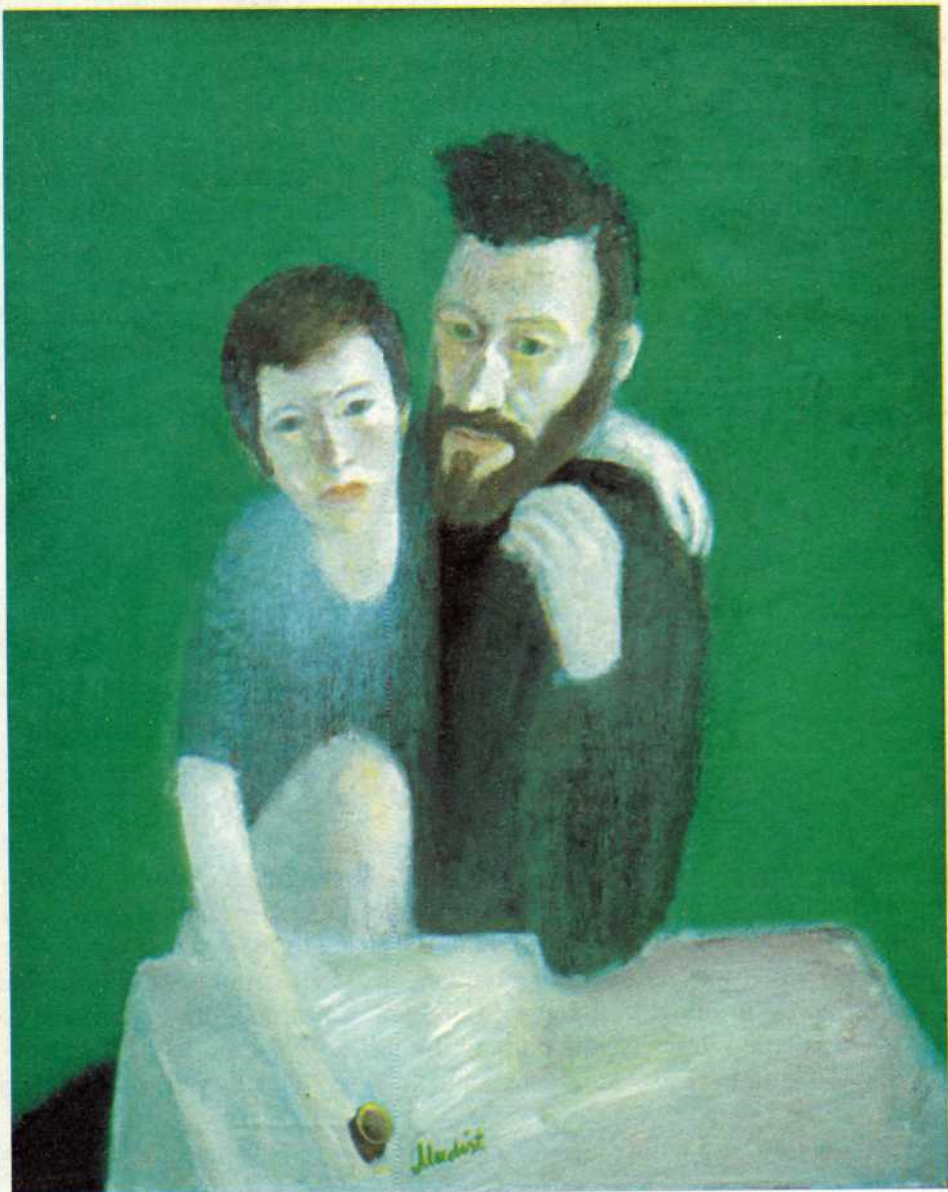
***

Läksin mööda tänavat, mis oli pikk nagu Pikk tänav ja lai nagu Lai tänav. Ühes otsas oli Oleviste koos Pagari tänavaga, siis jupike Suurtüki tänavat. Keskelt oli ta nii lai, et kõle hakkas. Nagu oleks tänav kübara alla neelanud. Või kahuri. Teises otsas oli ohutu koht – Saiakäik rööbiti raamatuantikvariaadiga. "Põlev mees" oli keskel. Temast käisin mööda iga päev, kui ateljeesse asja tegin. Ei mäleta, kust ma tuln, aga kord päevas käisin sealt läbi. Vaatasin, kas on mõni

Peeter Mudist.
"3 solisti". Õli, lõuend.
1994.

Peeter Mudist.
"Isa ja poeg", Oli, lõuend.
1985.

pilt minu äraoleku ajal paremaks läinud või ei ole; või peab neid tõesti kogu aeg tagant torkima. Pidasin neile kõnesid, rääkisin olukorrast ja kuidas pai pilt välja näeb. Vahepeal jõin Saiakäigus kohvi, veel vahepeal helistasin kuhugi, teatasin, et kohe tulen, õelgu edasi, juba olengi kohal. Mis siis, et see on jama. On sinu õnn, kui suudad püsida jama tasemel. Kui aga elu läheb päriseks, siis see päris on tihti hukutav. Ühele leedukale oli "Põlev mees" päris, mina sain ta jamaks keerata tänu sellele, et ta üles maalisin. Edasi nagu mustandis, nojah. Mõnda ei puuduta see üldse. Õige oleks, et puudutab küll, aga ei räägi. Kui räägib, siis teise kandi pealt.

Imetlen "Põlevat meest". Pildid on imetlemiseks. Seda võib ikka teha. See on ainus, mis piltidega teha, kui ei tea, mida nendega teha. Kas nendega seoses veel midagi pähe tuleb, on igauhe eraasi. Mittetegijale. Tegija peab aina uskuma oma missiooni ja püsima keskteel. Kompass näidaku nordi. Kui jutt kipub kiuslikuks, on suund ära nihkunud.

***

Kõik mis on, on ühte pidi.

See on see suund, kuhu maailm läheb. Mis ei ole seda pidi, mis seda suunda halvustab või teda küsib, seda ei ole kohe olemas. Kasvamise suund on. Kes lisada saab, see lisagu.

***

Igatsen teha "Õnnelikkude päevade" pilti – "Jours délicieux". Seni pole välja tulnud. Olen temast aastaid mõtelnud ja püüdnud seda mõnele väarikamale pildile panna, aga pole külge jäänud. Jätan kõrvale mõtte, et sellist pilti teha ei saagi. Olen nõus ka ligilähedase tulemusega, kui ta mind rahuldaks. Kui näeksin, tunneksin õnnelikud päevad kohe ära. Tahtmine siin ei aita, elu ise peab mind kohale viima. Teema on ta mulle juba ette söötud.

Ei tohi kõhelda, esimeste kahtluste puhul katkeb pilt ja imetleda pole midagi.

***

Ma ei tea, miks just "Isa ja poeg" välja tuli. Alguses ma ei märganud midagi erilist, poeg oli nagu poeg ja värvist tehtud isa nagu Müller. Siis märkasin, et nad sobivad selle pildiga. Kui mõne aasta pärast jälle poega nägin, seisis ta, kukeharjasoeng peas ja õlikann käes, "Moskva" kohviku ees. Müllersen' il oli ütlemist. Aga metallistist vahimees oma kohalt ei liikunud. Ta oli ju sepa poeg. Sepp on ikka olnud inimkonna kõige vajalikumate ametimeeste hulgas. Kellel seppa vaja ei ole, seda pole ennast vaja. Või oli see vanasti? Nüüd on kõigil metallisti vaja. Pildi peal hoiab Metallist käes väikest kinnitinutatud vaskpu-

delit Gangese veega. Selle olin Indiast mälestuseks kaasa toonud. Igatsesin sinna tagasi. Kohal olles tundus kõik hingematvalt magus. Kui tagasi olin, polnud ükski asi küllalt. Pilditegemine aitas siis natuke, tegi kergemaks. Pildi peal on üks roheline laik, muu on kõik vaba. Gangese jõgi voolab.

***

Kunstiajalugu on täis tiivulisi inimesi kurbade silmadega. Nad on sümbolid või omaette rahvus. Võib-olla tasasemaks üleminekuks Jumalalt inimesele, mitte väljamõeldised. Olemise põhjendus, eesmärk on neil ilmutuslik ja selge. Nad toovad teadet. Nende ilmumine on seotud kohtadega, kus hakkab midagi olema. Mees ja ingel pildi peal koos tähendab, et asi on jõudnud otsustavasse järku, et areng väärib kõige kõrgemat tähelepanu. Ingel on üllatav, kuid see tähendab, et tegevus või olukord on olnud üllatav, et tähtsad teod jätkuvad ja on oodata nende silmanähtavaks muutumist. Ingel on nähtamatute *message*'ite ilmutatud nähtav väljendus. Ingel on siis, kui lootus hakkab täis saama, kui inimkond tunneb ennast küllalt tugevalt, et kättejõudnud situatsioon realiseerida. Pilt on siis kutse selleks ettevõtmiseks. Minu hariduse juures rohkem teada on profaansus. Siiski, ingel on alati ime.

***

Igapäevase elu ime on lill. Lill käib enne inglit. Ta on sama ilus ja sama valus kui ilus. Ime on kõige suurem, kui ta on igapäevane.

Kivid on nagu lilled. Kivi on kivi ja materjal.

***

Kui kivikujule otsa vaadata, jõllitab too kohatult vastu. Kohatus ei ole tema puhul laituseks. Ta peabki olema vähe imelik, see tähendab, et vaatajal hakkab imelik. Kui kivikuju on inimeste maailmas formeerunud, ära tuntud ja saavutanud oma mõõtmed ja koha, hakkab ta vaikselt ja vägivallatult ametisse. Ainuüksi oma juuresolekuga paneb ta inimesi paika. Kivikuju on nii kaalukas, kui on kivi kaal, mis tema nägemisel langeb hinge pealt. See on ligikaudu jama kaal, mis käibelt välja tõrjutakse, kui oled tõe pehta saanud.

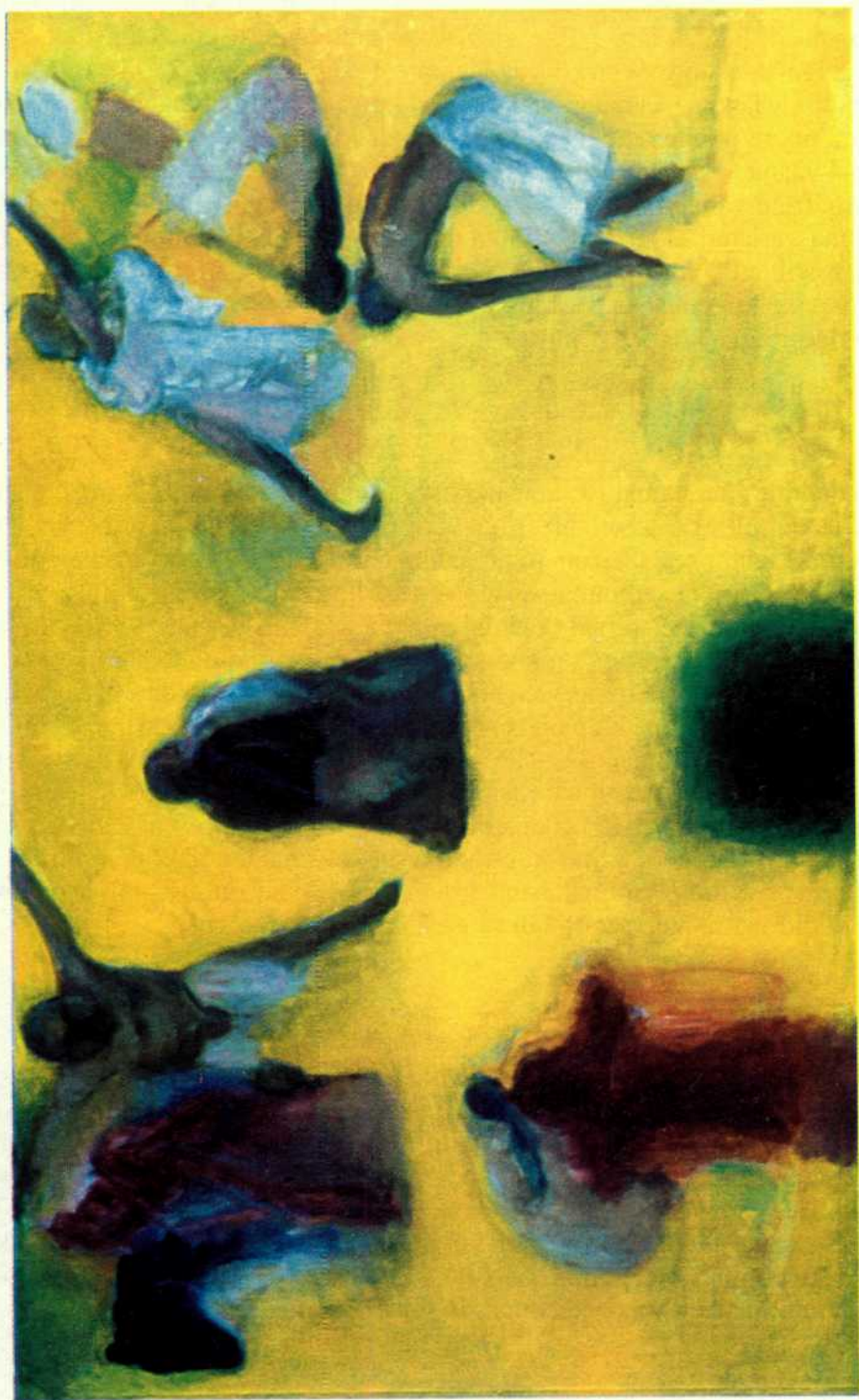
Ise jääb ta sõnatuks kolakaks edasi.

***

Pole mõnusamat ega ilusamat, kui maalida vana sadamakohta. Maalimine teda ei muuda ega riku. Ikka jääb üllatus ja imetus peenendatud mateeria üle selles

Peeter Mudist. "Allikas". Õli, lõuend. 1994.

Peeter Mudist. "Jõgi voolab". Õli, lõuend. 1975.

kohas, kus rohul on teistsugune kooslus, puud kannavad vilju ja lainte harjad on tihedamad. Tahaks sinna tagasi, sest seal oli hea mõelda ja olla. Kui peale ujumist näed, kuidas laps pükse väänab ja naine ennast kuivatab, lööb pilt järsku selgeks, et sinu ees on kõik akadeemiliste suplejate süžee. Oli vaja ainult poiss pükse väänama, et naine saaks ennast kuivatada nagu tuhat aastat tagasi. Poiss on noorem ja tema püksid on bermuudad. Batseebal oli teenija kaasas. Hea on väänata klassikat üks-ühele vahekorras selle aasta suvega. Need akadeemilised väljakujunenud süžeed löövad taas õitsele, kui näed neid päriselt. Oma varjatud moel on nad aina olemas – suplejad, madonnad lastega, Kristus ristil ja Püha Jüri oma koletisega. On vaja vaid sentiment, et ajaloost saaks isiklik kogemus ja vastupidi, et sinu elust saaks ballaad. Siis pole võõrandumist ega kinnikasvamist.

***

Kombineerides paratamatust juhuslikkusega saame maailma sammuks ratsukäigu. Ta on suures osas orienteeritud vea arvestamisele ja tulemuse erinevusele inimese tahtmisest. See on minimaalne samm, kust alates otsida uuendust. Ratsu vahetab ju iga sammuga värvi. Mitte aritmeetiline pluss-miinus, mitte peadpööritav hasartne spiraal (kus iial ei või teada, kus tasandil asud) ega ka mitte umbmäärane *yin-yang*'i ümberkallamine, ammugi mitte müstiline piiramatute kasvamise-kahanemine, vaid konkreetne tahteline kaks edasi ja tahtmatu üks kõrvale. Õieti on see kolmendsüsteem, kus tulemus on alati erinev eeldustest. Ratsukäik oleks nagu Isa, Poja ja Püha Vaimu ühtsus eesti keeles. Soomlastel on ligilähedane suusasamm, millega nad mäest üles lähevad ja teiste sammu segi ajavad. Ratsukäik on neil siis susisamm, mis on isegi täpsem, sest rohkem metsa poole. Suuski on inimesel kaks nagu kõike, mis inimesel on ja mis ta on. Kuidas sellest kahendsüsteemist kolm sai, on susisammu panus.

Mu pildid Pärnu näitusel olid üksteisest ratsukäigu kaugusel.

***

Maalida *ready made*'ide, installatsioonide ja *performance*'ite ajastul uhkuse pärast ning jagada teistega oma imetlust selle üle, mis sul olemas, on küllalt ettevaatamatu. Esiteks sellepärast, et nii primitiivsel põhjusel ei sobi meie targal ajal maalida, teiseks olen nüüd nagu pettunud Kõler oma Kristuse prototüübi ees. Aga mis on siis teisiti? November on külm kuu nagu ikka. Või veel universaalsemalt: inimene sisaldab juba algselt kõiki võimalusi. Ja kõiki pahesid ka. Kui üks on Peetrus, siis on kõik; kui üks on maiasmokk, on kõik; ainult et kui maalisin, siis ei teadnud. Ja pilt ei ole muutunud.

***

Kunagi ei tea, kas mõni asi on sulle taevast antud kiituseks või laituseks. Nagu pildistki ei tea, mis talle hea on. Ta on kõigest teadaolevast kõige rohkem elu moodi. Kas või see, et teda ei saa selgeks õppida. Jäädvustades ennast, jäädvustab kunstnik kosmose pilti. Tegelikult kujutavad kõik pildid ühte ja sama. Kui kurnaks piltidest välja üldise tõe. Mida me teeme päevast päeva? Mida hauguvad kõik koerad? Mis on see, milles me õnnestume? Mis alati läheb korda? Mis jääb siis ikkagi, kui kõik on läbi? Milles me ka siis veel sisaldume? Kuidas paistab selles valguses mu "jours délicieux"- ponnistus? Tegijana usun, et kui on pilt, küll tuleb ka asi ise. (Nii lootusrikas olen ma muidugi ainult "Vikerkaares".)

Peeter Mudist.
"November". Õli, lõuend.
1981.

Peeter Mudist.
"Hommik". Õli, lõuend.
1980.

BORISS BERNSTEIN

RAAM JA KOONDUMISPUNKT

Vaidlused kunsti piiride üle on jõudnud ka meie ajakirjandusse – see on üks verstepostidest teel Euroopasse. Ants Juske näitusest sai sellel teel tugevatoimeline katalüsaator. Diskussiooni saatev sõjakus – kuni kergete moraalsete haavade löömiseni välja – vaid kinnitab fakti, et me siseneme vaba mõtte maailma: nii on praegu kombeks, ma võiksin esitada faktilisi tunnistusi.¹

Kunsti piiride kadumise probleem, täpselt samuti nagu selle teisik – kunstiteose probleem – on tuntud sajandi algusest, kuid muutus üheks kõige põletavamaks ja teoreetilise mõtte jaoks meelisteemaks viimastel aastakümnetel. Seda probleemi võiks ju pidada banaalseks ja salongivestluse valdkonda kuuluvaks, kui ei oleks üht moraalselt kohustavat asjaolu: kunstnike ja teoreetikute alaline mure piiride probleemi pärast on otseselt seotud XX sajandi ja sealhulgas meie päevade kunstisituatsiooni olemusega.

Küsimusi kunsti piiridest on rohkem kui üks, neid on kaks.

Esimene: mõiste *kunst* olemus ning võimalus seda täpselt ja üheselt piiritleda, st defineerida.

Teine: kunsti metamorfoosid või mõiste *kunst* metamorfoosid XX sajandi avangardistliku orientatsiooniga kultuuris, kusjuures avangardistlikust orientatsioonist rääkides pean ma silmas nii "klassikalist" avangardi kui ka neo-, trans- ja postavangardi. Kui seotud need kaks küsimust omavahel ka ei oleks ja milliseid reflekse nad teineteisele ka ei heidaks – jutt on ikkagi eri asjadest.

Esimene küsimus "mis on kunst?" säilitab kogu oma jõulisuse sõltumata sellest, kas XX sajand oli olemas või polnud seda olemas. Sajandi kogemused on võib-olla teravdanud meie tundlikkust ja korrigeerinud loogilisi

strateegiaid, kuid probleem ise on jäänud endiseks. J. Kaplinski on õigustatult meelde tuletanud, et need kogemused on peaaegu täielikult kõrvale tõrjunud "essentsialistliku" vaate asjadele. Varem olid kunsti definitsiooni otsingud rajanenud eeldusel (või veendumusel), et kunstil on mingi omaenda olemus, ning ülesanne oli selles, et see olemus avastada ja sõnadega üheselt fikseerida. Tänapäeval vaevalt küll keegi enam sellesse usub – kui siis ehk Mandri-Hiinas või Põhja-Koreas. Nüüd eeldatakse enamasti, et mitte mingit spetsiifilist kunsti *essentsi* pole olemas. Eriti usaldatav on positsioon, mille sõnastas juba L. Wittgenstein, mida arendasid edasi paljud esteetikud viiekümendatel ja kuuekümnendatel aastatel ning mida on korduvalt meenutatud ka meie diskussioonis: me nimetame "kunstiks" suurt hulka asju, mis millegi tabamatu poolest sarnanevad üksteisega, umbes samuti nagu sugulased, ühe perekonna liikmed – see on niisiis peresarnasus, "*family resemblance*". Ei ole selge, kas "peresarnasus" võib olla teaduslike konstruktsioonide aluseks. Ega siis asjata hakatud kuuekümnendatel ja seejärel seitsmekümendatel aastatel nii pateetiliselt rääkima (ja räägitakse tänase päevani) esteetika kriisist ning paralleelselt sellega kunstiteaduse kriisist: näis, et kumbki teadus ei suuda säilitada oma teadusestaatust, kui nad ei ole võimelised defineerima oma põhiobjekti.

Ma arvan – nagu mitmed teisedki – et võiks kasutada lähenemist, mis oleks vähem peadpööritav, või ütleme, et mitte nii lootusetult relativistlik, kuid samal ajal vaba essentsiaalsest veast. Nimetagem sellist lähenemist tinglikult taksonoomiliseks. Tegelikult, rääkides L. Wittgensteini eeskujul "hulgast" ja "sarnasusest", me juba nimetasi-megi asju, mida ma silmas pean.

¹ Vt nt: Sarah Day, Art History: Crisis or New Horizons? Art History's New Warrior Breed. In: Art International, 6, Spring 1989, lk 78-89; või: Donald Preziosi, Rethinking Art History. Meditations on a Coy Science. New Haven & London, 1989, lk 1-6.

Ma olen sellel teemal juba kord kirjutanud¹, et aga keegi pole olnud kohustatud seda lugema, võtan sidususe mõttes siinkohal kokku oma arutluse käigu ning seejärel korrigeerin seda pisut.

Me omistame mingitele nähtustele kunstiteose staatuse. Seega siis me eristame teatud objektide või sündmuste hulka. Niisuguste hulkade moodustamiseks on meil vaja kindlat tunnust (või kindlaid tunnuseid), mis peaks olema olema igal selle hulga kandidaadil. Valitud tunnuse või tunnuste kogumi olemasolu korral võib objekti pidada kunstiteoseks. Nii näeb välja taksonoomiline protseduur kõige lihtsustatumal kujul. Seda kasutades võime ajada läbi ilma eelduseta, et maailmas on olemas mingi kunstilise olemus, mille avastamisele me niiviisi läheneme.

On üsna tõenäoline, et siinkohal arvab M. Väljataga mind nominalistide kilda. See mind ei kohuta, õigemini öeldes, kohutab küll, kuid mitte sedavõrd, et see piiraks mu vabadust: me võime muidugi tegelda igivana küsimusega – mis siis ikkagi vastab selles maailmas üldmõistetele –, kuid me oleme vabad seda ka mitte tegema.

Meid huvitab praegu miski muu. Saadud taksonoomilised üksused võivad olla erinevad. Nähtusi võib rühmitada nii, et "hulga sees" on nad kõik omavahel **võrdsed** või **sarnased** – mõistagi **valitud tunnusest lähitudes**. Ütleme näiteks, et muuseumi kolleksioonis on vaja lülitada omaette rühma õlimaaleid või raamitud maaleid. Antud juhul valitud tunnus kas esineb või ei esine; tunnuse esinemine lubab arvata objekti antud hulga sisse, tunnuse puudumine ei võimalda seda teha. Lepime kokku, et me nimetame niisuguseid "absoluutselt egalitaarseid hulki" klassideks.

Kuid me võime tunda huvi selliste tunnuste vastu, mis ei võimalda klasse moodustada. Oletagem, et on vaja rühmitada inimesi temperamendi või psüühilise tüübi järgi. Sangviinikute, koleerikute, melanhoolikute ja flegmaatikute hulkades ei ole üksikisikud

(meie jaoks) üksteisega sarnased, nad on kõigest **sarnased**. Esiteks avalduvad ühe või teise temperamenditüübi tunnused eri inimestes eri tugevusega – üks flegmaatik on teisest flegmaatilisem. Teiseks ei piisa flegmaatiku iseloomustamiseks ühest tunnusest, on vaja tervet tunnuste ansamblit. Kuid ühel flegmaatikul võivad need tunnused olla esindatud täies valikus, teisel aga mitte; sellest hoolimata võib "mittetäielik" flegmaatik jääda pigem flegmaatikuks kui olla keegi teine ja seetõttu tuleb ta arvata flegmaatikute hulka. See on piirjuhtum, mis paradoksaalselt kinnitab, et jääka piiri psüühiliste tüüpide vahel olemas ei ole – on vaid sujuv, "spektraalne" üleminek. Muuseas, C. Jung juhtis visalt sellele tähelepanu seoses tema poolt väljatöötatud ekstraverdi ja introverdi psüühilise tüübiga.²

Hulk, mis niisugusel puhul saadakse, on hajus, hägune, piiritlematute piiridega.³

Just selliseid hulki kasutavad kultuuri käsitlevad teadused, kui nad tahavad rakendada aparati, mis oleks enam-vähem adekvaatne nende ainega. Millegi muu saamine on võimalu, kui me püüame moodustada hulka "kunstiteosed" või mis tahes muud hulka selle hulga sees ("klaasikaline tragöödia", "romaani katedraalid", "impressionistlikud maalid" jms). Piiri kunsti ja mittekunsti vahel **ei ole võimalik ületada**, sest pole, mida ületada. Kuid sattuda teise hulka võib küll. See pärast defineeritakse (kui seda võib nii nimetada) kunsti teisiti – piiri tõmbamata. Aga kuidas määratleda seda, mis definitsiooni järgi on piiritu?

Selle küsimuse võib ümber sõnastada, küsides, kuidas moodustuvad hägusate piiridega hulgad.

Just sellepärast, et objektide valik toimub sarnasuse – või kui soovite, siis "peresarnasuse" – põhimõttel, ei ole nende **omavaheline** võrdlemine valitud tunnuste alusel mitte just alati tulemuslik. Võrdluse etaloniks on reeglina mingi **näidis**, mis vastab kahele tingimusele: tal esinevad **kõik** valitud **tunnused**

1 B. B e r n š t e i n. Kunstiteadus ja tüpologia. In: Kunstiteadus ja kunstikultuur. Tallinn, 1990, lk 62-85.

2 Vt C. J u n g, Psychological Types. In: The Basic Writings of C. G. Jung, N. Y., 1959, lk 184-187.

3 Tuntud on selliste hulkade matemaatilise kirjeldamise katsed. Vt: L. Z a d e, Ponjatje lingvistitšeskoj peremnenoi i ego primenenie k prinjatiju približennõh rešenii. Moskva, 1976.

täies mahus, avaldades **kõige jõulisemalt**. Sellist näidist võib nimetada **tüpoloogiliseks** (või veelgi parem **tüüpikujundavaks**) **muldeliks**. See võib olla ideaalne mudel – just selliseid mentaalseid konstruktsioone pidas silmas Max Weber, kui ta esitas oma "ideaaltüüpide" meetodi.¹ Kuid tüpoloogiliseks muldeliks võib olla ka reaalne objekt, mis täidab äsjanimetatud tingimusi: me valime etaloniks niioelda kõige romaanilikuma romaani katedraali või kõige klassitsistlikuma klassitsistliku tragöödia. On selge, et tüpoloogiline mudel ei formeeri hulga väliseid piire, raami, vaid hulga **koondumispunkti, keset**, kus asetsevad eksemplarid, mille tüüpikujundavad tunnused on kõige kõrgema kontsentratsiooniga. Mida kaugemale hulga keskkohast, seda hägusemad on tunnused – nende järkjärguline kadumine signaaliseerib üleminekut teise tüüpi või, kui soovite, teise mõistelistes ruumi, mis omakorda annab endast teada üha selgemalt sedamööda, kuidas lähenetakse tema keskele.

Vaidlus kunsti piiride üle on sisutu. Piiritsioon on hägune, difuusne. Mõtestatud diskussiooni aineks võib olla kunsti mõistevälja tuum, ideaalne mudel, ideaaltüüp, antud hulga ruumi moodustavate tunnuste täielik ansambel või klaster (*cluster*).

Selle klatri kujunemine ja metamorfoosid ongi mõiste "kunst" ajalugu.

Ärge laske end petta illusioonist, nagu võiksime iga kord uuesti laduda kunsti tunnuste pasjanssi. See töö on tehtud meie osavõtul, kuid meist mööda minnes. Mõiste "kunst" on sel kujul, nagu meie selle saime ja nagu see on muutunud globaalseks meie ajastul, Euroopa kultuuritraditsiooni rüpes toimunud ajalooliste ja kultuurialaste protsesside produkt. Teisiti öeldes on kunsti mõiste ajalooliselt kujunenud ning seotud kindla koha ja ajaga.

Ei ole raske nimetada kultuure ja kultuuriareale, kus see mõiste on üldse puudunud.

Ei ole raske näidata, kuidas antiikajastul eelnes kunsti mõistele (mis seal välja ei kujunenudki) kunsti institutsioon, mis leidis teoreetilise väljenduse mimesise kontseptsioonis ja praktilise väljenduse vaba kunstinaudingu sublimeerumises, ning kuidas renessanss seda intuitsiooni omal kombel taaselustas ja lihvis.

Kaunite kunstide reflekteerunud mõiste ilmus tegelikult XVIII sajandil, mil selleks ajaks kujunenud praktika kinnistus ja vormistus mõisteks. See ei saanud läbi peamise tunnuse väljatoomiseta – ühtse põhimõtteta, nagu seda tookord nimetas Batteaux², ning tunnuseks sai taas antiikaja mimesis, looduse matkimine, ikka seesama surematu ja hämmastavateks semantilisteks ümberkujunemisteks võimeline *imitatio naturam*.³ Mimesis ise oma ajaloolistes interpretatsioonides muutus tunnuste kimbuks, kuid kunsti tüpoloogiline mudel ei taandunud kaugeltki ainult selleks; peotäis tüüpikujundavaid tunnuseid rohkenes aja jooksul, saavutades 19. ja 20. sajandi vahetuseks kuju, mida ma nimetaksin esialgu klassikaliseks. See on puhttinglik nimetus, see ei eelda klassikalist harmooniat – vastupidi, kunsti tunnused moodustavad paradoksaalseid ühendusi – ega etaloni funktsiooni ning on mõeldud ainuüksi eristamiseks XX sajandi modernistlikest mudelitest.

Võib üles lugeda mõned kõige tähtsamad tunnused, mis kuuluvad klassikalisse klastrisse. Siia kuulub eelkõige **mimesise** põhimõtte, mis sõltuvalt interpreteeringust omandab **looduse jäljendamise** (alates renessansi "aknast maailma"), **peegelduse**, **tunnetuse** kuju või siis kõige laiahaardelisema, sisuliselt semiootilise kuju: **kunstivälise reaalsuse representatsioon**. Selle kõrval võttis sama mõjuka koha sisse **ekspressiivne** põhimõtte, mida ei olda kaugeltki alati valmis representatsiooni mõistesse lülitama. **Loomingu** kui uue tekitamise tunnus moodustab

1 Vt M. Weber, "Objektivnost" sotsialno-nautšnogo i sotsialno-političeskogo poznanija. In: M. Weber, Izbrannõje proizvedenija. M., 1990, lk 388 jj.

2 Vt Ch. Batteaux, Les Beaux Arts Réduits a un Meme Principe. Paris, 1746.

3 Vt H. Koller, Die Mimesis in der Antike. Nachahmung, Darstellung, Ausdruck. Bern, 1954; P.O. Kristeller, The Modern System of the Arts: A Study in the History of Aesthetics. In: "Journal on the History of Ideas" 1951, nr XII, lk 495-527; 1952, nr XIII, lk 13-46; W. Tatarskiwicz, The History of Six Ideas. An Essay in Aesthetics. Warszawa 1980, etc.

selle kompleksi järgmise kohustusliku elemendi; see omakorda eeldab tervet kimpu alltunnuseid, ja nimelt – kunstiteose tehtus, esemelisus, *artefactus*, kunstivälise esemelisuse valdkonna **transformeeritus**, **meetodite uudsus**, **isikupärane kordumatus** (individuaalse autorsuse avaldumine), iga teose **unikaalsus**. Ja lõpuks ka siis teistega kõrvuti olev või teisi hõlmav esteetiline tunnus, mis määratles suhte iluga või laiemas plaanis esteetilise väärtusega. Ma nimetan üksnes mudeli kõige jõulisemaid ja püsivamaid elemente, sest "täielik" kogum on varieerunud erinevates teooriates ja suundades ning pealegi ei ole seda kunagi antud ammen-dava loendina. Kuid nimetatud tunnused kujutavad endast **möödunud aastasaja lõpuks väljaarenenud kontseptsiooni üldist seisukohta**. Näidates ära selle geneetilise lokaalsuse, tuleb veel kord meelde tuletada, et see on euroopalik kontseptsioon.

*

Nüüd siis avangardi praktikast koos kõigi selle tänaseks teadaolevate modifikatsioonidega.

XX sajandi kunsti ajalugu, kui seda mõista avangardismi ajaloo, on korduvalt kujutatud kui kunsti piiride järjekindlat, samm-sammulist rikkumist, st kunsti järjekindlaid redefiniereimisi. Sealjuures eristatakse kahte liiki samme. Ühed ületasid piiririba, mis oli moodustunud renessansi ajal alguse saanud traditsioonilistest konventsioonidest. Teised lammutasid piirikindlustusi, mis olid kiiruga rajatud eelmiste avangardide poolt. Juhtus ka, et mõlemad piiririkumised liitusid.

Just seda rakurssi võib pidada XX sajandi kunstiprotsessi eripäraseks omaduseks. Kui XIX sajandil oli suundade vahetumise ja võitluse keskpunktis küsimus, kuidas on "parem" või "õigem" kunsti teha, siis XX sajandil on olnud selleks küsimus, mis see kunst niisugune on. Teisiti öeldes oli XIX sajandile

iseloomulik suundade vahetumine üldtunnustatud mudeli sees, seda mudelit püüdsin ma äsja piiritleda, avangardne vorm aga eeldab mudeli enda väljavahetamist.¹

Tuleb tunnistada, et kõige üldisemal kujul oli revisionism täiesti ekspansionistlik.

Revisionism, st piiride revideerimine, on antud juhul metafoorne väljendus, kuna piiri tõmmata on võimatu. Kuid see on mugav metafoor, sest oleks nagu toimunud uute valdkondade hõivamine. Kui kujutada protsessi nii-öelda topoloogiliselt, siis näeb skeem välja kontsentriliste ringide lakkamatu laienemisenähtuse ümber keskse ruumi, kuhu on rühmitatud klassikalisele mudelile vastavad teosed. Kunstimaailm võis kasvada ainult laiuti, ekstensiivselt, laieneda territooriumidele, mis seni ei olnud kunstile kuulunud.

Avangardism töötas järjekindlalt mittekunsti ümber kunstiks. See protsess peab lõppkokkuvõttes viima välja igasuguste piiride kadumisele ja seega siis mis tahes määratletuse kadumisele või, mis on üks ja seesama, **kunsti piiride ühtelangemisele kultuuriuniversumi viimaste esemelite, kehaliste ja märgiliste piiridega**.

Marcel Duchampist ja Kurt Schwittersist alates korratav hüüdlause "kõik on kunst" on fikseerinud selle tulemuse mitmekümnes enam või vähem vaimukas aforismis. Muuseas, ükski neist ei ole kasutatav teoreetiline – teadusliku või isegi ideoloogilise – vormelina. Mõiste ja selle poolt tähistatava praktika saatuse jääb küsitavaks, rangemalt öeldes näib sõna "kunst" olevat puhastatud mis tahes mõttest.²

Väljapääs võib olla kahesugune. On vaja välja töötada **uus metanarratsioon**, mis uusi kogemusi kirjeldaks ja ratsionaalselt organiseeriks. Või siis on vaja postmodernistlikus laadis kuulutada välja põhimõtteliselt uue kunstiajastu kättejõudmine, kus **metanarratiivid ei ole kohta** (peale selle, mis põhjendab metanarratiivide endi lõppu): dekonstruktsioon vabastaks meid muuhulgas igaveseks vastutusest selle maailma seletamise eest.

1 Üksikasjalisemalt olen ma seda seisukohta esitanud artiklites: Kas kunstiteos jääb alles? ("Teater, Muusika, Kino" 1992, nr 4, lk 53-57, 96); Kunstniku vabadusest. ("Kunst" 1993, nr 2, lk 29-34).

2 "...Tulemused, mis on jätnud sõna "kunst" ilma igasuguse tähenduseta" – A. E. I l s e n, Purposes of Art. N. Y., 1972, lk 460.

Üheks kõige enam tunnustatud katseks esimesel puhul on A. Danto – G. Dickie kunsti institutsionaalne teooria, mis ületab kunsti relatiivse kaalutuse, tuues sisse mõiste "kunstimaailm" (*art world*).

Kunstimaaailm on institutsionaalne kategooria, see hõlmab kunstnikke, kriitikuid, kunstikaupmehi, kolleksionääre, publikut, galeriisid, muuseumi, teisi kunstiorganisatsioone, kunstialast ajakirjandust, kirjastusi ja kunstiväljaandeid jms.

Ühiskonna nimel on kunstimaailmale usaldatud kunstniku poolt väljapakutud mis tahes *artefacti* valikuline kuulutamine kunstiks: lihtsamalt öeldes on kunst (Dickie ütleb suurema filosoofilise ettevaatusega – *hinnangukandidaad*) iga ettepanek, millele kunstimaailm – või mingi selle osa – vastava staatuse annab.¹ Juba siin on meid ootamas institutsionaalse teooria esimene paradoks ja nimelt: selleks et kuulutada mingi *artefact* kunstiks, on vaja mingit **eelnevat mõistet kunsti kohta**, mille suhtes määratakse kindlaks uue *artefacti* staatus. Aga mis mõiste see niisugune on ja kust on ta pärit?

G. Dickie võrdles *artefactile* kunstiteose staatuse omistamise akti ametisse pühitsemise, rüütliks löömise või mehele ja naisele abielupaari staatuse omistamise aktiga (ka neid akte toimetavad vastavad institutsioonid).² Kuid see kujundlik võrdlus lonkab. Rüütliks löömine ei muuda rüütlikonna mõistet ja abielu sõlmimisel ei revideerita abielu mõistet.³

Siinkohal on vaja tähele panna üht peent probleemi, mida institutsioonilise teooria loojad ei märganud.

Kunstimaaailm hakkas koos teda määrava mõistega transformeerima mittekunsti kunstiks **kohe tekkemomendist peale**. Selle maailma võime mõned ettepanekud kunstiks ülendada ilmutas otsekohe oma tagasitoimet – ta lubas mis tahes kultuurikontinuumist teatud fragmendid "välja lõigata" ja "teha nad

kunstiks", **lokaliseerides, kasutades ja hinnates neisse kuuluvaid objekte mudeli järgi, mis töötati välja hiljem ja teises kohas.**

Tegelikult ei saanudki see teisiti olla. Grandioosset, kõikehõlmavat kaasaja projekti, millesse kuulus ka kunsti mudel, ei rajatud meelevaldselt, vaid kooskõlas mõistusega ja seega pidi tal olema universaalsuse kvaliteet. Selles ei tohtinud olla midagi erandlikku ega lokaalset.

Järelikult pidi kunsti mõiste käima mis tahes kultuuri kohta, sõltumata sellest, kas see kultuur tundis kunsti või vegeteeris eksituse kütkeis.

A. Malraux' "kujuteldava muuseumi" (või ingliskeelses tõlkes "seinteta muuseumi") metafoor käib just selle kohta.

"Romaani krutsifiksi ei pidanud selle kaasaegsed skulptuuriks ega Cimabue "Madonnat" maaliks. Isegi Phidiase Pallase Ateenat ei loetud kujuk, – nende sõnadega alustab Malraux oma kuulsat raamatut.⁴

Muuseum nagu ka kunsti mõiste on valgustussajandi lapsed. Paigutanud muuseumi – reaalsesse või kujuteldavasse – aafrika maski, paapuate jumala, muinasegiptuse portreebüsti, Novgorodi ikooni, paleoliitikumi Venuse, sumeri standardi, Kykladese puusliku, austraalia tšuringa, Elgini marmor, vana-Jaapani haniva, Conques'i püha Foy relikvaari, koptide kanga, Buddha kuju ja tuhandeid teisi kõige erinevama kultuurilise päritolu ja otstarbega esemeid, surume neile peale uue funktsiooni, ei – uue viisi kunstiteosena eksisteerida.

See tähendab, et me muudame ta esemeks, mida vaadeldakse, tajutakse, elatakse läbi, nauditakse ja kirjeldatakse iseäralikul kombel.

Ei ole juhuslik, et T. Brunius soovitas pidada kunstiks kõike, mida kirjeldatakse sellisena suurtes kunstiajaloo ülevaadetes, nagu näiteks "Propyläen Kunstgeschichte", "Pelican History of Art", "Encyclopaedia of

1 Vt G. Dickie, *Art and Aesthetic. An Institutional Analysis*. Ithaca & London, 1974; Idem, *The Art Circle: A Theory of Art*. New York, 1984.

2 G. Dickie, *Art and Aesthetic...*, lk 49.

3 Sealjuures moodustuvad rüütlistest ja abielupaaridest selgepiirilised hulgad – juriidiliselt ei saa olla rohkem või vähem abielus, aga olla rohkem või vähem kunst saab küll – Vt nt: M.S. Kagan, *Morfologija iskusstva*. Leningrad, 1972, lk 316-322.

4 A. Malraux, *Museum Without Walls*. London, 1967, lk 9.

World Art" etc.¹ Kuid **teiste**, kas siis ajalooliste või kaasaegsete kultuuride kohta toimib kunstimaailma useuroopalik mehhanism tõe-poolest sarnaselt rüütliks lõova ordu ka-piitliga või abielusakramenti toimetava vai-mulikuga: *artefactile* omistatakse (või neis eritletakse) omaks võetud mudeli tunnuseid nii, et nende valik ja ühendamise põhimõte ei muutu.

Kui aga kunstimaailm omistab teose staa-tuse algul analüütilise perioodi kubistlikule maalile, siis kollaažile ja seejärel karusnahast tassile ja alustassile, Marcel Duchampi jalg-ratta rattale, Andy Warholi Brillo kastile, Allan Kaprow' *happening*'ile, Kosuthi toolile jms, siis tundub, et iga selline sissearvamine **muudab mõistet**, koondumispunkt nihkub ära, ruum laieneb ja korraldub ümber. Toi-mub järgmise *artefacti* sissearvamine lõpma-tult venivasse vormitusse hulka ja seetõttu võib-olla **hoopiski mitte hulka**. Või kui ka-sutada sedasama kujundit: kaduva koandu-mispunkti ga desorganiseeritud ruum?

Ma luban endale avaldada järgmise hüpo-teesi.

Meil on ka tänapäeval tegemist hulgaga, mis **konstitueerub kunsti teatud mõistete suhtes ja ainult tänu sellise mõiste olemas-olule**, ilma milleta "kunstiteoste" laieneb hulk ei oleks saanud kujuneda.

See on ikka seesama **kaunite kunstide** (*die schönen Künste, the fine arts, les beaux arts*) **mõiste** ning sellega kooskõlas olev praktika, mille eest me oleme lõppkokkuvõt-tes tänu võlgu XVIII sajandile, need on ikka needsamad "ühisesse põhimõttesse koonda-tud kaunid kunstid", mille ühiseks nimetajaks peetakse antiikajast pärit matkimist, mime-sist, *imitatio*. Alandatud, välja naerdud, rü-vetamise süüdistatud, mitmeid kordi hukatud ja maha maetud kõige radikaalsema-te avangardistide poolt, tema – ja ainult tema – hoiab koos ja piiritleb kunsti nüüdisaja

mõõtnatut põldu, tsementeerib seda ja põh-jendab selle olemasolu. Mis tahes ekspan-siooni uus akt mittekunstilistesse valdkondadesse korreleerub otseselt või kaudselt selle "renessanssliku ja valgustusli-ku" modernismi näiliselt hääbunud viljaga.

Kunsti klassikaline mõiste esineb pidevalt mis tahes avangardistlikus kontseptsioonis, kusjuures esineb erinevalt. Esiteks **negatiiv-se suurusena**, mateeriana, ilma milleta ome-tigi ei saa luua avangardistlike universumite antimateeriat. Kuid teiselt, seesama klassi-kaline mõiste esineb avangardistlikes maail-mades **positiivsesena**, kui võrd neis alata **eksploateeritakse – mängitakse läbi, parodeeritakse, pööratakse pahupidi, lõhesta-takse, eraldatakse üksteisest, lüüakse päidpidi kokku** koostisosadeks lahtivõetud "klassikalise" mõiste elemente (või tunnuseid). Nii või teisiti, kuid ta esineb pidevalt mitmekülge analüütilise refleksiooni objek-tina. Ma ei taha sellega öelda, et kogu "ees-rindlik" (tarvitata seda sõna, et vältida avangardide probleeme) XX sajandi kunst on teinud oma ainsaks aineks kunsti mõiste, omistades sisuliselt endale metakeele funktsiooni. On selge, et tema semantika ei taandu üksnes enesedefiniitsioonidele ja enesekirjel-dustele. Kuid selge on ka see, et enesekirjel-dusi ei õnnestu mitte kuidagi vältida ja nad esinevad – vähemalt konnotatiivselt – igas avangardistlikus aktis nagu omamoodi *basso ostinato*.

Varajase avangardismi ajalugu nähakse sageli vaid maali (skulptuuri) muutmises järjekindlalt, samm-sammult "mittekujundli-kuks", suveräänseks plastiliseks objektiks. Kogu selle liikumise ("lahingu", "revolut-siooni", kui soovite) põhjuseks on kunsti mi-mesise kontseptsioon; kui seda ei oleks olnud, kaotaks kangelaslik võitlus literatuur-susest, süželisusest ja lõpuks esemelisusest vabanemise eest nii pinget kui ka mõtte.

1 T. Brunius, On the Vocabulary of Art History. In: Atti dei XXIV Congresso Internazionale di Storia dell'Arte. Bologna, 1979, lk 218. Vrdl lähedase seisukohaga: "Minu seisukoht on, et termin *kunstiteos*, mida tarvitatakse *artefactide* ühe alamklassi märkimiseks, nõuab erilist liiki kirjeldust, mida pakub kriitika ja ajalugu." – M. M. Eaton, Art and Nonart. In: Reflection on an Orange Crate and a Moose Call. London & Toronto, 1983, lk 116. Vähem viljakas tundub olevat Bruniuse teine formuleering: "Kehtiv kunstisüsteem on nagu puur, kus erinevad linnud sisse ja välja lendavad, jäädes pidama kas lühemaks või pikemaks ajaks." – T. Brunius, Families of Art. Past, Present, Future. In: Contemporary Aesthetics in Scandinavia. Lars Aagard-Morgensen and Göran Hermerén ed-s. Lund, 1980, lk 12.

Õigem oleks öelda, et mitte mingit seesugust võitlust ei saaks toimuda, Picasso, Delaunay, Kandinsky ja Mondriani ülestõus oleks, küll teisel moel, kuid ikkagi mõeldamatu näiteks islami mitteikoonilise plastilise kultuuri kontekstis. Sealjuures aga – kuigi pürgimine mittemimesisliku kunstiobjekti poole varajast avangardismi kaugeltki täielikult ei iseloomusta – on see ikkagi üks tema tähtsamaid jõujooni. Sealjuures lükkab antimimesislik orientatsioon ümber kõigest ühe kunsti mudelkimbu kardinaalsed tunnused, kuid jätkab ja arendab ülima pingeni teisi – objekti materiaalse (visuaalse, plastilise) struktuuri esteetilise iseväärtuse ja vastavalt loova ümberkujundamise formeerimise tunnust või siis vahetu, spontaanse ekspressiooni tunnust (Kandinsky kuulus "sisemine vajadus", millest H. Read tegi spetsiaalse termini).

Vastupidi, *ready made*'i leiutamine jätab küll puutumata esemelisuse (*artefactsuse*) tunnuse, kuid lükkab mängult ümber kunstiteose teise vältimatu tunnuse: selle kunstilise valmistatuse, selle tehisklõpsu ja osava teostuse koos teose esteetilise väärtuse ja unikaalsusega – ja seda tingimuse, et mimesise tunnus on juba ümber lükatud.

Op-kunst ekspuuteerib visuaalsetele kunstidele omast illusiooni momenti, eraldades selle kõigest muust.

Andy Warhol tegi täpse koopia supikon-servi etiketist, lükates seega taas ümber unikaalsuse ja personaalse autorsuse tunnused ja ekspuuteerides samal ajal unikaalsust ja autorsust parodeerivalt oma signatuuri (ja enda poolt määratud müügihinnaga).

Ei ole raske konstrueerida teisi "klassikalisse" mudelisse "negatiivse ja derivaatse" suhtumise telgi – kontseptualismi, hüperrealismi, *body arti* või *land arti*, *performance*'i, rea "kunstnik teose asemel" jms tarvis. Ühtedel juhtudel on need kunsti hulka arvamised lihtsad ja silmanähtavad, teistel juhtudel on vaja mitmekäigulist kombinatsiooni, kuid nende olemasolu tingib ikkagi kunstimaailma reeglite järgi loodud objekti või sündmuse eksisteerimise. Pruuigib vaid koostada niisugune rida ja kohe on selge, et XX sajandi kunsti ajalugu – isegi kui kirjeldada seda avangardismide (neo- ja postavangardism) vahetumise ja konkurentsiiga – kinnitab seda pidevalt, lükates ümber **kunsti traditsiooni-**

list paradigmat, allutades seda veel peenemale analüüsile ja heites valgust selle kõigile tahkudele.

Edasi, kohe on selge, et seda ajalugu ei saa **esitada lineaarse progressiivse protsessina**, mis suundub mingisse ideaalsesse punkti.

See positsioon on minu arvates erakordselt tähtis.

Kunstiajaloo lineaarne kontseptsioon on vana, see sai alguse Antiik-Kreeka skulptorist ja (esimesest?) kunstiajaloolasest Xenokratesest. Mitmekordselt tugevdatuna möödunud sajandi progressistlike läätsete poolt, on ta säilitanud oma võimu inimeste mõtetegevuse üle tänase päevani. Ent ettekujutus kunsti ajaloost kui progressi tunnelis liikumisest, kus on võimalikud vaid kaks suunda – edasi (realismi, impressionismi, Cézanne'i, abstraktsiooni, sotsialistliku realismi, postmodernismi jms poole) või tagasi möödanikku, lihtsustab ja lamendab vägivaldselt kunsti **mitmemõõtmelist ruumi ja mittelineaarset aega**. Nüüdisaja kunsti ekspansioon illustreerib kõige paremini progressistliku mudeli mitteadekvaatsust: vaevalt küll suudaks keegi arusaadavalt seletada, mille poolest *body art* on progressiivsem *minimal artist*, kontseptualism *pop*-kunstist, transavangard hüperrealismist (või vastupidi, kuidas soovite). Kunstiajaloo lineaarne skeem kujutab sündmusi moonutatult. Kunstifääri kontsentriilise laienemise skeem XX sajandil, mida ma kasutan pedagoogilistel eesmärkidel, on parem kas või sellepoolest, et demonstreerib ilmekalt mitmesuunalist liikumist "koondumispunkti" väljapoole. Kuigi tõukejõud on olnud ülekaalus, ei ole see olnud ainuke jõud. Vähemalt on selge, et see jõud toimis korraga paljudes suundades. Kuid XX sajandi kunsti kontsentriiline skeem ei ole samuti adekvaatne kujutatava ainega. Hilismodernistlike derivaatide arvamine kunsti põhivälja sisse nõuab märksa keerukat ja peenemat kujutamist, mis on suuteline edasi andma kohtade ja aegade kõige ootamatuid kontakte kunstiteadvuse paradoksaalses ruumis.

Pöördume veel kord tagasi institutsionaalse seisukoha juurde, et mõista kunsti klassikalise mõiste ülemvõimu teise vaatenurga alt. Tahes-tahtmata peab märkama, et XX sajandi "laiaksvenitatud", "piirideta"

kunst jääb praktiliselt täiesti tolle institutsionaalse mudeli raamidesse, mille määravad jooned kujunesid nimelt "mõistuse sajandil". Sealt on pärit näiteks muuseum, publik, kriitika, galerii koos kunstikaupmehega, kunstiteadus ja muud kunstimaailma elemendid, ilma milleta, nagu selgus, pole mõeldav kunsti enda konstitueerumine. "Maailm" tegi läbi vaid mõned modifikatsioonid, kuid modernismi kõige dramaatilisemad žestid ei suutnud selle põhistruktuure kõikumata lüüa. Koguni postmodernism paigutab oma aktsiad alandlikult vanadesse modernistlikesse matrisse. Jacques Derrida ise korraldab kunstinäitusi... "Maailm" on kooskõlas mõistega ja mõiste "maailmaga", võiks öelda, et nad vastastikku tekitavad ja vastastikku määratlevad teineteist.

See näiliselt marginaalne tähelepanek sunnib välja ütleva veel üht riskantset hüpoteesi. Klassikalise paradigma loodud kunstimaailma võim, rõhutan ma taas, annab XX sajandi avangardistlikule ekspansioonile fantoomi iseloomu. Järjest uute mittekunstilise reaalsuse valdkondade vallutamine kunstile on teatud mõttes näiline. Kõige otsustavamad agressiooniaktid igapäevaelu, looduse elu, keha elu ja märkide elu sfääri – erinevalt kõigist teistest agressioonidest – **ei võta** neilt sfääridelt midagi ära. Sisuliselt on see **kvaa-siekspansioon**, omaenda piiridest väljumise simuleerimine.

Muidugi on ka teist liiki kunstilist ekspansiooni. Disaineri sekkumine näiteks teeb jõuka villa tualettruumi "kunstiteoseks". Kuid me ei saa seda tualettruumi panna ühte ritta Marcel Duchampi "Fontääniga", solvamata suure dadaisti mälestust ja labastamata tema üllast ideed. Disaini ekspansioon toimub teisel tasapinnal ja sellel on vähe ühist avangardi ekspansiooniga. Esimene vallutab tõepoolest halastamatult elu-olu kõik soid, samal ajal kui teine on eraldatud neist oma **raamidega**. Isegi siis, kui silmanähtav raam on ammu purustatud, **jääb alles peamine, nähtamatu raam**, mis teeb "kunstiks", olgu siis tegemist reaalses sündmuses lahustatud *happening*'iga, kõrbes väljakaevatud – et oleks täiesti muuseumiväline – Michael Hei-

zeri "Kahekordse negatiivi" või Robert Smithsoni krestomaatilise "Spiraalse muuliga" Salt Lake'ist. Ükski neist ei vältinud muuseumi, kuid ainult kujuteldavat, "ilma seinteta" muuseumi. Aga puuduvad seinad on muide tugevamad Suurest Hiina müürist. Ilmselt just seda pidas silmas Arthur Danto, kui ta kirjutas, et "kunstimaailm on umbes samasuguses suhtes reaalse maailmaga nagu Jumala riik maise riigiga. Sarnaselt teatud isikutega on teatud objektidel kahekordne kodakondsus, millest hoolimata säilib (...) kunstiteose ja reaalse eseme fundamentaalne kontrast".¹ Lõpuks jääb kunsti paisuv univerversum Muuseumi sisse, ainult struktuur muutub aja jooksul keerukamaks. Selle kujuteldavas keskmes asub klassikalise kunsti tabuks kuulutatud ruum, mis vastab klassikalisele paradigmale või on rohkem või vähem vägivaldselt sinna arvatud. Selle kuulutas tabuks nüüdiskultuuri novaatorlik seisukoht, seepärast ei tohtinud sellesse ruumi kaua aega üldse siseneda, aga praegu, postmodernistlikul ajal, tohib, kuid ainult peadmurdvat nuputamist nõudvat distantseerumisrituaali täites. Tabuks kuulutatud ruumi ümber on reaalse ja lubatud aktiivsuse ruum – avangardistlik ja postavangardistlik. Selle mis tahes osa võib aja jooksul muutuda tabuks.

Ma kasutan siinkohal sõna "tabu" täiesti teadlikult, andes endale aru lähimatest konnotatsioonidest, esmajoones sellest, et tabuks kuulutatud väli kujutab endast **nüüdisaja kunstikultuuri sakraalset ruumi**, millele nii või teisiti on suunatud lahutamatu liitunud austus ja jumalateotus. See on seniajani jäänud kaasaegset kunstiuiversumit organiseerivaks ja korrastavaks keskpunktiks, selle mõõdete nullpunktiks. Selle suhtes konstitueeruvad profaansed äärealad, milledele langeb keskpunkti sakraalsuse vastuhelk ning mis saavad sellelt ka oma olemasolu õigustuse ja elujõu.

"Piirideta kunst" elab sellest, et täiendab "kaunite kunstide" piire.

Kuid mõiste "kaunid kunstid" ise, nagu me nägime, ei kuulu igavikku nagu Platoni *eidos*. See mõiste on ajalooline. Seepärast, tegemata katset ennustada, ütlen vaid niipalju. Kui olid

1 A. Danto, The Art World. In: Culture and Art. Ed. by Lars Aagard Morgensen. New York, 1977, lk 10.

olemas ka muud variandid, siis pole välistatud, et kunsti "modernistlik" väli jäetakse kunagi maha. Võib-olla homme. Kuid esialgu oleme me veel siin.

*

Lõpetuseks paar sõna väärtustest.

Oeldust selgub, et ma olen paljuski nõus M. Väljataga "piirivaidluste" asjus.¹ Muuhulgas ei arva ka mina, et kunsti mõiste oleks tekkinud meelevaldselt või muutuks meelevaldselt, üksikute isikute soovil jms. Väga täpselt on M. Väljataga määratlenud ka A. Juske valgustusliku paatose. A. Juske näitus, mis kutsus esile niisuguse intellektuaalse elevuse, oli oma olemusel valgustuslik.

Lõpuks näib mulle olevat kasulik viia kogu jutt üle aksioloogilisse registrisse. Tõsi, ma ei näe, kuidas see suudaks aidata lahendada peamist probleemi – kui midugi ei omistata väärtustele endile transsendentaalset olemust ega tõsteta neid kõrgemate metafüüsiliste aluste tasemele.

Kasutagem lihtsat näidet. Me kaldume pidama portreekujutisi kunstiväärtuste maailma kuuluvaiks. Autoriteetsetest allikatest on teada, et mõned nõidusvõtted, mida sooritatakse kujutisega, suudavad kahjustada kujutatut ennast (või tuua talle kasu) – kõigil kahtlejal soovitan pöörduda J. Sprengeri ja G. Institorise kuulsale "Nõiahaamri" poole. Paljud kujud vooliti spetsiaalselt selliste karistusväärsete toimingute sooritamiseks. Kahtlemata oli nendel kujudel väärtus tegijate ja kasutajate jaoks. Kuid see oli **maagiline** väärtus: selline oli väärtuseline **intentsioon**, mis oli nende looja poolt ette antud, ning neid hinnati ja kasutati nimelt sellistena. Selleks et tunnistada nad kunstiks, on vaja neile anda – hoopiski mitte kohustuslikus korras intentionaalselt – **kunstiline** väärtus. Teoreetiliselt on täiesti mõeldav, et pimeduse ajastul inkvisiitorite poolt nõialt konfiskeeritud kujud satub tänapäeval elitaarsesse kunstikollektsiooni – asjatundjad satuvad vaimustusse selle võluvast kohmakusest, naiivsest ja siirast ilmekusest, ehtsast dramatismist (eriti just need väljatorgatud silmad) jms. Mulle

niisuguseid fakte teada ei ole, aga kas siis mitte sedasama ei tehtud Vana-Egiptuse portreedega, mis algselt ei olnud mõeldud hoopiski mitte Louvre'i või Kairo muuseumi jaoks, vaid surnu elu maagiliseks pikendamiseks? Ma olen vist jõudnud lähtepunkti tagasi, kuigi teiselt poolt. Selle asemel et defineerida kunsti või kunstiteost, me defineerime kunstiväärtust. See töö erineb eelmisest üpris vähe.

Sellest hoolimata on jutt väärtustest – **meiega toimuva väärtusest ja meie jaoks väärtuslikust** – minu arvates erakordselt huvipakkuv. Niisuguse jutu spetsiifikaks on see, et ta ei saa olla vaba rääkija isiklikust professionaalsest ja eksistentsiaalsest kogemusest ning tema enda nägemuse avaldamisest situatsiooni kohta. Mis nähtavasti ei välista teistsuguseid nägemusi ja kogemusi. Loodan, et selline käsitlus näeb välja täiesti kaasaegne, st postmodernistlik.

Niisiis, mulle tundub, et kunsti (või kunstiväärtuste, kui teile nii rohkem meeldib) sfääri ekstensiivses kasvamises peitub tõsi-seid ohte. Meie aja jaoks põletav küsimus "mida võiks veel kunstiks teha?" laiendab veelgi kunstiuniversumit ning teeb selle vaimse substantsi hõredamaks ning vähem kaalukaks. Iseene se arvelt elamine toob kaasa mõtte silmanähtava vaesumise. Perspektiivis ootab meid oht sattuda allapoole vaesuse piiri. See on ulatuslik teema ning ma olen sunnitud piirduma marginaalse, kuid palju-ütleva näitega.

"Üpris meelikõitev pilt (1993): kunstnik, kes on riietunud subretiks, seisab neljakäpukil kõõgilaul ning videosüsteemi abil, mis on ühtaegu nii groteskne kui ka rafineeritud, püüab saavutada erutsuseisundit, vaadeldes oma tagumikku ja puudutades kord seda, siis jälle selle kujutist ekraanil. Niimoodi kunstnik üheaegselt võtab end üles, räägib iseendaga ja erutab end ise. "Aga sa puudutad iseennast ju kõigest poolikult!" Nii jääb kunstnik nelja silma alla iseendaga. (...) Suhtlemiseks mõeldud seadmetest koosneva videosüsteemi iroonia välistab sideme teise inimesega. Kunstnik ise on ihaluse objekt. Tema intiimsus ei talu publiku juuresolekut. Iseendale kontsentreerumise loogika laieneb

1 M. Väljataga, Kriitiku kriitika. "Vikerkaar" 1994, nr 6, lk 48-50.

koguni videovõttele, millega kunstnik saab hakkama ilma teiste abita." See on siis kunstiline tegevus, mis on tulvil sügavaid sümboliseid tähendusi. Iseendale kontsentreerumise loogikat võib arendada ka teisel, mitte vähem sugestiivsel kombel. Jätkan tsiteerimist: "Kui Vito Acconchiu 1972. aastal masturbeeris galerii keldris, siis tema kohal kõndivate küllastajate sammud andsid toitu tema fantaasiale. Samal ajal võisid galerii küllastajad teda kuulda." Kuid meie meistri jaoks on see liias avameelne. Ta "tunnistab publikut ainult juba teostatud materjali vaatajana, kuid keeldub otsesest kontaktist. See on iseloomulik ajastule, mil on raske kontakteeruda teise inimesega" jne.¹ On raske mõista, miks muutus 1993. aastal teise inimesega kontakteerumine raskemaks kui 1972. aastal, mil me olime juba tütuseni kuulnud mittekommunikatiivsusest; see pole ka huvitav, sest kõigepealt on vaja aru saada sellest, miks on vaja nii erutavat kaasajaprobleemi sümboliseerida kunstniku isikliku tagumiku puudutamise ja televisioonikujutisega (pealegi kui kunstnik on riietatud subretiks), aga ka muust sügavamõttest ja mast, mille on kokku kirjutanud minu prantsuse kolleeg, Diderot', Baudelaire'i, Thoré, Zola ja Apollinaire'i järeltulija.

Kooskõlas ajastu vaimuga on genitaalid ja nende lähem ümbrus võtnud endale uue alfa-beedi rolli – otsekui oleksime tahtnud tõestada, et nende asjade esitamine kõige erinevamas tehnilises teostuses kujutab endast uut keelt, mille nagu ka venekeelse rõvetsemise abil on võimalik väljendada kõike, mida aga soovite. Nii märgiti "Vaalas" hiljuti aset leidnud noore soome kunstniku näituse puhul, et tema kunsti mõtteks on – "peenise transformatsioonidel rajanev enesemääratlus"². Mida kõike ei ole filosoofid siin ilmas kokku targutanud inimese enesemääratluse kohta! Aga nagu näete, isegi säärane peen värk lahendatakse kibekähku peenise transformatsiooni abil.

"Alakeha poeetikat", mida nii mõjuvalt on kirjeldanud Bahtin, ekspluateeritakse täna

energiaga, millest keskaja linna karnevalikultuur unistadagi ei mõistnud. Üks erinevus on veel – tol ajal oli see hoogne ja lustakas, praegune aga lehkab versta taha doktrinäärse tütuse, pedantsuse ja igavuse järele.

Sorose fondi näitus oli minu arvates üks möödunud aasta tähtsündmusi. Kuid tuleb tunnistada, et selles osalejad võistlesid peamiselt teravmeelsuses. Näituse kõige paremaks ja huvitavamaks sündmuseks oli minu maitsest lähtudes see, mis toimumata jäi – "erootiline tramm", millest sai saladus, kujutusvõimet kiusav väljakutse, ajend sotsiaalse ja kriitilise draama mahamängimiseks ning kontseptuaalse projekti demonstreerimiseks teleriekraanil – ja kõike seda tänu asjaolule et, projekti seksu puht *happeningi* laadis elu ise – linnavalitsuse ja trammitrusti ametnike näol. Ja vastupidi, trammiprojekti teostunud osa – alasti näitsikute tants keset paksult riietatud publikut näituse avamise ajal – oli kohatu ja nukker; Jumal ise teab, kuidas see "tramm" oleks välja kukkunud, kui ta oleks teoks saanud. Selle puudumine tuli välja suurepäraselt.

Muide, see kõik oli pikaleveninud kõrvalpeo. Naaskem dialoogi juurde.

Kunsti ekspansiooni loogika on halastamatu ja orjastab kõiki – nii kunstnikke kui ka kriitike, surudes maha tolle sõltumatu enesemääratluse, mida tuleb teha võib-olla ehk meile juba tuttavalt viisil. Kahel sakraalsel vormelil on meie üle titaanlik võim: "**enam mitte**" ja "**nüüd juba**". Esimene – ümberlukkamise loogika vormel – muudab tabuks üha uusi territooriume ja jätab järjest vähem ruumi vabale liikumisele. Teine aheldab mõtte, neetides selle lahutamatu tänase "enam mitte" külge.

Kõik öeldu võib ehk anda alust nimetada mind obskurandiks, st valgustuse ja progressi vaenlaseks. Kuid arutagem kõigepealt läbi, mis on progress. Ja just aksioloogilisest aspektist.

Vene keelest tõlkinud Jüri Ojamaa

1 Tekst on ehtne, see on võetud ühepäevalehest, mis oli ajastatud suureks rahvusvaheliseks näituseks "Kunstnik teose asemel" (Moskva, 18. mai 1994).

2 "Rahva Hääl", 8. märts 1994.

MAX WEBER

LEGITIIMSE DOMINEERIMISE KOLM PUHAST TÜÜPI

Domineerimine, s. o tõenäosus leida kuuletumist teatud korralduse suhtes, võib rajaneda mitmesugustel motiividel. Ta võib olla tingitud puhtalt huviseisundist (loe: huvitusest – H.K.), seega kuuletuja sihiraatsionaalsetest kaalutlustest asja heade ja halbade külgede üle. Või teiselt poolt, paljast "tavast", nürist harjumusest mingiks tegevuseks. Ehk siis puhtast afektist, alluva **pelgalt** isiklikust eelsoodumusest. Ent domineerimine, mis tugineks **ainult** sellistele alustele, oleks suhteliselt ebapüsiv. Korralduse andjate ja korralduse täitjate vahelist domineerimissuhet toetavad seemiselt pigemini selle suhte **õigusalused**, selle "legitiimsuse" alused, ja selle legitiimsus-usu kõigutamine omab kaugeleulatuvaid tagajärgi. "Legitiimsuse aluseid" on täiesti puhtal kujul ainult kolm, milledest – puhta tüübina – igaüks on seotud administratiivpersonaliga ja administratiivmeetodite täiesti erineva sotsioloogilise struktuuriga.

I

Legaalne domineerimine

Legaalne domineerimine põhikirja alusel. Puhtaimaks tüübiks on bürokraatlik domineerimine. Kandev ettekujutus: suvalise formaalselt korrektse põhikirja abil on võimalik luua ja muuta suvalist seadust. Grupp, mille raames toimivad domineerimissuhted (*Herrschaftsverband*), on kas valitud või

määratud, tema ja kõik tema osad on organisatsioonid (*Betriebe*). Heteronoomset ja heterokefaalset¹ (osa)organisatsiooni nimetatakse administratiivorganiks (*Behörde*). Administratiivpersonal koosneb isanda (*Herr*) poolt nimetatud **ametnikest**, korralduste täitjateks on grupi **liikmed** ("kodanikud", "kaaslased").

Kuuletatakse mitte isikule tema mingi erioiguse tõttu, vaid kindlaksmääratud eeskirjale, mis on otsustav ka ses osas, kunas ja kui palju teda järgida tuleb. Ka korralduse andja ise järgib korraldust tehes eeskirja: "seadust" või "reglementi", mingit **formaalset** abstraktset normi. Korralduse andja tüübiks on "**ülemus**" (*Vorgesetzte*), kelle domineerimisõigus on legitimeeritud kindlaksmääratud **eeskirja** alusel asjakohase kompetentsi raamidega. Kompetents on piiritletud spetsialiseerumisega vastavalt asjakohasele otstarbekusele ning erialastele nõuetele edukaks tööks. Ametniku tüübiks on koolitatud ametnik-**spetsialist**, kelle teenistusvahetuse põhineb lepingul koos kindla, ametijärgule, mitte aga töö hulga vastava palga ja pensioniõigusega: tulenevalt kindlast edutamiseeeskirjadest. Tema haldusalaks on **kutsetöö asjakohase ametikohuse** alusel; tema ideaaliks on korraldusi anda "sine ira et studio", isiklike motiivide ja tunnete igasuguse mõjuta, vabana suvast ja ebakindlusest, eelkõige "isikut arvestamata", rangelt formalistlikult, vastavalt ratsionaalsetele eeskirjadele ja – kus need puuduvad – vastavalt

¹ Heteronoomiat ja heterofekaaliat määratleb Weber autonoomia ja autofekaalia mõistete taustal. "Autonoomia tähendab, et mingi grupi (korporatsiooni) tegevuse korraldus on määratud grupi enda liikmete, mitte kõrvalseisja poolt (nagu heteronoomia puhul). Autofekaalia tähendab, et grupi juht ja juhtstruktuur on määratud grupi enda reeglite alusel, mitte kõrvalseisja poolt nagu heterofekaalia puhul" (M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. 5., rev. Aufl., Tübingen, 1900, lk 26–27). T. Parsons tõlgendab heterofekaalia mõistet Weberil kui kõrvalseisja võimu all seismist, mis ilmselt ei ole täpne (M. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*. Ed. with an Introduction by T. Parsons. N. Y., 1964, lk 148). Arvatud on (tõemeeli!), et "heterofekaalia" terminit on Weber kasutanud selle väidetavalt otse ja õigesti kreeka keelest tuletatud tähenduses: "mitmepäine", "paljude peadega" (M. Weber, *Rationalisierung und entzauberte Welt. Schriften zu Geschichte und Soziologie*. Leipzig, 1989, lk 347).

asjakohasele otstarbekusele. Kuuletumiskohustus on ametite hierarhias (kus alumised on teenistuslikult allutatud ülemistele) astmestatud, koos kaebuste esitamise reguleeritud korraga. Tehnilise funktsioneerimise aluseks on **organisatsiooni distsipliin**.

1. "Legaalse" domineerimise tüübi alla ei satu loomulikult mitte ainult riigi ja kogukonna (*Gemeinde*)¹ kaasaegne struktuur, vaid ka domineerimissuhte erakapitalistlikus organisatsioonis, huvigrupis või ükskõik mis liiki ühenduses ulatuslikuma hierarhiliselt liigendatud juhtivpersonaliga. Kaasaegsed poliitilised ühendused on selle tüübi silmapaistvamad esindajad. Domineerimissuhte kapitalistlikus organisatsioonis on osalt heteronoomne, kuivõrd selle korraldus on teatud määral riigi poolt ette kirjutatud, – ja sunnipersonali osas täielikult heterokefaalne (seda funktsiooni täidavad normaalingimustes kohus ja politsei). Autokefaalne on organisatsioon oma kasvavast bürokraatliku halduse aspektist. Et sellise grupi liikmeks astumine on formaalselt vabatahtlik, ei muuda (sest vallandamine on samuti formaalselt "vaba" ja allutat korralduste täitjad tööturu tingimuste tõttu organisatsioonile) mitte midagi domineerimise iseloomus, mille sotsioloogilise suguluse kaasaegsete riiklike domineerimissuhetega teeb veelgi selgemaks arutlus domineerimise majanduslikest määrajatest. "Lepingu" kui aluse põhjanev tähtsus liigitab kapitalistliku organisatsiooni "legaalse" domineerimissuhte üheks esilelatuvamaks tüübiks.

2. Bürokraatia on legaalse domineerimise tehniliselt puhtaimaks tüübiks. Ent ükski domineerimine pole **ainult** bürokraatlik, st ainult lepinguliselt palgatud ja nimetatud ametnike läbi teostatav. See pole isegi mitte

võimalik. Poliitiliste ühenduste kõrgeimateks tippudeks on kas "monarhid" (päritud karisma, vt allpool) või rahva poolt valitud "presidendid" (plebistsitaarkarismaatiline vorm, vt allpool). Või on nad mingi parlamentaarse organi poolt valitud, kus siis viimase liikmed või ehk täpsemalt pigemini valitsevate parteide kõige karismaatilisemad või lugupeetavamad juhid esinevad tõeliste käsutajatena. Samuti pole administratiivpersonal peaaegu mitte kunagi puhtalt bürokraatlik, vaid kaasab tavaliselt kõige erinevates vormides küll lugupeetud isikuid, küll huvigruppide esindajaid (kõige enam nn omavalitsuses). Ent otsustav on seejuures, et pidev töö rajaneb valdavalt ja üha suuremal määral bürokraatlikel jõududel. Iseäranis on kaasaegse riigi kogu arengulugu identne kaasaegse ametnikkonna ja bürokraatliku organisatsiooni (vt allpool) ajaloo, niisamuti nagu kaasaegse kõrgkapitalismi kogu areng on identne majanduse üha süveneva bürokratiseerumisega. Bürokraatlike domineerimisvormide osakaalu kasv on üleüldine.

3. Bürokraatia pole ainus legaalse domineerimise tüüp. Valitav ametnikkond ja igat liiki kollegiaalsed administratiivorganid kuuluvad samuti siia, juhul kui nende kompetents põhineb kindlaksmääratud eeskirjadel ja domineerimisõiguse kasutamine vastab legaalsuse põhimõttele. Kaasaegse riigi tekkeperioodil on kollegiaalsed organid legaalse domineerimisvormi arengule väga oluliselt kaasa aidanud; ja iseäranis on mõiste "administratiivorgan" talle tänu võlgu oma tekke eest. Teisest küljest mängib nüüdisbürokraatia eelajaloo (ja kaasaegsetes demokraatiateski) suurt rolli valitav ametnikkond.

1 "Die Gemeinde" on levinumaid ja ühtaegu "tabamatuid" termineid saksa sotsioloogias (itaalia ja prantsuse võimalikud, ent üsna ebatäpsed vasted võiksid olla "la comunità", resp. "la communauté"), mis meie jaoks tohiks tähendada "suuremat või väiksemat lokaalset ja ühiskondlikku tervikut, mille raames individid toimivad vastastikku säilitamaks oma majandus- sotsiaalset ja kultuurielu" (R. K ö n i g, Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde. Hamburg, 1958, lk 26). Üldmainituga haakub tihedalt termin "Gemeinschaft", mis algselt rõhutas lokaalselt selgelt piiritletud grupiga seondatult ennekõike asjalis-objektiivseid, sotsiaalseid ja õiguslikke vahekordi. Kaasaegses pruugis peegeldab termin seevastu eeskätt isiklikku-vaimset-hingelist sidet individide vahel. Esimesel juhul on "Gemeinschaft" (algtäheanduses) vaadeldav "Gemeinde" sünonüümina. Teisel juhul "Gemeinde" võib olla, ent ei pea olema samane mõistega "Gemeinschaft" (vt ka R. K ö n i g, Grundformen, lk 19 – 20). Weber kasutab termini "Gemeinschaft" asemel terminit "Vergemeinschaftung", püüdes mõistele anda aktiivsemat, dünaamilisemat iseloomu. *Tlk*.

II

Traditsiooniline domineerimine

Traditsiooniline domineerimine põhineb usul ammust ajast pärit korda ja võimu. Puhtaimaks tüübiks on patriarhaalne domineerimine. Grupiks, mille raames toimivad domineerimissuhted, on kogukond (*Vergemeinschaftung*), korralduse andja tüübiks on "isand", korralduste täitjateks on "alamad", administratiivpersonal koosneb "teenritest". Kuuletatakse isikule tema traditsioonist pühitsetud auväärsele tõttu: pieteeditundest. Korralduste sisu on raamistatud traditsiooniga, millest hoolimatu üleastumine isanda poolt võib ohustada tema enda, üksnes pühadusele rajaneva käsutamiseõiguse seaduslikkust. Traditsiooninormide aspektist uue seaduse loomist peetakse põhimõtteliselt võimatuks. Sündida saab see üksnes "äratundmise" teel, et mingi seadus on "ammust ajast kehtinud" ("tavaõiguslik"). Väljaspool traditsiooninorme seevastu on isanda tahe piiratud vaid õiglustundega. Tema domineerimine jaguneb seega rangelt traditsioonidega seotud mõjualaks ning vaba armu(likkuse) ja suva valdkonnaks, kus ta talitab vastavalt sellele, mis meeldib, vastavalt oma sümpaatiatele ja antipaatiatele. Valitsemise ja tülilepitamise aluseks võetakse materiaalse õigluse, õigluse üldse või utilitaarse otstarbekuse põhimõtted, mis pole sellise formaalse iseloomuga kui legaalse domineerimise puhul. Täpselt samamoodi talitab tema administratiivpersonal, mis koosneb isandast isiklikult sõltuvaist (omaksed või majapidamisega seotud ametnikud – *Hausbeamten*) või sugulastest või isiklikest sõpradest (soosikud) või isikliku ustavusvahekorraga seotutest (vasallid, maksukohustuslikud vürstid). Puudub bürokraatlik "kompetentsi" kui asjakohaselt piiratud võimupädevussfääri mõiste. Teenri käsuõiguse "legitiimne" ulatus sõltub isanda suvast, ka tähtsamates ja kõrgema järgu rollides, ning väljendub faktiliselt selles, mida teener alamate suhtes endale lubada tohib. Mitte asjakohane ametikohus ja ametidistsipliin,

vaid isiklik ustavus määrab vahekorrad administratiivpersonali hulgas. Eristada tuleb viimase kaht iseloomuliku vormi:

1. Administratsiooni puhtalt patriarhaalne struktuur: teenrid on täielikus isiklikus sõltuvuses isandast, olles värvatud kas puhtpatrimoniaalselt (orjad, pärisorjad, eunuhhid) või ekstrapatrimoniaalselt mitte päris õigusteta kihtidest (soosikud, *plebeid*). Selline administratsioon on täiesti heteronoomne ja heterokefaalne, puuduvad igasugused ametialased õigused, puudub igasugune erialastest oskustest lähtuv valik ning ametnike seisuse; asjakohased administratiivvahendid on koondunud isevalitsuslikus staatuses isanda kätte. Et administratiivpersonal on täielikult sõltuv isandast, puudub igasugune garantii viimase omavoli vastu, mille võimalik määr on seetõttu siin ka suurim. Puhtaim tüüp on **sultanism**. Kõik tõelised "despootiad", kus domineerimist käsitletakse kui isanda harilikku varaõigust, on sellise iseloomuga.

2. Seisuslik struktuur: teenrid ei ole mitte isanda isiklikud teenrid, vaid oma asendi tõttu sõltumatud, sotsiaalselt prominentset inimesed, kes saadud privileegi või kontsessiooni läbi astuvad isandaga **läänisuhetesse** (faktiliselt või läänikirja alusel) või kel on juriidilise tehingu (ost, pant, rent) alusel meelevaldselt mittevõrandatav õigus omandatud ametile. Sellele vastavalt on nende haldustegevus, ehkki piiratud, autokefaalne ja autonoomne, asjakohased administratiivvahendid on nende, mitte isanda valduses: tegemist on **seisusliku** (*ständische*) domineerimisega. Ametikandjate konkurents eri ametite võimkonna (ja sissetulekute) pärast tingib haldusalade vastastikuseid piiranguid ja asendab "kompetentsi". Hierarhilist liigendust rikutakse väga tihti privileegade andmise kaudu ([*del non evocando, non appellando*])¹. Puudub "distsipliini" kategooria. Suhteid reguleerivad traditsioon, privileeg, feodaalsed või patrimoniaalsed ustavusvahekorrad, seisuslik au ja "hea tahe". Isanda võim on niisiis jagatud

1 Tegemist on keskaegsete kohtuprivileegidega, mille järgi ei tohtinud isikut kutsuda võõra kohtu ette ega antud kohtus langetatud otsuseid vaidlustada, st need ei kuulunud edasikaebamisele. Tegelikult tähendas see keskvoimu ja üleriiklike kohtuinstantside nõrgenemist (vrd U. E i s e n h a r d t, Deutsche Rechtsgeschichte. München, 1984, lk 113,117).

isanda ja privileeeritud administratiivpersonali vahel ning selline seisuslik **võimujaotus** stereotüpeerib tugevasti halduse laadi. Patriarhaalne domineerimine (pereisa, suguharjuhi, "riigiisa" poolt) on ainult traditsioonilise domineerimise puhtaim tüüp. Igat liiki "ametivõimud", mis üksnes harjumusele tuginedes (ja edukalt) nõudlevad legitiimset autoriteeti, kuuluvad samasse kategooriasse, on selle vähemselgeteks väljendusteks. Kasvatuse ja harjumuse läbi kujundatud pieteet lapse suhtumises perekonnapeasse kujutab endast tüüpilist vastandit nii ettevõttes lepinguliselt palgatud tööliste seisundile kui ka kogukonnaliikme emotsionaalsele ususuhtele mingisse prohvetisse. Tegelikult ongi patriarhaalses majapidamises valitsevad suhted traditsiooniliste domineerimissuhete algelemendiks. Patriarhaal- ja feodaalriigi tüüpilisteks "ametnikeks" on ennekõike puhtalt majapidamisega seotud ülesandeid täitvad ametnikud (köögiülem, kammerhärä, marssal (algelt hobuste hooldaja), senešall, majordoomus). Rangel traditsioonipärase ning vaba sfääri kaas- ja kooseksistents on ühine kõigile traditsioonilise domineerimise vormidele. Vaba sfääri raames peab isanda ja tema administratiivpersonali tegevusvabadus olema välja lunastatud või isiklike vahekordate läbi pälvitud. (Siin on maksuasjanduse üks lähtekohiti.) Formaalse õiguse otsustav puudumine ja materiaalsete printsiipide võimutsemine halduses ning tülküsimuste lahendamisel on samuti ühine kõikidele traditsioonilistele domineerimisvormidele: asjaolu, mis iseäranis majandusega seondult omab kaugeleulatuvaid tagajärgi. Nii patriarh kui patrimoniaalne isand valitseb ja otsustab "kaadrijustiitsi" põhimõtete alusel: ühelt poolt tugevasti traditsiooniga seotult; niipea aga kui see seotus isandale vabad käed jätab, siis juriidiliselt mitteformaalsete ja irratsionaalsete, üksikjuhtumist lähtuvate õigluskaalutluste alusel ning erapoolikult, konkreetset isikut silmas pidades. Patrimoniaalse isanda kõikidest kodifikatsioonidest ja seadustest õhkub nn "hoolekanderiigi" vaimu: valitsev kombinatsioon sotsiaaleetilistest ja sotsiaalutilitaarsetest põhimõtetest murrab läbi mis tahes õiguse formaalsest rangusest.

Traditsioonilise domineerimise patriarhaalse struktuuri eristamine seisuslikust on põhjapanev eelburokraatliku perioodi riiki käsitleva sotsioloogia jaoks tervikuna. (Tõsi küll, täies mahus saab see vastuolu selgeks alles tema hiljem jutuks tulevate majanduslike külgedega seondult: administratiivpersonali lahutamine asjakohastest administratiivvahenditest või viimaste omastamine esimese poolt.) Kogu küsimus, kas üldse ja millised "seisused" on ideeliste kultuurivarade kandjaks, on ajalooliselt esmaajoones selle läbi määratud. Haldamine patriarhaalselt sõltuvate (orjad, pärisorjad) poolt, nagu seda esineb Ees-Aasias ja Egiptuses kuni mamelukideni välja, on seisusteta puhta patriarhaalse domineerimise kõige äärmuslikum ja näiliselt kõige järjekindlam tüüp. Haldamine vabade plebeide abil seisab suhteliselt lähedal ratsionaalsele bürokraatiale. Haldamine haritlaste (*Literaten*) poolt võib oma iseloomult olla väga erinev, ent läheneb alati seisuslikule tüübile (tüüpiline vastandlikkus: brahmaanid ühelt poolt, mandariinid teiselt poolt, ning mõlemaile vastandult buda ja kristlikud vaimulikud). Viimast esindab kõige ühetähenduslikumad aadellik haldussüsteem; kõige puhtamaks vormiks on feodalism, mis asjakohase ratsionaalse ametikohuse asemele asetab täiesti isikliku ustavusvahekorra ning apelleerib läänisuhetesse astunud rüütli seisusaule.

Kõik haldusvõimu enam-vähem kindlal omastamisel põhinevad seisusliku domineerimise liigid seisavad patriarhaalsetega võrreldes legaalsele domineerimisele lähemal niivõrd, kui neil on erilaadne "õigusalus" privileeeritute võimupädevust kinnitavate garantiide põhjal. Täielikult isanda omavolile allutatud patriarhaalsetes süsteemides selline õigusalus puudub. Teiselt poolt seisavad patriarhaalne range distsipliin ja administratiivpersonali õigusetus legaalse domineerimise ametidistsipliinile tehniliselt lähemal kui seisuslike süsteemide võimujaotuse läbi tükeldatud haldus. Plebeide (juristide) rakendamine isandate teenistuses on olnud kaasaegse riigi eelkäijaks Euroopas.

III

Karismaatiline domineerimine

Karismaatiline domineerimine põhineb afektiivsel andumusel isanda isiku ja tema eriliste annete (karisma)¹ – eelkõige maagiliste ja ilmutuslike võimete, kangelaslikkuse, vaimu- ja kõnejõu vastu. Igavesti uus, mitteargipäevane, erakordne, ja selle läbi tekkinud emotsionaalse haaratuse seisund on isikliku andumuse lähteiks. Puhtaimad tüübid – domineerimine prohvetite, sõjasangarite ja suurte demagoogide poolt. Grupp, mille raames toimivad domineerimissuhted, on kogukonna osa ehk kaaskond. Korralduse andja tüübiks on **Juht**. Korralduse täitja tüübiks on **jünger**. Juhile kuuletakse puhtisiklikult, eranditult tema isiklike, ebatavaliste omaduste, mitte aga ta formaalselt reglementeeritud seisundi või traditsioonilise auvääruse tõttu. Seega ainult niikaua, kui neid omadusi talle omistatakse, ainult niikaua, kui ta karisma end nende tõendamise läbi maksma paneb. Tema võim langeb, kui ta oma jumalast hüljatakse või oma kangelasjõust või masside usust tema juhiomadustesse ilma jäetakse. Administratiivpersonal valitakse vastavalt karismale ja isiklikule andumusele: mitte erialase kvalifikatsiooni (nagu ametnik), seisuse (nagu seisuslik administratiivpersonal) ega isikliku sõltuvusvahekorra järgi (nagu patriarhaalne administratiivpersonal). Puudub "kompetents" kui ratsionaalne ja "privileeg" kui seisuslik mõiste. Kaaskondlase või jüngri legitimaatsiooni ulatuse jaoks on määrav üksnes isanda kutse ja kutsutu isiklik karismaatiline kvalifikatsioon. Halduses – niivõrd kui see nimetus on siin adekvaatne – puudub igasugune orientatsioon reeglitele, nii formaaljuriidilistele kui traditsioonilistele. Iseloomulikud on antud suhtele päevakohane ilmutus, tegu või eeskuju, otsustamine üksikjuhtumite kaupa, igal juhul on see formaalse mõõdupuu järgi **irratsionaalsus**. Traditsiooniga ei ole tal pistmist: "kirjutatud on, ent mina ütlen teile" kehtib prohvetite kohta; sõjasangarite jaoks lahendab seni-legitiimse ja uusloomingu vahekorra mõök, demagoogide puhul nende kuulutatud ja sugereeritud revo-

lutsiooniline "loomuõigus". Karismaatilise õigusjõulise korralduse ja vaidlusküsimuste lahendamise ehedaks vormiks on kohtuotsuse kuulutamine isanda või "targa" poolt ning selle kohustuslik tunnustamine (sõjaväelise või usulise) kaaskonna poolt, juhul kui sellele ei seata vastu kellegi teise karismaatilisele kehtivusele pretendeerivat korraldust. Viimasel juhul on tegemist lõppeks ainult kogukonna usalduse põhjal lahendada tuleva juhtide võitlusega, kus ainult ühel poolel saab olla õigus, teine pool aga peab oma vale kohustuslikus korras lunastama.

a) Karismaatilise domineerimise tüübi on viimati üksikasjaliselt ja hiilgavalt esitanud R. Sohm oma varakristliku koguduse kirikuõiguses, tõdemata küll veel, et tegemist on teatud kindla tüübiga; seitsaadiik on väljendit selle tähtsust tunnetamata korduvalt pruugitud. Vanem ajalugu tunneb tühiste "formaalse" domineerimise algete (loomulikult ei puudunud need täiesti) kõrval domineerimissuhete kui terviku jaotust traditsiooni ja karisma vahel. Indiaanlaste "majanduspealiku" (*sachem*) kui põhilisel traditsioonipärase tegelase kõrval seisab karismaatiline sõjavürst ehk sõjapealik (vastab saksa "hertsogile") oma kaaskonnaga. Jahi- ja sõjaretked, mis mõlemad nõuavad väljapaistvate isiklike omadustega juhti, on karismaatilise juhtimise ilmalikuks, maagia selle "vaimulikuks" keskmeks. Sellest ajast saadab prohveteid ja väepealikuid karismaatiline mõju inimeste üle. Karismaatiline poliitik – "demagoog" – on oksidentaalse linnriigi ilming. Jeruusalemmas esines ta ainult usurüüs, prohvetina; Ateena seadused seevastu olid alates Periklese ja Ephialtse uuendustest täielikult kohandatud tema olemasolule, ilma temata poleks riigimasin suutnud silmapilkugi funktsioneerida.

b) Karismaatiline autoriteet rajaneb usul prohvetisse, sõjasangarile, tänavakangelasele või demagoogile isiklikult osakssaaval "tunnustusel", ning kaob koos nendega. Sellegipoolest ei johtu tema autoriteet ehk mitte sellest (**aus dieser**) valitsetavate tunnustusest. Vastupidi: usku ja tunnustust peetakse **kohuseks**, mille täitmist karismaatilisel legi-

1 Täpsem vaste eesti keeles võiks olla 'anne jumala armust' (saksa k *Gnadengabe(n)*; inglise k *the gift of grace*)

timeeritu enda suhtes nõuab ja mille mitte-täitmise eest karistatakse. Karismaatiline autoriteet on koguni ajaloo üks suurimaid revolutsioonilisi jõude, ent oma täiesti puhtas vormis on ta läbinisti autoritaarse, domineeriva iseloomuga.

c) On iseenesestmõistetav, et väljendit "karisma" kasutatakse siin täiesti väärtusvabas tähenduses. Põhjamaise "berserkeri"¹ maniakaalne raevusööst, mingi nurgaprohveti imeteod ja ilmutused, Kleoni demagogiaand – kõik see on sotsioloogia jaoks samapalju karisma kui Napoleoni, Jeesuse ja Periklese võimed. Meie jaoks on otsustav ainult küsimus, kas nad kehtisid ja toimisid karismana, st kas leidsid tunnustust. Selle tarvis on "tõendamine" põhieelduseks: ime, kordaminekute, kaaskonna või alamate heaolu kaudu peab karismaatik end ("kui jumala armust") maksma panema. Ainult niikaua, kui ta seda suudab, peetakse teda karisma kandjaks. Edu saavutamata vangub tema võim. "Jumala armulikkuse" karismaatilisel mõistel olid seal, kus ta olemas oli, otsustavad tagajärjed. Hiina monarhi seisund oli ohus niipea, kui põud, üleujutus, ebaedu sõjaväljal või muud õnnetused küsitavaks tegid, kas taevane arm teda soosib. Ähvardasid avalik enesesüüdistus ja patukahetsus, kangekaelselt jätkuvate hädade puhul aga troonist lahtiütlemine ja teatavatel puhkudel ohverdamine. Tõendamist ime abil oodati igalt prohvetilt (veel Luther nõudis seda zwickaulastelt).²

Kaugelt suurema osa põhiloomuselt **legaalsete** domineerimissuhete kestvus tugineb, kuivõrd legitiimsus-usk nende stabiilsuse puhul arvesse tuleb, segaalustele. Traditsioonipärane harjumus ja "prestiiž" (karisma) lähenevad usule formaalse legaalsuse (lõppeks samuti harjumuspärase) tähtsusse. Nendest ühe kõigutamine, näiteks traditsiooni silmsi harjumatu nõudmistega

valitsetavatele või erakordse, prestiiži hävitava äparduse läbi või tavapärase formaallegaalse korra eiramisega kõigutab legitiimsus-usku võrdsel määral. **Kõikide** domineerimissuhete juures on valitsetavate tegeliku kuulekuse püsimise jaoks otsustav ennekõike administratiivpersonali olemasolu fakt ning tema **pidev** korralduste täitmisele ja (vahetule ning kaudsele) sunniviisilisele võimu alla painutamisele suunatud tegevus. Sellise tegevuse tagatiseks on nähtus, mida väljendatakse sõnaga "organisatsioon". Edasi, oluline on administratiivpersonali enda lojaalsus. Määravaks saab siin ideeliste või materiaalsete huvide ühtsus isanda omadega. Isanda ja administratiivpersonali suhete kohta kehtib üldjoontes põhimõte: reeglina on isand – personaliliikmete üksikest eraldatuse ja igäühe huviühtsuse tõttu temaga – iga üksiku vastuseisja suhtes tugevam, kõikide vastu koos aga kindlasti nõrgem: juhul kui need ühinevad, nagu arvukad personalikategooriad minevikus ja tänapäeval aeg-ajalt ka teinud on. Et aga obstruktsiooni ja teadliku vastutegutsemisega halvata isanda mõju lihtliikmetele ja seega kogu tema ülemvõimu, on vajalik administratiivpersonali liikmete kooskõla, samuti omaette uue personali loomine.

d) Karismaatiline domineerimine on spetsiifiliselt **mitteargine** (*außeralltägliche*) ja puhtalt isiklik sotsiaalne vahekord. Domineerimissuhte kestes, kõige hiljemalt aga karismat kandva isiku äralangemisega, – viimasel juhul siis, kui selle karisma otsemaid ei kuhtu, vaid mingil moel edasi püsib ja isanda autoriteet järglastele üle kandub – on tal tendents **argistuda** (*veralltäglichen*):

1. Korralduste traditsionaliseerimise teel. Karisma kandja või karismaatiliselt kvalifitseeritud administratiivpersonali pideva õigusliku ja haldusliku karismaatilise uusloomingu asemele astub eelarvamuste ja pretse-

1 *Berserker*, tuletis muinaspõhja sõnadest *berr*'karu' ja *serker*'rüü'; sõjamees põhja saagadest, kes raevuhoos (*berserksgangr*) omandas üleloomuliku jõu ja muutus haavamatuks. Alguskumuse järgi oli berserkeridel nähtavasti võime metsloomaks moonduda, st tegemist oli ei vähem ega rohkem kui libahuntidega.

2 Jutt käib nn Zwickau prohvetitest (Nikolaus Storch jt), kes pärast väljasaatmist linnast 1521. aasta jõulude ajal suundusid Wittenbergi. Erinevalt Lutherist väitsid zwickaulased, et Jumal ei ilmuta end pühakirja kaudu, vaid unenägudes ja visioonides. Jõudsalt levima hakanud liikumisele tegi lõpu Lutheri naasmine Wartburgist 1522. aasta märtsis. *Tlk*.

dentide autoriteet, mida nad loovad või mida neile omistatakse;

2. Karismaatilise administratiivpersonali – kaaskonna või jüngerite – teisenemise teel legaalseks või seisuslikuks personaliks; sise- miste või privileegi alusel omandatud domineerimisõiguste ülevõtmise teel (lään, prebend);

3. Karisma enda tähenduse muutmise teel. Määravaks saab siin nii ideelistel kui (sageli ennekõike) materiaalsel põhjustel tähtis **järglusprobleem**. Selle lahendamiseks on mitmeid eri mooduseid. Ent: uue karismaatilisel kvalifitseeritud isanda esilekerkimise passiivset äraootamist, iseäranis kui selle ilmumine võib venida ning olemasoleva suhetesüsteemi püsimise teel seisavad suvalist laadi tugevad huvid, asendab tavaliselt aktiivne tegevus vajaliku isiku leidmiseks:

a) Karismaatilise kvalifikatsiooni tunnuste järgi. Enam-vähem puhas tüüp: uue dalailaama otsimine. Karisma rangelt isiklik, ebatavaline iseloom muutub seeläbi reeglite alusel kindlakstehtavaks kvaliteediks.

b) Oraakli, loosi või teiste nimetamistehnikate abil. Usk karismaatilisel kvalifitseeritud isikusse muutub seeläbi usuks vastavasse tehnikasse.

c) Karismaatilisel kvalifitseeritu määramise teel:

1. Järglase määramine karisma kandja enda poolt, väga sageli esinev vorm nii prohvetite kui sõjapealikute puhul. Usk karisma legitiimsusse muutub seeläbi usuks võimu legitiimsesse omandamisse õigusliku ja jumaliku määramise alusel.

2. Karismaatilisel kvalifitseeritud jüngerite või kaaskonna poolt tingimusel, et see leiab religioosse resp. sõjalise kogukonna heakskiidu. Sellise menetluse käsitlemine "valimis-" või täpsemalt "eelvalimis"-õigusena on sekundaarne. Sellest kaasaegsest mõistest tuleks ühemõtteliselt hoiduda. Algidee kohaselt pole tegemist mitte "häaletamisega" kandidaatide üle, kellede vahel toimub vaba valik, vaid "**tõelise**", karismaatilisel kvalifitseeritud järglaseks **kutsutud** isanda kindlakstelemise ja õigekstunnistamisega. "Vale" valik oli ebaõiglus, mis tuli heastada.

Tegelikuks postulaadiks oli: et üksmeel oleks võimalik, tuleb vastupidine ekslikuks kuulutada. Igal juhul ei olnud see pärast seda enam mitte usk pelgalt isikusse kui sellisesse, vaid usk "õigeks" ja "kehtivaks nimetatud" (ja teataval juhul troonile tõstetud) või ka omandi-laadsesse võimu tõstetud isanda isikusse.

3. "**Karisma pärandamise**" ("*Erbcharisma*") teel, kujutelles, et karismaatiline kvalifikatsioon geenides püsib.

Eelduseks on siin kõigepealt idee võimu "pärimisõigusest", mis valdavaks muutus aga ainult keskaegses Oksidendis. Väga tihti on karisma kinnistunud kogu suguvõsale ja karisma tegelik uus kandja tuleb alles kindlaks määrata: vastavalt ühele punktide a – c all toodud reeglitest ja meetoditest. Seal aga, kus isiku suhtes kindlad reeglid on olemas, pole need ühtsed. Ainult keskaegses Oksidendis ja Jaapanis on eranditult ja ühemõtteliselt läbi löönud "esmasünniõigus" ("*Primogenitur-erbrecht*") krooni pärimisel. Võimu stabiliseerimisele aitas see vägagi kaasa, sellal kui kõik teised vormid kätkesid ajendit sisekonfliktideks.

Ei usuta sel juhul enam pelgalt persooni kui sellisesse, vaid dünastilise pärandi "legitiimsusse". Karisma puhtalt tegelik ja mitteargine iseloom teiseneb tugevalt traditsiooniliseks, täielikult muudab oma tähendust ka "Jumala armulikkuse" mõiste (= isand omaenese õiguse jõul, mitte valitsevate poolt tunnustatud **isikliku** karisma alusel). Õigus nõuda kuuletumist on isiklikest omadustest **täiesti** sõltumatu.

4. Karisma rituaalse esemestamise (*Ver-sachtlichung*) teel: usk, et karisma on teatud laadi pühitsemise, salvimise, käte pealepanemise või muude sakramentaalsete aktide kaudu ülekantav või esilekutsutav maagiline kvaliteet.

Siin ei usuta enam mitte karisma kandja isikusse – kelle omadustest on võimunudlus (nagu see eriti selgelt ilmneb preestri ametipuutumatus katoliiklikus põhimõttes)¹ täiesti sõltumatu –, vaid vastavate sakraalsete aktide mõjususse.

5. Algtähenduselt autoritaarset karismaatilist legitiimsuspõhimõtet saab antiautori-

¹ Weberil "das katolische Prinzip des character indelebilis des Priesters (*indelebilis*(ld) 'hävitamatu, jäädav').

taarselt ümber tõlgendada. Karismaatilise domineerimise tegelik kehtivus rajaneb konkreetse, karismaatiliselt kvalifitseeritud ja usaldusväärse isiku tunnustamisel valitsetavate poolt. Õige arusaama korral karismast on kvalifitseeritud ja seetõttu legitiimse nõudleja tunnustamine **kohustuslik**. Seda vahetada võib aga hõlpsasti ümber mõtestada nii, et valitsetavate vaba tunnustus ongi legitiimsuse eeltingimuseks ja põhialuseks (demokraatlik legitiimsus). Tunnustus muutub "valimiseks", ning karisma alusel legitiimeeritud isand saab võimukandjaks valitsetavate armust ja nende mandaadi põhjal. Nii määramine kaaskonna + heakskiit (sõjalise või religioosse) kogukonna poolt kui ka plebistsiid on ajalooliselt tihti omandanud hääletamise iseloomu ja seeläbi teinud karismaatilisele kvalifikatsioonile vastavalt väljavalitud (*gekorenen*) isandast puhtalt valitsetavate suva järgi valitud (*gewählten*) **ametniku**.

Samuti areneb karismaatiline põhimõte – mingi karismaatiline õigusjõuline korraldus peab olema (sõjalisele või religioossele) kogukonnale teada antud, tema poolt tunnustatud, ning võimalikele vastandlikele konkureerivatele korraldustele leitakse lõp-

peks lahendus karismaatilise vahendi, **õige** korralduse tunnustamise abil kogukonna poolt – kergesti **legaalseks** ettekujutuseks, mille järgi valitsetavad otsustavad vaba tahteavalduse kaudu kehtiva (*gelten sollendes* 'kehtima pidava') õiguse üle ja häältelugemine on selle tarvis legitiimne vahend (enamusprintsip).

Erinevus valitud **juhi** ja valitud ametniku vahel seisneb üksnes tähenduses, mille valitu ise oma tegevusele omistab ja – vastavalt tema isiklikele omadustele – personali ja juhitavate suhtes omistada **saab**. Ametnik tegutseb üksnes kui oma isanda, antud juhul valijate volitatud, juht üksnes omaenese vastutusel. Viimane tegutseb niikaua, kui tal on valijate usaldus, täielikult oma äranägemise järgi (**juhi-demokraatia**) ja mitte valijate ("imperatiivses mandaadis") välja öeldud või arvatavale tahtele vastavalt nagu ametnik.

Tõlgitud teosest: M. Weber, Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft. In: M. Weber, Soziologie. Universalgeschichtliche Analysen. Politik. Hrsg. von J. Winkelmann. Stuttgart, 1973, lk 151 – 166.

Tõlkinud Henn Käärik

HENN KÄÄRIK

MAX WEBER: VÕIM, DOMINEERIMINE, AUTORITEET

Sotsiaalsed tegelikkused võib uurida mitmeti. Võib lähtuda indiviidist kui põhilisest uurimisobjektist ja vaadelda ühiskondlikke nähtusi kui inimeste vastastikuse toime keerukaid resultante. Võib lähtuda ühiskonnast, sotsiaalsetest institutsioonidest ja gruppidest kui kvalitatiivselt uutest, üksikindiviidide vastastikusele tegevusele ja mõjule mittetaandavatest suurustest. Esimesel juhul on tegemist metodoloogilise individualismi, teisel juhul metodoloogilise holismiga. Esimeste hulka kuulub (koos Pareto, Freudi jt-ga) kahtlemata ka Max Weber.¹ "Tõlgendav sotsioloogia peab üksikindiviidi ja tema tegevust oma põhiühikuks, aatomiks ... Sellise lähenemise viisi puhul on indiviid ühtlasi mõtestatud käitumise ainus kandja ... Üldiselt tähendavad sotsioloogia jaoks mõisted "riik", "ühiskond", "feodalism" jms inimeste vastastikuse toime teatud kategooriaid. Sotsioloogia ülesandeks on redutseerida need mõisted "mõistetavaks", st neist osavõtivate indiviidide tegevuseks."² Sotsioloogia ülesanne on indiviidide sotsiaalse tegevuse uurimine, selle subjektiivse tähenduse (*Sinn*) mõistmine (*Verstehen*). Käitumise tõlgendavale mõistmisele (*deutendes Verstehen*) tugineb põhjuslik seletamine (*ursächliches Erklären*).³ Erinevalt Diltheyst ei vastanda Weber mõistmist seletamisele, vaid paneb need kaks tunnetusprotseduuri teineteist täiendama.

Weberi tähtsaimaks uurimisinstrumentiks on ideaaltüüp (*der Idealtypus*), mõttekonstruktsioon, millel on "tegelikkuse teatud elementide mõttelise tugevdamise läbi saavutatud utopia iseloom". Weber võrdleb ideaaltüüpe füüsikaliste reaktsioonidega, mis toimuvad absoluutselt tühjas ruumis, s.o teatud ideaalsetes tingimustes (WG 10). Ideaaltüüp kujutab endast tegelikult mõõtmisinstrumenti, mida võrreldakse konkreetsete sotsiaalsete nähtustega; ilmnenud erinevused on teoreetilise analüüsi aluseks. Weber ise on ideaaltüüpi samastanud nii teoreetilise mõiste kui ka teoreetilise seadusega. Seda on muidugi võimalik vaadelda ka teooriana, s.o seletava konstruktsioonina, mis sisaldab teatud hulga üldisi empiirilisi seadusi subjektiivselt mõtestatud seoste kohta.⁴ Ideaaltüüpidega esinevad Weberil näiteks "käsitöö", "keskaegne linnamajandus", "kirik", "sekt", "kristlus", "protestantlik eetika", "kapitalism", *homo oeconomicus*, "imperialism", "merkantilism" jms. Samas pole Weber reeglina tegelnud üksikute ideaaltüüpide põhjalikuma lahtikirjutamisega. Domineerimise puhtad e ideaaltüübid⁵ moodustavad selles mõttes olulise erandi.

Sotsiaalne tegevus sotsioloogia põhilise huviobjektina eeldab: a) subjektiivset mõtestatust; b) orienteeritust teiste tegevusele. Sotsiaalse tegevuse ideaaltüüpe on neli vastavalt nende aluseks olevale motivatsioonile või orientatsioonile, kui kasutada Weberi termi-

1 Vrd K. Hartmann, Politische Philosophie. Freiburg-München, 1981, lk 116.

2 M. Weber, Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre. 4. Aufl., Tübingen, 1973, lk 415.

3 M. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. 5., rev. Aufl., Tübingen, 1990, lk 1 (Lühend WG; edaspidi viited sellele tööle teksti sees).

4 C. G. Hempel, Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science. N.Y., 1965, lk. 162-166. Samasuunalise arutluse järgi on ideaaltüüp konstruktsioon, mida on võimalik "konverteerida" teoreetiliste hüpoteeside võrguks (J. H. A. G. e, Techniques and Problems of Theory Construction in Sociology. N.Y., 1972, lk 45-47).

5 Weber ise on neid mõisteid kaldunud samastama. Väide, mille järgi "puhta" tüübi mõiste tuleb Weberil hiljem sisse seoses reaalse maailma lähenemisega ratsionaalsele ideaalile, tundub esialgu väheveenev (vt T. Lindbeck, The Weberian Ideal-type: Development and Continuities. In: Acta Sociologica, 35, lk 295).

nit: 1. Sihiratsiooniline tegevus (*zweckrationales Handeln*); 2. Väärtusratsiooniline tegevus (*wertrationales Handeln*); 3. Traditsiooniline tegevus (*traditionales Handeln*); 4. Afektiivne tegevus (*affektuelles Handeln*).

Tähtsamad neist on kaks esimest tüüpi, esimene määratud ratsionaalse eesmärgi ja ratsionaalsete vahenditega, teine teadliku usuga mingisse väärtusse, sõltumatult tegevuse kasulikkusest või edukusest. Kaks viimast tüüpi, tulenevalt käitumise harjumuspärasusest ja vähesest lahtimõtestatusest, seisavad õigupoolest sellel piiril, kus lõpeb sotsiaalne tegevus ranges mõttes. Sotsiaalse käitumise kontseptsioon on aluseks Weberi kogu sotsioloogilisele käsitlusele, sh poliitilisele sotsioloogiale, mille kõige olulisemaks osaks on *Herrschaftssoziologie*.

Saksakeelse termini "Herrschaft" eestikeelseks vasteks olen valinud raske- ja võõrapärase sõna "domineerimine". Edasise arutluse käigus katsun esitada mõningad kaalutlused sellise valiku kasuks. Alustama peaks aga võimu (*Macht*) mõistest, mida Weber defineerib järgmiselt: "Võim tähendab iga(sugust) võimalust¹ teostada oma tahet mingi sotsiaalse suhte raames, vaatamata vastuseisule ja sõltumatult sellest, millel selline võimalus rajaneb" (WG 28). Võim sellisel määratletuna on Weberi arvates aga "sotsioloogiliselt amorfne", sest indiviidide kõikmõeldavad kvaliteedid ühelt poolt ja asjaolude kokkulangevused teiselt poolt võivad igäühe panna olukorda, kus tal on võimalus realiseerida oma tahet. Seepärast on vajalik "domineerimise" kui täpsema mõiste sissetoomine. Domineerimist, ühiskondliku korralduse kesket või igatahes üht tähtsamat elementi (WG 539,541) defineerib Weber mitmel viisil:

DEF 1. "'Domineerimine peab tähendama võimalust leida kuuletumist teatud korralduse suhtes antud isikute poolt, sõltumata sellest, millel selline võimalus rajaneb" (WG 28).

DEF 2. "'Domineerimine" peab ... tähendama võimalust leida kuuletumist spetsiifiliste (või: kõikide) korralduste suhtes antud isikute poolt" (WG 122).

DEF 3. "'Domineerimise" all tuleb ... mõista olukorda, kus ühe poole väljendatud tahe ("korraldus") soovib mõjutada ja tegekkuses ka mõjutab teise poole käitumist selliselt, et see kulgeb sotsiaalselt arvestataval määral, nii nagu oleks ta võtnud korralduse sisu selle sisu enda pärast oma käitumise aluseks" ("kuulekus") (WG 544).

Viimast määratlust kommenteerides selgitab Weber, et sotsioloogilisest vaatevinklist ei piisa paljast korralduse täitmise faktist: tähtis on ka korralduse vastuvõtmine "kehtiva" normina. Ülaltoodust nähtub, et ka "domineerimine" on Weberi jaoks piisavalt lai mõiste ning kahjuks mitte täiesti ühemõtteline. Küsimus on selles, et ükski definitsioon (ka DEF 3) ei täpsusta, kas korralduse täitmine rajaneb konsensusel või on tegemist näiteks ähvardusega kasutada jõudu korralduse mittetäitmisel jne. Weberi tekstid räägivad pigem viimase variandi kasuks. Seega domineerimine ei välista ähvardust kasutada jõudu korralduse täitmatajätmisel, küll aga välistab vahetu jõu kasutamise. Dennis Wrong märgib sellega seoses õigesti, et kui Weber seab korralduse täitmise tingimuseks teatud minimaalse vabatahtliku (huvil baseeruva) nõusoleku korralduse saaja poolt, ei välista see isiku huvi vältida füüsilisi sanktsioone.²

Weberi "Herrschaft" ei võrdu niisiis autoriteediga selle tavatähenduses³, mis eeldab teatud konsensust korralduse andja ja korralduse täitja vahel. Selline konsensus teebki

1 Weberi terminit "Chance" olen varem tõlkinud kui "tõenäosust", mis antud kontekstis tundub siiski liialt neutraalne autori mõtte täpsemaks edasiandmiseks.

2 D. W r o n g. Power: Its Forms, Bases and Uses. New York, 1980, lk 37-38.

3 Anglo-ameerika poliitilises filosoofias eristatakse omakorda institutsionaalset, ametist ja positsioonist tulenevat autoriteeti (*in authority* puhul on tegemist "konfliktsete arvamuste universumiga koos tõdemusega, et kõik arvamused on võrdselt "privaatsed", ning ükski neis ei saa eraldi võetuna olla ühiskondliku korralduse aluseks" ning isiklikel omadustel põhinevat autoriteeti, *an Authority* puhul aga "ühiste tõekspidamiste universumiga, millele lisandub äratundmine, et inimeste võimed nende tõekspidamiste mõistmisel on ebavõrdsed". – R. B. F r i e d m a n, On the Concept of Authority in Political Philosophy. In: Authority. Ed by J.Raz. New York, 1990, lk 84-85).

antud suhete süsteemi legitiimseks (seaduslikuks, õiguspäraseks). See on ka põhjus, miks Weberi "Herrschaft" i eestikeelne vaste tõlkefragmendis on "domineerimine" ja mitte "autoriteet". Tõsi, ka Weber ise kasutab autoriteedi mõistet ja seda kahes tähenduses. Esiteks räägib Weber domineerimisest autoriteedi alusel (WG 542 j). Teiseks pruugib Weber neid kaht mõistet korduvalt sünonümidena (WG 122, 543, 544, 550), mis on andnud aluse väita, et Weber tegelikult neid mõisteid ei eristagi.¹ Igal juhul on Weberil nii "autoriteet" kui ka "domineerimine" läbinisti autoritaarse iseloomuga ega oma meie jaoks seetõttu iseseisvat tähtsust. Küsimus on hoopis selles, kas Weberi "legitiimne domineerimine" (mille kolmest puhtast tüübist käib jutt tõlkefragmendis) erineb Weberi "domineerimisest üldse", s.o domineerimisest kui sellisest? Ja kui erineb, millisel määral on ta seostatav (samastatav) autoriteediga selle tänapäevasemas tähenduses? Suurem osa Weberi uurijaid on arvamisel, et Weber räägibki ainult legitiimsest domineerimisest² (= domineerimine kui selline). Esimese küsimuse selline lahendamine teeb teise küsimuse tarbetuks. Tundub, et probleem ei ole siiski nii hõlpsasti ületatav. Tekstianalüüs näitab, et Weberi legitiimsuse käsitluses peitub küllaltki oluline, ent seni vähest tähelepanu pälvinud vastuolu. Nimelt ei ole Weber legitiimsuse kategooria kasutamisel kaugeltki mitte järjekindel. Legitiimsus esineb ühel juhul legitiimsus-usuna, s.o inimeste tegeliku, faktilise usuna mingi korra aluseks olevatesse väärtustesse ja normidesse (WG 16). Siin on tegemist konsensusel tuginevate autoriteedisuhetega. Teisel juhul esineb legitiimsus normatiivse (vrd Weberi kommentaar DEF 3 juurde: tähtis on korralduse vastuvõtmine "kehtiva normina"), objektiivse, inimeste tegelikest orientatsioonidest sõltumatu suurusena (WG 17, 122). Siin on tegemist domineerimisega kui sellisega. Esime-

sel juhul on legitiimsus seotud väärtusratsionaalse jaatusega mingi korra (ja korralduste) suhtes, teisel juhul ei ole see vajalik. Valdaval enamikul juhtudest ei ole üldse võimalik kindlaks teha, millises tähenduses Weber legitiimsuse mõistet kasutab. Sellises olukorras omandab olulise kaalu *Wirtschaftslehre*'s esinev selgitus: "Sotsioloogilise analüüsi jaoks on otsustava tähtsusega erinevad võimalikud, subjektiivselt mõtestatud alused (selle) legitiimsus-konsensuse jaoks, mis omakorda põhiliselt määrab domineerimissuhete iseloomu. Kuuletumist ei tingi sellistes situatsioonides enam paljas hirm vahetult ähvardava vägivalla ees.³ Siin käib jutt juba ühemõtteliselt autoriteedil rajanevaist vahekorradest, mida iseloomustab väärtusratsionaalsest jaatusest tuletatav sotsiaalne konsensus. Siit aimub tuleetus ka ühele "ebajärjekindlusele", mida Weberile on ette heidetud. Võrreldes sotsiaalse tegevuse ja domineerimise tüüpide klassifikatsioone, torkab kohe silma oluline mittevastavus: väärtusratsionaalsel tegevusel puudub konkreetne vaste dominatsioonitüüpide hulgas. Kui nüüd eeldada, et Weberil legitiimsus eeldab igal juhul väärtusratsionaalset jaatust, on lõppkokkuvõttes mõeldav selle mõiste käsitlemine kahekihilisena:

1. Seadusele, traditsioonile ja karismale orienteeritud motivatsioonina;

2. Väärtusratsionaalse jaatusena.

Teisisõnu, väärtusratsionaalne aspekt ei ole "kaduma läinud", vaid legaalne, traditsiooniline ja karismaatiline domineerimine eeldavad juba immanentselt väärtusratsionaalset jaatust.⁴

Lõpetuseks. Sotsioloogia alustaladest rääkides tavatsetakse nimetada eeskätt kolme: Karl Marx, Emile Durkheim ja Max Weber. Raske öelda, kes on neist suurim, ilmselt siiski Weber. Sest Marxi ajalooline materialism (loe: makrosotsioloogia) on kõigele vaadatamata olnud pisut abstraktne ja utoopilise

1 R. B e n d i x, Max Weber. An Intellectual Portrait. Berkeley, 1977, lk 292.

2 W. J. M o m m s e n, The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974, lk 84-86.

3 M. W e b e r, Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, lk 470.

4 Vt ka V.-M. B a d e r, Max Webers Begriff der Legitimität: Versuch einer systematisch-kritischen Rekonstruktion. In: Max Weber heute: Erträge und Probleme der Forschung. Hrsg. von J. Weiss. Frankfurt a.M., 1989, lk 300-301.

alatooniga. Mainekas USA sotsioloog Dennis Wrong ütleb selles seoses, et Weberi ja Marxi sotsioloogiate suhe võrdub "Vendade Karamazovite" suhtega "Punamütsikesse"¹. Emile Durkheimi tööd on tajutavalt mõjutanud sotsioloogilise teooria arengut. Tema tööd "Enesetapp" (*Le Suicide: Etude de Sociologie*, 1897) peetakse (korralikul) teoorial rajaneva empiirilise uuringu mudeliks. Ometi on Durkheimi sotsioloogia selgroog deformeerunud. Durkheim eeldas, et ühiskond on tähtsam kui üksikindiviid, tervik tähtsam kui osa. Siit on võimalik teha veel üks samm ja kujutada ette, et peale indiviidide on tõepoolest realselt olemas mingi kõrgemat järku teadvuse subjekt (ontoloogiline holism).

Durkheim tegi selle sammukese ja sattus nõiaringi, millest polnud väljapääsu.²

Kummati on Weberil aegade jooksul olnud palju uurijaid ja vähe järgijaid. Selle üheks põhjuseks on muidugi Weberi monumentaalsus, raskepärasus ja kaelamurdvus. Võrreldes kasvõi Weberi tööde parimaid tõlkeid inglise jt keeltesse originaaltekstidega, hakkab kõhe. Kohati ei ole Weberit enam tundagi, pigem võib rääkida vastava rahva ennemuistsetest juttudest Max Weberi teemal. Peapõhjus on aga ehk kuskil mujal. Weber esitas tavateadlase jaoks ränga nõudmise: igal konkreetsel juhul meeles pidada, et teaduslik tegevus pole eesmärk iseeneses. Et alati tuleb oma tegevust vaadelda üldinimlike väärtusideede taustal ja neid arvestades.³

---

1 D. Wrong, Max Weber and Contemporary Sociology. In *The Future of the Sociological Classics*. Ed. B.Rhea. London, 1981, lk 43.

2 Vt retsensiooni E. Durkheim, A.Labriola. *Essais sur la conception materialiste de l'histoire*. In: *Revue philosophique*, 1987, vol.44, lk 648.

3 F. T. Tenbruc k, Abschied von der "Wissenschaftslehre"? In: *Max Weber heute: Erträge und Probleme der Forschung*, Hrsg., J.Weiss. Frankfurt a.M., 1989, lk 111.

UNO MERESTE

DEMOKRAATIA TOIMEMEHHANISMI ON KERGE TUNNUSTADA, AGA RASKE MÕISTA

Demokraatiat on mitut moodi määratletud. Enamasti rõhutatakse, et demokraatia on rahva võim. Esindusdemokraatia puhul taandub see küll rahvaesindajate võimuks, mida mõnel puhul ka kurjalt kritiseeritakse. Meie viimaste valimiste eel ja järel esindasid sellist kriitikat mõned artiklid, milles püüti väita, et Eestis olla kehtestamisel või juba kehtestatudki Riigikogu diktatuur!!!

Tihti käsitatakse demokraatia tunnusena ka vabu valimisi. Demokraatlikuks peetakse riiki, kus parlament on moodustatud vabade valimiste tulemusel. Valimissüsteeme on teadagi palju. Kasutatagu neist missugust tahes, keda valimistulemused ei rahulda, need on piisava vastutustunde puudumisel alati alid toimunud valimisi ka ebademokraatlikeks või vähemalt mitte täielikult demokraatlikeks kuulutama. Riigikogu esimestel töökuudel esineti üsna tihti sellistegi mõtteavaldustega.

Mõlemal kirjeldatud käsitusel on seega nõrku külgi, mida poliitilised kähmlejad igal neile soodsana tunduval juhul oma propagandakäras meeeldi ära kasutavad. See on piisavaks aluseks esialgu paradoksaalsena tunduvale järeldusele, et **kõige levinumad demokraatia määratlused ongi just hõlpsu vääriti tõlgendamise võimalus ja selle sage demagoogiline kasutamine.**

Demokraatia "kolmas" määratlus

Palju vähem on tuntud need demokraatia tunnused, mida ei saa poliitilise kemplemise relvana niisama tõhusalt kasutada nagu rahvavõimu ja valimisi. Üks olulisemaid on demokraatia riigistruktuurilis-organisatsiooniline määratlus. Sellest seisukohast võib lugeda demokraatlikuks riiki, kus vabalt valitud ja põhiseaduse alusel moodustatud **kõrgeimate riigiorganite tegevuse korraldamisel on järgitud kaht printsiipi –**

võimude lahusust ja lahutatud võimude tasakaalu.

Märkigem, et "võimu" võidakse selles kontekstis käsitada kahes erinevas, ent omavahel tihedasti seotud tähenduses. Seda võidakse mõista kui riigi teatavat ühtlaadi funktsioonide rühma (võim *funktsionaalses tähenduses*), teiseks aga ka kui teatavat laadi funktsiooni täitvat sõltumatut riigiasutust (võim *institutsionaalses tähenduses*).

Populaarses esituses käsitatakse võimude lahusust meie päevil tavaliselt kolme võimu – seadusandliku, täitev- ja kohtuvõimu – lahususena; seejuures peetakse silmas võimu funktsionaalses tähenduses. Üldpoliitilistes arutlustes sellega tavaliselt piirduaksegi. Üksteisest sõltumatud kõrged riigiasutused täidavad põhiseaduse alusel täitevvõimu eri funktsioone. Funktsioonide jätkuva lahutamise tulemusena on tänapäevaks välja arenenud ka märgatavalt suurem institutsiooniliste võimude lahusus.

Kui käib vaidlus selle üle, millised on erinevate põhiseaduslike institutsioonide ülesanded ja õigused ning kuidas neid piiritleda, saab arusaadavalt juttu olla ainult võimust institutsioonilises, mitte funktsionaalses mõttes. Need, kes armastavad võimu teemal arutleda, ei pane seda pahatihti tähele, mistõttu nende muidu kõigiti õige ja järjekindel loogika võib neid vahel juhtida hämmastamapanevalt ekslikele järeldustele.

Võimude lahususe printsiibi järgimine kui demokraatia olemust määrav tegur väljendub hästi selles, et vastupidine – võimude lahutamatus ehk kogu võimu keskendumine mingi ühe institutsiooni kätte – tähendaks tugevat hälbimist demokraatiast või isegi otsest kaldumist demokraatia vastandolustikku, diktatuuri. Seda tähelepanekut võib edasi arendada järelduseni, et **mida lahutatamad on võimud, seda kindlam on demokraatia.** Demokraatia nõrgenemine ja selle asendamine diktatuuriga on igatahes paljudes riiki-

des alanud sellest, et järk-järgult loobutakse võimude lahususe printsiibi järgimisest.

Lahutatus tõhusa koostöö huvides

Teine demokraatia organisatsiooniline printsiip on esimesega lahutamatu seotud, tuleneb sellest ja tagab, et võimude lahutatusega taotletavaid eesmärke ka tegelikult saavutatakse. See seisneb **lahutatud võimude omavahelises vastastikusel vaidlusteta tunnustamises ja koostöövalmiduses**, mis omakorda põhineb äratundmisel, et kõik lahutatud võimud töötavad ühe ja sama rahva ja riigi huvides.

Et iga võim võib seda, mis on rahva huvides ja mis mitte, mõista ja tõlgendada mõnevõrra erinevas valguses või erineva nurga all, eeldab koostöö edukus pidevalt mitmesuguste kompromisside tegemist. Kompromissid põhinevad teadagi vastastikutel järeleandmistel. Seetõttu on demokraatiat nimetatud ka *kompromisside süsteemiks* ja riigi demokraatlikku juhtimist *kompromisside kunstiks*.

Lahutatud **võimude koostöös kujuneb välja riigi poliitika**, milles üksteisest sõltumatute riigiasutuste nägemused vastastikku tasakaalustatakse. Mis tahes riigi poliitika osutub seda tõhusamaks, mida paremini sujub põhiseaduslike institutsioonide koostöö. Ja vastupidi. Näiteid selle kohta, kuidas lahutatud võimude vahelises koostöös ilmnenud häired on kahjustanud nii Eesti sise- kui välispoliitikat, ei ole arvatavasti kellegi meie lähiminekust raske leida.

Võimude lahutatusega, s.o. esimese nimetatud printsiibi rakendamisega on Eestis asjad suhteliselt lihtsad. Põhiseaduses on kõik iseseisvad riigiasutused ehk võimud, mis ei allu ühelegi teisele riiklikule institutsioonile, täpselt üles loetud. Neid on Põhiseaduses käsitlemise järjekorras loetletuna seitse: 1) Riigikogu, 2) president, 3) valitsus, 4) Eesti Pank, 5) õiguskantsler, 6) riigikontrolör ja 7) riigikohus.

Peale nende on põhiseaduslikuks institutsiooniks veel omavalitsused, mis ei ole aga riigiasutused. Sõltumatute omavalitsuste olemasolu on tähtis riigivõimu piiramise seisukohalt. Võimude lahususe käsitlemisel on tavaks piirduda siiski üksnes riigivõimu teos-

tavate võimuorganite suhetega; riigi- ja omavalitsusasutuste suhted sellesse ringi arusaadavalt ei kuulu.

Võimude lahusus ei ole sõnakõlks

Kogemused näitavad, et võimude lahusust ollakse valmis sõnades hõlpsalt tunnistama. Mida see aga tegelikult tähendab, sellega on paljudel raske, mõnedel isegi peaaegu võimatu harjuda. Juhuti näikse arvatavat, et kogu asi üksnes sõnalisel tunnustamisel seisnebki; et see on lihtsalt mingi järjekordne poliitiline loosung, mis kedagi milleski ei piira ega millekski ei kohusta, nagu neid nõukogude võimu päevil laialt levitati. Nii see aga ei ole.

Võimude lahusus tähendab mitte ainult sõnades, vaid ka tegelikkuses, et **kõiki riigielu küsimusi lõplikult oma tahte kohaselt otsustada võivat üht võimu demokraatlikus riigis ei olegi!**

Diktatuuriühikonnast tulnutenäna võib paljudele meist näida, et kui ei ole **üht** riiklikku instantsi, kes võiks ilma mõne teisega kokku leppimata või selle seisukohta kas või tagantjärele arvestamata kõike otsustada, siis riiki nagu ei olekski ja üldine korralagedus on paratamatu. Riigi tugevdamiseks ja korra majja loomiseks tuleb järelikult püüda kõik otsustamisniidid koondada mingi ühe võimuorgani, näiteks valitsuse või presidendi kätte.

Niisuguses suhtumises väljendub selgesti riigi mõiste samastamine totalitaarse riigi mõistega; teisisõnu, totalitaarset riiki tunnetatakse ainsa tõelise riigina. Seda on nii vene kui saksa diktatuurirežiimid püüdnud meie rahvale aastakümneid visalt pähe taguda. Sellise seisukoha pidamine oma isiklikuks arvamusel väljendab tolle pika juurutustöö otsest järeloomju.

Selle mõju vääramiseks ei ole ilmselt liigne eespoolöeldut ka veel eitavas sõnastuses korrata. Võimude lahususe põhimõttest kui riigi demokraatlikkuse kriteeriumist tuleneb, et **riiki, kus on olemas mingi võim, kes võib kõiki riigielu küsimusi lõplikult ainuüksi oma suva kohaselt otsustada, ei saa pidada demokraatlikuks**.

Sellest seisukohast tähendab demokraatia kaitsmine järjekindlat hoolitsemist selle eest, et ei saaks tekkida ühtki nii suure võimutänu-

sega institutsiooni. Püütagu seda teha ükskõik missuguste põhjendustega, sealhulgas ka demokraatia kaitsmise vajadusele toetudes.

Koostööraskuste põhjustest

Miks meil lahus võimude omavahelise vastastikuse koostööga kõik korras ei ole, tuleneb paljuski pinnapealsest, primitiivsest ja osalt isegi moonutatud arusaamisest võimude lahuse olemusest, sealhulgas ka võimu funktsionaalse ja institutsioonilise mõiste segajamisest.

Praktikas on võidud täheldada mõnegi poliitiku paindumatut pretensioonikust nõuda ainult mingi ühe võimu poolt esitatud nõuete vastuvaidlematut järgimist põhjendusega, et just see võim väljendab riigi huvisid. Teised põhiseaduslikud riiklikud institutsioonid väljendavat muid, igatahes mitte riigi huvisid!

Sellise suhtumise kahjuks mitte ainuke-seks, ent kindlasti kõige kujukamaks näiteks oli valitsuse ja Eesti Panga vaheline kohtu-protsess. Kohtuskäimist alustati selliste tege-laste algatusel, kelle arusaamise kohaselt ainult valitsus saab ajada **riiklikku** majan-dus-, sealhulgas panganduspoliitikat ja seega **riigi** huvide eest hea seista. Eesti Pank kui põhiseaduse järgi valitsusest sõltumatu riik-lik institutsioon aga ajavat samades küsimus-tes mingit muud, mitte riiklikku poliitikat ega kaitsvat riigi huvisid!?

Tulemuseks oli kurioosne ja senistel and-metel kogu maailma parlamentarismi ajaloos ainulaadne kohtuprotsess, kus kaks kõrgei-mat riigiasutust püüdsid linnakohtus (!) la-hendada ühele ja samale omanikule – riigile – kuuluva vara jaotamisega seotud vaidlust. Erandliku kohtuasja õiguspärasust püüti teo-reetiliselt põhjendada seletustega, et demokraatlikus õigusriigis olevat normaalne, et **eranditult kõik** vaidlused lahendatakse viimases instantsis kohtu korras.

Seegi seletus põhineb nii võimude lahuse-s kui teistest võimudest lahus toimiva koh-tuvõimu pädevuse primitivistlikult üldistatud mõistmisel. Õigusriigis ei ole ka kohtu päde-vus piiramatu. Kohtud ei lahenda kaugeltki mitte kõiki vaidlusi. Hulk perekondlikke, ametkondlikke ja muuhulgas ka riigi varasse

puutuvaid vaidlusi (näiteks riigi eelarvesum-made või ainelise vara kasutuste vahel jaotamisega seotud vaidlused) ei kuulu ega saagi kuuluda kohtu pädevusse. Riigiasutu-sed omavahel varalistes küsimustes kohut ei käi, sest ühe omaniku vara jaotamise küsimu-sed lahendab tsiviliseeritud ühiskonnas oma-nik ilma kohtu vahenduseta, olgu siis omanikuks elujõuline eraisik või funktsio-neeriv riik. Kohtud lahendavad varalisi vaid-lusi eri omanike vahel.

Pärast pikemat aega kestnud täiesti tarbe-tuid sekeldusi suudeti see pretsedenditu koh-tuasi valitsuse ja Eesti Panga vahelise kokkuleppe alusel arukal viisil lõpetada. Põhimõtteliselt jäi aga veel mõndagi selguse-tuks, mistõttu analoogilised "õigusteadvuse krambid" pole tulevikus sugugi välistatud. Meil puudub siiani seadus, kus oleks selge-sõnaliselt öeldud, et riigiasutused kui ühe ja sama omaniku – riigi – vara haldajad varalis-tes küsimustes kohtusse ei pöördu. Puudub ka seadus, mis reguleeriks riigi vara jaotamist põhiseaduslike institutsioonide vahel ja kus oleks sätestatud, kuidas sel alal tekkivaid vaidlusi tuleb lahendada.

Nõukogulikud dogmad kummitavad

Teiseks näiteks, kui vähe meil ollakse praegu veel ette valmistatud võimude lahusest selle olemusele vastavalt mõistma, kõlbavad alles hiljaaegu arendatud tõsimeelsed arutlused, mille kohaselt president olevat täitevvõimu osa (!) ja seetõttu ei saavatki olla oma tege-vuses iseseisev, vaid pidavat realiseerima va-litsuse tahet.

Öeldakse, et presidendi kui põhiseadusli-ku institutsiooni iseseisev toimimine pole võimalik. Selle väite teoreetiliseks aluseks on kaks omavahel seotud eksiieldust: lahutatult toimivaid võime saab riigis olla ainult kolm (a); igauks neist, eriti aga täitevvõim peab olema jagamatu (b). Mõlemad eeldused on inspireeritud nõukogude võimu aegsest jurii-dilisest õppekirjandusest, kus võimude lahu-sust käsitleti teatud kindla, totalitaristlikku tsentralismi õigustava suunitlusega ega rõhu-tatud vajalikul määral võimu funktsionaalse ja institutsioonilise tähenduse eristamise praktilist tähtsust.

Nüüdisriikides on täitevvõim enamasti jaotatud. Seda teostavad erinevad riiklikud institutsioonid ehk "võimud", mis on põhiseaduse alusel üksteise suhtes niisama sõltumatud, nagu näiteks kohtuvõim on sõltumatu seadusandlikust võimust. Näiteks keskpank teostab talle põhiseadusega antud täitevvõimu – raha emiteerimist, rahakäibe ja pangasüsteemi tegevuse riiklikku reguleerimist – valitsusest ja presidendist sõltumatult, alludes üksnes parlamendi poolt kehtestatud seadustele. Ainuüksi sellest näitest piisab tõestamaks, et lahutatult toimivaid võime võib olla riigis rohkem kui kolm ja eriti täitevvõim ei kuulu nüüdisriikides jagamatult valitsusele.

Näite lähtepunkti tagasi pöördudes tähendab see, et võimude lahususe printsibiile tuginev ja esialgu asjatundlikult kõlav **põhjendus, miks president kui institutsioon ei saavat talle põhiseadusega tagatud võimupiirides toimida iseseisva võimuna, on põhimõtteliselt väär**, sest eeldused, millele see tugineb (nii *a* kui *b*), on väärad.

Seoses mõnede ministrite vahetusega valitsuses, millele president ei tahtnud esialgu oma õnnistust anda, esitati sel teemal

palju asjakohatuid arvamusi. Sündmuste hilisemat käiku arvestades võib nüüd väita, et nende **väärarvamuste mõjul nähti ohtlikku sisepoliitilist kriisi seal, kus seda polnud, ega suudetud keskendada tähelepanu sinna, kust kriis tegelikult ähvardas.**

Arenenuma arusaamise korral võimude lahususest võinuks ära jääda ka mitmed muud lähimineviku ekstsessid, mis on viimastel aastatel ahvatlenud suurt osa meie vähestest poliitilistest jõuvarudest tühja sekeldamise peale ära kulutama.

* * *

Demokraatliku riigi tugevus põhineb tema põhiseaduslike asutuste hästi laabuval ja tõhusal koostööl. Selle üks tähtsamaid eeldusi on õige ja üksmeelne arusaamine võimude lahususe põhimõttest.

Edukas koostöö eeldab poliitilist kultuuri, mis inspireerib põhiseaduslike institutsioonide omavahelistes hästi laabuvates suhetes nägema täiesti iseseisvat ja eriti suurt väärtust. Rahvuse huvides toimimise seisukohalt vaadatuna.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

10. loeng

Kokkuvõtteid ja lisandusi modernismi esimesele tulemisele.

Eesti kirjanduses nagu ka Lääne-Euroopas toimub möödunud sajandi lõpust kuni 1920. aastate keskpaigani keemisperiood, mis muudab oluliselt kirjandust kui kultuurisituatsiooni.

Sel perioodil põimuvad ja vahelduvad eesti kirjanduses 3 suundumust: realism, uusromantism ja modernism.

Alguses on realismikeskne aeg kuni aastateni 1907/09, järgneb uusromantika ja realismi võistlus kuni 1919. aastani. Uusromantika omakorda jaguneb kaheks: sõjajaelne sümbolismikeskne realistlik/intellektuaalne uusromantika ja sõjajärgne estetismikeskne emotsionaalne/ekspressiivne uusromantika. Järgneb modernismi esimene tulemine eesti kirjandusse, selle kese on aastates 1919 – 22. Seda aga iseloomustab 2 joont: polüloogiline modernistlik kirjandussituatsioon ja modernismivoolude tulek. Modernism tuleb avangardistliku futurismina ja elutundelise sotsiaalekspressionismina. Eestis läheb läbi ekspressionism.

Edasi keemine vaibub, polüloogiline kirjandussituatsioon taandub ja kujuneb välja läbi 20. sajandi kestnud kirjanduskaanon.

Selline pilt on üsna analoogiline samaaegse Euroopa kirjandussituatsiooniga. Olulismateks erinevusteks on:

* eesti kirjandusele olulised suunad olid Euroopas ummik- või kõrvalteed, mitte peaharud (uusromantism, ekspressionism);

* eesti kirjandus ei saanud lahti vene/saksa mallist, kuigi Euroopa valis inglise-prantsuse teed.

Kuid lisaks oli põhimõttelisi erinevusi eesti ja Lääne-Euroopa kirjanduse keemisaja vahel:

* Lähtepositsioon oli erinev ja järelikult ka kirjanduse ees seisvad ülesanded. Eesti

kirjandussituatsioon enne keemist oli tegelikult analoogiline romantismieelse situatsiooniga Euroopas. Eesti seisis alles rahvusliku professionaalse kirjanduse tekkimise järgus, Läänes oli see toimunud sajand varem.

* Välised mõjurid, millele kirjandus vastu kostis, olid erinevad: eesti ühiskond oli samas situatsioonis kui Euroopa sajand varem – rahvusriigi ja rahvusühiskonna ülesehitamise etapis.

* Keemisperiood Euroopas tähendas 19. sajandil kivistunud kirjanduskaanoni lõhkumist, eesti kirjanduses alles ehitati esimest kirjanduskaanonit. Lõhkuda polnud suuremat midagi.

* Tulemused on Euroopast erinevad: eesti kirjandus jäi (või sai!) peale keemist ühedimensiooniliseks kirjandussituatsiooniks, mille keskmes oli uussümbolistlik luule ja uusrealistlik proosa. See situatsioon on oma ülesehituselt analoogiline Euroopa 19. sajandi keskpaiga kirjandussituatsiooniga ja selle kirjandustekstid on suuresti analoogilised tolle aja Euroopa kirjandustekstidega.

Seega tegi eesti kirjandus keemisperioodil läbi tegelikult kaks paralleelset protsessi.

Üks oli Lääne-Euroopa 20. sajandi keemisprotsessi analoog, suuresti samades kirjandussuundade vaheldumine ja polüloog.

Samal ajal sai teoks Euroopa 19. sajandi esimese poole kirjandusmuutuste analoog: professionaalse rahvusliku kirjanduse ja kirjanduskaanoni kujunemine ja sellega seotud kultuurimuutused.

Need kaks protsessi põimusid omavahel keerukalt, mõnikord samades autorites või samades tekstideski. Eesti kirjandus (ja kultuur laiemalt) lahendas oma 19. sajandi ülesandeid 20. sajandi alguse viisil, laenates sealt polüloogilisuse, suunad, mõttemallid jms. Kuid primaarseks osutus ikkagi 19. sajandi protsess. See määras tegelikud ülesanded,

mis olid kirjanduse ja laiemalt kultuuri ees, ja sellega ka tegelikud tulemused.

Ka ei olnud tulemuseks mitte analoog Euroopa 19. sajandi esimese poole puhtale romantismile või 20. sajandi modernismile, vaid eesti kirjandus jäi kahe vahele, Euroopaga mõõtes umbes 19. sajandi keskele või teise poolde. Teisisõnu, eesti kirjandus "võttis veidi järele" Euroopa kirjandusele, kuid ei tulnud samasse suuremasse kultuuri-situatsiooniperioodi, vaid jäi Europaga võrreldes eelmisse.

Ühte langesid keemisajad, kuid mitte keevad nähtused oma sügavamas olemuses. "Noor-Eesti" viis eesti kultuuri Euroopasse, kuid see oli 19. sajandi keskpaiga Euroopa.

Keemisperiodi-järgne kirjandus võrreldes eesti uusromantikute nõuetega

Oluline on võrrelda seda uut kaanonit mitte üksnes Euroopa samaaegse või varasema situatsiooniga, vaid ka eesti keemiseelse situatsiooniga. Seda saame teha nooreestlaste ja siurulaste kesksete ideaalide-märksõnade abil, millest on juttu olnud eelnevates loengutes:

* Euroopa/Eesti: Euroopa jääb peale. Just Eesti-kesksena mängivad end välja uued vastuväitlejad 20 – 30ndatel aastatel.

* Linn/maa: maa jääb peale. Linnast ei saa keset (ja osalt pole saanud siiani). Tammsaare saadab oma tegelased pahalisest linnast tagasi maale, Luts samuti. Ainult Nipernaadi läheb pärast maal tehtud fantaasiareisi tagasi linna. Aga ilmselt vajab temagi maad, et elada välja oma fantaasia.

* Professionaal/amatöör: professionalsus saab oluliseks väärtuseks.

* Radikaal/konservatiiv: radikaalsus segasesse seisu, kuid jääb esiplaanile.

* Puhas kunst/ideoloogiline (paleuslik) kunst: püsima jääb siiski valdavalt puhta kunsti loosung, või vähemalt minimaalselt angažeeritud kunsti loosung; ideoloogiline, angažeeritud kunst üritab tulla ikka ja jälle.

* Vorm/sisu (esteetika/eetika): sisu saab taas esmatähtsaks, eriti proosas. Vormimäng ei tõuse enam primaarseks, keel jääb vahendiks.

* Algupärasus/epigoonsus: epigoonsus jääb sõimusõnaks.

* Tihedus-süvenemine-intensiivsus/pealiskaudsus-hõredus: tihedus saab küll oluliseks, kuid proosas mitte eriti (nt Tammsaare, Jakobson).

* Kunstnik kui maailma keskpunkt.

* Kirjanikule on lubatud ja soovitatav erandlik käitumismall.

* Kirjanik kui haritlane, kõrgharidusega intellektuaal, kel on oskust ja tahet sekkuda ühiskonda.

Seega jäid püsima jooned, mis nihutasid professionaalsust, head käsitööd, iseseisvust, originaalsust ning kirjanduse, teksti ja autori sõltumatust. Kujunes välja kirjanik kui humanistlik-rahvuslik intellektuaal ning kui eriasendis boheem. Need on eelkõige Euroopa 19. sajandist pärit jooned, mis ka Euroopas suuresti samasugusena läbi 20. sajandi püsima jäid. Poolele teele, üha vaieldavaks või tagaplaanile jäid just need jooned, mis olid 20. sajandi omad (vormiotsing, linn).

Kirjandus pärast modernismi esimest tulemist: 20ndate teisest poolest Teise maailmasõja lõpuni

Milline oli eesti kirjandus pärast modernismi esimest ja enne teist tulemist?

Siin on meie teema seisukohast olulised 2 probleemirühma:

* mis jäi püsima eesti esimesest modernismist;

* mis tuli sisse ja mida tutvustati Euroopa modernismi laialileviku-perioodist 20ndate keskelt Teise maailmasõjani.

Mis jäi püsima esimesest modernismist?

Siin on terve hulk konkreetseid küsimusi:

Milliseid jooni jääb neisse autoritesse, kes ise modernismiaja kaasa tegid? Kas ja kuidas mõjutas eesti esimene modernism hiljem juurdetulnud noori kirjanikke? Kas on see mõju eristatav näiteks Euroopa hilisema modernismi mõjust?

Milliseid konkreetseid üksikjooni võib leida nt arbutajalt või Sütistelt, Semperilt või Reed Mornilt...?

Need on olulised küsimused, mis aga vajavad vastuseks tekstide ja kultuurisituatsiooni mikroanalüüsi.

Praegu paistab, et olulisim, mis jäi, oli teatav ekspressiivsus ja ekspressionismi mõned jooned.

Modernismi mõjud pärast esimest tulemist

Nagu öeldud, oli eesti kirjandus modernismijärgse paarikümne aasta jooksul uusrealistlik ja uussümbolistlik. Kuid see oli aeg, mil modernism levis Euroopas laiali, liikudes oma keskmest Lääne-Euroopa suurlinnades perifeeria poole. Ida- ja Põhja-Euroopasse jõudis ta oma teise etapi kujul 30ndate aastate keskel.

Meid huvitab siin, kui palju ja mil moel mõjutas see laialileviv modernism eesti kirjandust. Olulised on kaks küsimust:

* milliseid modernisminähtusi tutvustati sel ajal eesti kirjanduses?

* milliseid mõjusid võis imbuda selle aja modernismist otse või kaudselt eesti luulesse ja proosas?

Uute modernisminähtuste tutvustamine

Tähtsaimad modernismitutvustajad olid Semper ja Oras.

Semper tutvustas 20ndate alguses dadat, suhtudes sellesse selgelt negatiivselt ("vahu-mullid"), 20ndate keskel leebe ironiaga sürrealismi, kümnendi lõpul oma magistritöös André Gide'i stiili struktuuri, Morgensterni ja Sernat, 30ndatel Pirandellot (pealkirja all "Reaalsus ja illusioon"). Orase tähtsamad ülevaated olid Eliotist ja tema modernismist ning Huxleyst.

Oli muidki tutvustajaid. Barbarus kirjutas prantsuse moodsast luulest, eriti konstruktiivistidest, Laaban vaatles 30ndate lõpus Dalid ja sürrealismi, jne.

Terve hulk kirjutisi ilmus küll mitte otsest modernismi, vaid selle ühe olulise lähte-ideoloogia, psühhoanalüüsi, Freudi ja Adleri kohta.

Tutvustati küll paljut, kuid see tutvustus oli vähene ja juhuslik ning hinnangud tihti-

peale ironilised nagu sajandialguse futuris-migi puhul.

Tutvustustest jääb silma kaks olulist märksõna: psühhoanalüüs ja reaalsuse/illusiooni suhted.

Luule pärast keemist

1926 – 27 sai luulekeemine lõplikult läbi. Algas eesti luule kuldajastu: küps uussümbolistlik luule.

Seda perioodi, täpsemalt küll üksnes tekste, on uuritud palju. Laiemaid üldistusi on pakkunud Harald Peep ja Karl Muru (vt vastavaid artikleid raamatuis: H. Peep, Tähtraamat. Tallinn, 1978; K. Muru, Vaateid kolmest aknast. Tallinn, 1975).

Peep vaatleb 20ndate teise poole luulet "realismi" nime all ning toob välja terve rea omadusi, mille pooldest selleaegsed luuletekstid lausa vastanduvad ekspressionistlikele. Põhitendentsiks nimetab ta romantika taandumist ning süzeelisuse tõusu.

Muru leiab, et 30ndatel aastatel tuleb tagasi romantiline põhitüüp, sarnane nooreestiliku sümbolismi ja estetismiga. Eepilise asemele tõuseb analüütilisus ja abstraktsus, samal ajal muutub värsivorm rangemaks.

Meie teema seisukohast on tähtsad kaks üldistust, mida saab teha Peebu, Muru ja ka teiste seda aega vaadelnud luuleuurijate põhjal:

* luule sisu ja vorm lähevad tugevalt tagasi 19. sajandi romantilis-sümbolistlikesse mallidesse (klassikalised teemad ja klassikaline värsivorm);

* olulised muutused on seotud luuletajate professionaalsuse kasvuga (kasutatakse mitmekesisemaid värsivorme ning mitmekesisemalt).

Modernismi jaoks keskne luuletekstiuendus, vabavärs ja sellega kaasas käinud muutused tekstiehituses ja keelekasutuses jäävad üliperifeerseks.

Milliseid üksikmõjusid tuleb selle aja modernismist luuletekstidesse ja mujale kirjandussituatsiooni, peab jääma mikroanalüüsi leida. Näiteks on Kajar Pruul leidnud võimalikke psühhoanalüüsikajastusi Alveril, ekspressionismijooni on leitud Talvikul, Masingul jt-l, Laaban kirjutas sürrealismimõ-

juulisi luuletusi juba 30ndate lõpus. Siiski tundub praegu, et mõjusid luules on ülivähe.

Proosa pärast keemist

Proosasse tuleb modernism Euroopaski tõsiselt alles pärast Esimest ilmasõda: Joyce, Woolf, Kafka, Faulkner, Proust jt. Lähimurdeajaks võiks pakkuda 1922 – 30.

Proosauuenduses oli keskne romaani muutumine, mille olulisemad märksõnad olid:

- * kronoloogilise pidevuse lõhkumine;
- * teadvuse vool, siirdkõne, sisemonoloog;
- * vaatepunktide paljus või üks, autori-keskne piiratud vaatepunkt;
- * allusioonid, müüdid ja uned;
- * fragmentaarsus;
- * aja subjektiivne voolamine;
- * süvapsühholoogia, teadvuse ja alateadvuse analüüs;
- * oma fiktsioonilisuse tajumine, kunsti tegemise probleemid.

Kui vaatame olulisemaid selle aja eesti romaane, siis need on klassikaliselt uusrealistlikud. Tegelikult arenes eesti kirjanduses just sel ajal välja suur osa 19. sajandi realistlik/naturalistliku romaani tüüpe. Näiteks jõgi/fõljetonromaan (Lutsu mälestused), ühiskonna- ja kombuskriitika, mere- ja rannaromaan ehk eesti regionalism (Mälk, Hint), linna/maa vastandus maa kasuks (Tammsaare, Lutsu "Sügis"), naturalistlik aguliromaan (Jakobson, Sirge).

Milliseid modernismijooni saab leida tollases eesti romaanis?

Keskne modernismi mõju seisukohast on psühholoogilise romaani tulek 20ndate lõpus ja teist korda 30ndate keskel. Sellest on kirjutatud palju olulist Endel Nirk oma romaaniuurimustes (vt E. N i r k, Avardumine. Vaatlusi eesti romaani arenguteelt. Tallinn, 1985).

Psühholoogiline romaan tõi olulise muutuse, välispidise objektiivsuse murdumise sisemiseks subjektiivsuseks:

- * karakterite süsteemi asemel saab romaani peategelaseks autor;
- * *story* osa väheneb (programmilised pealkirjad: "Süüdisteta suvi", veidi hilisemast ajast – "Ei juhtunud midagi");

* loo asemele tuleb elamustevahendus, esestlik mõtisklus, mälestus, intellektuaalne eneseanalüüs eri aegade "mina" kohta ("Armukadedus", "Ma armastasin sakslast").

Lisaks võib üksikteostest leida ka muid modernismijooni:

* psühhoanalüüsi mõju, nt Aadu Hindil, August Jakobsonil, Leo Anveldil;

* Tammsaare müüdikasutus tema "Põrgu-põhjas";

* romaaniteemaks saavad ka romaani enese probleemid, elu ja kunsti vahekord, illusiooni/reaalsuse ja kujutuse adekvaatsuse probleem (Hindrey "Süüdisteta suvi"). (Kuigi, näiteks Lutsulgi on selliseid tendentse: "Suvest" alates loominguprobleemid ja autor tegelasena, "Mälestustes" keerukas mäng elu ja kunsti piiril.)

Ka siin nagu tutvustustegi puhul torkab silma oluline psühhoanalüüsi mõju. Tekib aga küsimus, kas oli see modernismi otsesemõju või hoopis vahepeal modernismi mõjul uenenud Euroopa realismi mõju. Kahtlustan rohkem viimast. Seega oli tegu pigem kaudse modernismimõjuga kui otsesega. Kuid see vajaks eraldi detailuurimist.

Lisaksin veel ühe teguri: küsimus oli ehk ka lihtsalt romaani enese loomulikus muutumises kogu moodsa psühholoogilise kultuuri mõjul. Kui väline, sotsiaalne pilt on romaanis ammendatud, tuleb liikuda inimese sisse. Liikumine inimese siseilma on aga päästik, vedru, mis toob iseenesest kaasa terve hulga muudatusi romaani muudes võtetes ja struktuurides (süüdistuste vähenemine, sisemonoloog jne). Need muutused tulid modernismis radikaalselt, järsult ja teadlikult, realismis aga pehmelt, aeglaselt ja pigem alateadlikult.

Tundub, et üksikjooniti võttes imbus modernismijooni proosasse enam kui luulesse. Kas see on tõesti nii või on asi selles, et seni pole lihtsalt luulest modernismijooni otsitud, ei oska praegu öelda. Igal juhul oleks siingi tarvis konkreetseid uurimusi.

Kokkuvõte

Erinevalt Lääne-Euroopast oli eesti kirjanduse sajandialguse-keemine nähtus, milles 19. sajandi euroopa kirjanduse ülesanded põimusid 20. sajandi alguse probleemidega. Keskne

oli siiski 19. sajandi mall, mis kujundas välja eesti esimese kirjanduskaanoni, oma ehituselt ja rollidelt analoogilise Euroopa 19. sajandi keskpaiga kaanoniga.

Sellesse kaanonisse jäi ülivähe jooni eesti esimesest modernismist.

Järgnenud paarikümne aasta jooksul tutvustati modernismi edasi, kuid väga vähe ja juhuslikult.

Need uued jooned, mida leidub luules, kõnelevad eelkõige professionaalsuse kasvust, mitte modernismist. Proosa, mis oli jäänud modernismiperioodil kusagile eri suundade vahele, võttis üle hoopis enam normaalmodernismi üksikjooni. Tõsi, need tulid mahenenult ja pigem Euroopa uusrealismi kui modernismi enese kaudu.

Olulisemad modernismijooned olid psühoanalüüsi mõju ja romaani liikumine sootsumist inimpsüühikasse. Igatahes vajab see periood eesti kirjanduses kiiresti ja palju detailuurimusi just modernismi seisukohast vaadates.

Normaalse kirjandusarengu korral oleks ilmselt 40ndatel tulnud eesti kirjandusse modernismi uus laine, nagu see juhtus näiteks soome ja rootsi kirjanduses. Kuid okupatsioonid ja kirjanike eksiiil lükkasid modernis-

mi edasi, rootsieesti kirjanduses 50ndatesse ja Kodu-Eestis 60ndate teise poolde.

P.S. Eraldi tasuks uurida kunsti ja kirjanduse modernismi suhteid, kuna neis on tugevaid paralleelsusi:

* Samad märksõnad kui kirjanduse puhul on kesksed ka kunstimodernismis: futurism, ekspressionism, konstruktivism. Samuti saavad mõlemas oluliseks just saksa-venemõjulised suunad. Kunstis löövad läbi konstruktivism ja ekspressionism, mitte näiteks kubism ja sürrealism.

* Ka eesti kunst jääb pidama sajandivahe- tusse, täpsemalt uusimpressionismi, millest kujuneb kanooniline "Pallase" koolkonna kaubamärk. Seega ka kunst võtab Euroopa modernismieelse keskse suuna ja arendab selle kaanoniks.

* Ka kunstis on tegu ühedimensioonilise kultuurisituatsiooniga, mis on ehituselt analoogiline Euroopa 19. sajandiga. Erinevus on selles, et kaanoniks pole akademism, vaid sajandi teise poolde keskne suundumus veidi moderniseeritud kujul.

* Ka kunstis väärtustatakse väga tugevalt ilu, esteetilist, head käsitööoskust, lausa ma- neeri.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja Vabadussõjast

Lahingud Loodearmee abistamiseks

Loodearmee pealetungi hoog rauges juba juuni keskpaiku. Punaarmee omakorda võttis kogu oma jõu kokku, et valgeid Petrogradi väravate alt tagasi paisata. 19. juunil algas punaarmee vastupealetung. Kindral Rodzjanko auks peab ütleva, et ta tõmbas oma väed punaste haarangust välja täiesti lahinguvõimelistena.

Kindral Laidoner oli maha pannud ülemjuhatause Loodearmee üle, põhjendusega, et armee oli asunud täielikult Vene territooriumile. Aga kaaluvamaks põhjuseks olid armee poliitiline meelsus ja intriigid.

Vene valgete juhtivamais ringkonnis käis omavaheline näaklemine. Soomes asuv vene valgete organisatsioon tahtis armeed oma käsutusse saada, et seega oma kaalu tõsta teiste vene organisatsioonide seas. Taheti kindralmajor Rodzjanko asendada kindral N. Judenitšiga, Maailmasõja aegse Erzerumi kangelasega. Saadi Vene riigihoidjalt admiral Koltšakilt nõusolek ja juuni alguses Koltšak määras Judenitši kõigi valgete vägede juhatajaks Baltikumis. Koltšak ei tunnustanud Eesti iseseisvust, ta tunnustas meie vägesid ainult Vene valgete vägedena ja tema arusaamise järgi pidid siis nad ka Judenitšile alluma.

Samal arvamisel oli algul ka Judenitš. Peale määramist tuli ta Helsingist Prantsuse ristleja pardal Tallinna ja saatis kohe adjutan-di kindral Laidonerile enda saabumisest teatama ning teda audientsile kutsuma. Laidoner laskis vastata, et Eesti vabariigi sõjavägede ülemjuhataja asub oma staabis Pagari tänaval.

Ega Rodzjanko heal meelel ei näinud Judenitši määramist ja töötas oma poolehoidjatega ta vastu.

Et Loodearmee oli taandumisteel, käskis ülemjuhataja I. diviisil võtta kaitsepositsioonid sisse Ingeri järvede ja Luuga jõe kaldal,

et ära hoida punaarmee valgumist meie piirile.

Viimased Vene valged kadusid peagi meie kaitsejoone eest, suundudes lõuna poole. Varsti ilmus meie ette 6. punadiviis, kes ületas oma meeste arvult meie vägesid neljakordselt.

Vene valged väed ei mõelnudki abistada Pihkvat, kus asus Balahhovitš. Rodzjanko, samuti ka Judenitš, oleksid heameelega näinud, et Balahhovitši rinne kokku oleks varisenud, siis oleksid nad saanud teda rahulikult kõrvaldada.

Landeswehri sõja aegu hõrenesid Eesti vägedele read Pihkva taga tunduvalt, lõpuks polnud meie sõdureid seal palju üle tuhande mehe. Olid küll Balahhovitši väed, vahel diviis, vahel korpus, aga kui palju mehi batjkal oli, vaevalt ta seda ka ise teadis. See olenes sellest, kui palju neid punaste poolt üle tuli ja tagasi jooksis. Igatahes palju neid ei olnud.

Punaarmee, tegelikult 7. armee eestlasest ülema Korki juhatusel, alustas juuli alguses pealetungimist. Peamiselt võtsid rünnakust osa Vene 10. diviis ja eesti punabrigaad, jäänused eesti punaarmeest. Pihkva kaitsjad suruti järjest linnale lähemale ja selle saatus oli kaalul.

Ülemjuhataja nõudis, silmas pidades Pihkva sõlme suurt strateegilist tähtsust, et Pihkvat tuleb kaitsta ja rünnakud tagasi tõrjuda. Algas ka kohe meie vägede saatmine Pihkvasse. Pihkvas olid 5. polgu ja 7. polgu osad, Soomusrong nr. 5 ja kaks soomusautot. Peatselt jõudsid Pihkvasse soomusrong "Kapten Irv" ja nr. 3. Porhovi suunas oli seisukord kõige halvem ja pidurdamiseks sõitsid rongid sinna.

Ülemjuhataja korraldusel tuli ka "Kalevi Maleva" ja Kuperjanovi partisanid ning Soomusrongide divisjoni tagavarapataljon Pihkva taha saata. 3. diviis pidi loovutama 6. polgu.

Esimesed kaks põdesid ja parandasid Landeswehri sõjas saadud haavu, üks Sangaste mõisas, teine Tartus. Kesk juulit saabusid kalevlased ja tagavarapataljon Pihkvasse. Enamlaste surve oli tugev Keebi jõe, Jaskova, Podlipje, Zahhodsõ ja Fonkino külade joonel. Siin asusid segamini 5. ja 7. polgu roodud ja Vene valged.

Polkovnik Pinding, kes oli alles üldjuhi kohal, andis kalevlastele käsu kohe välja vahetada 5. polgu roodud, vaatamata sellele, et roodud olid parajasti lahingus. Tagavarapataljon suunati Porhovi raudtee ümbruses võitlevaid vägesid välja vahetama.

Kalevlastel ei õnnestunud vahetust lahingu ajal läbi viia. Pealetung kestis järgmise päeva hommiku kella kaheni, rauges siis üheks tunniks ja algas jälle raugemata jõuga uuesti. Punased olid kalevlaste naabruses olevate valgete rindest läbi murdnud ja tungisid kalevlastele ootamatult seljatagant kallale. 1. ja 3. rood taandusid, ainult üks rühm 1. roodust ltn. Neigardi juhatusel jäi Zahhodsõ külla paigale ja tõrjus kõik enamlaste rünnakud tagasi.

Maastik on siin kinnine, puudusid kaardid ja taandunud roodud kaotasid metsas sideme, ekslesid ringi ega osanud orienteeruda. Viimaks õnnestus sidet luua ja varusid appi võttes asusid nad kaotatud külasid taas vallutama. Lõunaks oli endine seisukord jalule seatud. Kuid mitte kauaks, paari tunni pärast algas uus rünnak. Suure-Fomkino küla, kus asusid Vene valged, langes punaste kätte. Väike-Fomkinos asuv kalevlaste 2. rood, et mitte haarangusse jääda, taandus. Jälle olid punased Zahhodsõ küla seljataga, võttes külas asuvad kalevlased kahe tule vahele.

Järsku paiskus kogu rinne segamini ja ka Porhovi teel oli punastel edu. Tagavarapataljon ja 5. polgu roodud taandusid läbisegamini. Appi rutanud soomusrongide dessandid koos soomusautodega löid vaenlase välja Suure-Fomkino külast. Vahepeal olid soomusrongid ka Porhovi teel korda loonud ja nii tagavarapataljon ja 5. polgu roodud läksid vastupealetungile, mis vilja kandis.

Vaenlase pealetung oli pidurdatud, kuid ta polnud mitte tagasi paisatud. Kaotuste üle tuli kaevata kõigil üksustel, eriti aga kalevlastel – nad kaotasid veerandi oma koosseisust.

Vangi langes umbes 38 meest. Hiljem, sügisel, põgenes Venemaalt vangist ltn. K. Kamal, ta kõndis Smolenskist läbi metsade tagasi, kuni jõudis kodumaale.

Kalevlased tuli saata uueks kosumiseks Sangastesse, kust nad alles 20. augustil Keebi jõe joonel toodi.

17. juulil jõudsid kuperjanovlased kohale. Järgmisel päeval viskasid nad punased Fomkino külade reast välja. Punaarmee oli jõust tühjaks jooksnud.

Need lahingud olid närvesöövad. Sõdimine Vene pinnal, Vene valgete kasuks, ei olnud sõduritele meele järgi. Kalevlaste kaotusi peeti osalt kõrgema juhtkonna süüks.

Sellest oli vähe, et punaste edasitungimine pidurdati. Ülemjuhataja nõudis vaenlase Pihkvast eemale paiskamist. Oli ka kena kava koostatud. Ostrov taheti vallutada rünnakuga kolmelt suunalt: läheteocht Pihkva – Skautide pataljon, 7. polgu pataljon, Balahhovitši üksus, Soomusrong nr. 2 ja suurtükiväge veel lisaks; Irboska rajoonist – 7. polgu kaks pataljoni ning Laurast – Sakala partisanide pataljon ja Katšanovi üksik vene pataljon.

Siiski tähtsam pealetungimissiht oli Porhovi. Sellest üritusest võtsid osa kuperjanovlased, tagavarapataljon, Soomusrongide eskadron, kitsarööpmeliste soomusrongide dessant, Soomusrong nr. 3, 5 ja 6, 6. polk ja Balahhovitši üks polk. Luuga sihil tungisid peale soomusrong "Kapten Irv", 5. polgu üks rood ja Balahhovitši neli polku.

Tõesti suur jõud, üksi meie vägede suurus tõusis üle 8000 mehe. Ja tagajärjed?

Laura ja Irboska suunas, eriti viimases, ei saavutatud nimetamisväärseid tagajärgi. Pihkvast Ostrovi sihis algas pealetung edu tähe all, kuid siis paisati skaudid siit Porhovi alla. Jõuti Ostrovi all kuni 6. kilomeetrini linnast, kuid enam ei suudetud.

Porhovi suunas oli edu kõige suurem. 21. juulil langes meie kätte Karamõševo jaam, see mõjustas kogu rinde olukorda. Punased taandusid kogu rindel. Rinne jäi peatuma Porhovi ees laiuva soo serval. Vasemal pool raudteed vallutasid kuperjanovlased kuulsa ja rikka Nikanderi kloostri. Balahhovitši üksused läksid vasemal veel edasi kunni Jamkino küalani, kuid sattusid punaste vastulöögist segadusse, aga kuperjanovlased aitasid ka seal nad hädast välja.

Luuga sihis käis edasitung samuti edu tähe all. Punased ei osutanud suurt vastupanu ja lõpuks polnud punaväge enam üldse näha. Soomusrong käis isegi Pljussa jaamas, ilma et oleks punaseid kohanud. Punaväe rinne oli kokku varisenud.

Lõpliku löögi andjat aga polnud. Meie väed võitlesid siin apaatselt. Ei tahtud valgete venelaste eest sõdida, kes meie iseseisvust ei tahtnud tunnustada. Kõik olid järsku närvilised. Soomusrongide üldjuhiks oli siin algul kapten Poopuu. Mingipärast ei meeldinud soomusrongid ja ta väeosad polkovnik Pindingule. Nii ühel mõtete vahetusel Poopuuga sähvas Pinding: "Need mõned soomusrongid või midagi! Need on ju kohvimasinad!" Poopuu oli hingepõhjani solvunud, sest kohvimasinate abil oli olukord stabiliseerunud. Kohvimasinad või mitte, aga lahingut löid nad hästi. Pealegi sel ajal ei meenutanud nad enam kohvimasinaid, vaid olid päris terasrongid.

Kui oli lagunemas punarinne, siis oli lagunemas ka Loodearmee, selle lagunemine algas jälle ülevalt poolt. Kui juhtkond oli segaduses, mis siis alluvatelt oodata.

Augusti esimesel nädalal loovutas Loodearmee Jamburgi. Meie väed pidid siis punaste rünnakuid tagasi tõrjuma, mis pani nende edasitungimise Narva all seisma.

Liitlaste veendusid ise selles. Gough saatis Judenitšile märgukirja, milles juhiti tähelepanu puudustele ja soovitati paremat suhtumist Eestisse.

Kindral Marsh, Goughi esindaja Eestis, kutsus omakorda Pihkvas Eesti ja Vene esindajad kokku augusti esimestel päevadel ja nõudis Loode-Vene valitsuse moodustamist, kes tunnustaks piiririikide iseseisvust, mis kindlustaks armeele nende riikide abi. Sellega nõustused koosolekust osavõtjad venelased peale Judenitš'i esindaja kindral Arsenjevi.

De jure tunnustus Eestile oli tol ajal meie suurim ihaldus, nagu meie päästja, meie kaitseingel, meie kõigi üldine soov. Nii ütles kindral Laidoner Pihkvas olles minule:

"Kui teil peaks olema inglastega kõnelusi ja nad teilt küsivad, kas väed oleksid suutlised abistama mõjukalt Loodearmeed Petrogradi vallutamisel, siis vastake neile, et strateegiliselt on see täiesti läbiviidav, kuid

enne Eesti *de jure* tunnustamist Vene pagulasorganisatsioonide ja ka liitlaste poolt pole see operatsioon mõeldav. Meie rahvavägi on kultuurne ja teadlik üldisest poliitilisest olukorrast. Meie iseseisvuse tunnustamine võimaldab toetada Loodearmeed, mis seni on olnud kui just mitte lausa vaenulik, siis vähemalt kõrk ja upsakas. Seda ei tohi aga öelda, et mina soovitasin."

Kõnelusi ju oli. Üks inglane tähendas:

"Seni kui suudate ise olla iseseisvad, olete ka *de jure*."

7. augustil sõitis Gough isiklikult Narva, et veenda Judenitš'i järeleandmisele, kuid tagajärjetult.

Vahekorrad halvenesid.

10. augustil kutsus kindral Marsh Tallinnas kokku Judenitš'i poliitilised nõunikud, kohalikud vene seltskonnategelased ja liitlaste sõjaväe esindajad. Marsh deklareeris, et Loodearmee seisukord on katastroofiline. Ilma Eesti abita pole võimalik Petrogradi vallutada, kuid enne tuleb luua valitsus, kes tunnustaks Eestit *de jure*. "Seni olete vaid vaielnud, enam pole vaja sõnu, vaid tegusid. Tuleb luua valitsus ja ilma toast väljumata. Poole tunni pärast olgu valitsus koos!"

Noh, valitsus moodustatigi 40 minutiga, sest Marsh oli esitanud ka soovitatavate valitsusliikmete nimekirja. Valitsuse deklaratsiooniga oli raskusi. Osa ministreid ei kirjutanud deklaratsioonile alla, kaheldi, et kas Judenitš'i alla kirjutab. Mille peale Marsh sähvas: "Kui ei kirjuta, on meil uus ülemjuhataja valmis."

Judenitš ei kinnitanud, Koltšak ei tunnustanud uut valitsust. Ka Pariisis, kuhu Gough siirdus, kukkus see valitsus läbi. Sellega oli ka Petrogradi vallutamine läbi kukkunud, soodne moment mööda lastud ja enamlased päästetud.

Eesti väejuhatusel kerkis soov, muidugi Balahhovitš'i teadmisel, leida Balahhovitš'i staabile uus staabiülem polkovnik Stojakini asemel, kelleks pidi saama lätlane kindralstaabi alampolkovnik Ozol. Balahhovitš oli see, kelle all kindral Marsh mõistis varus olevat uut ülemjuhatajat.

Meie Pihkvas ootasime pikisilmi seda muutust ja meie seisukoht peegeldub järgnevast ettekandest:

Kindral Laidonerile. Salajane.

Pihkvas ei ole midagi muutunud. Ei ole ka märgata, et siin asi edespidi paraneks. Kui Loodearmee osad Pihkva kaitse enese peale võtavad, siis on soomusronged kardetav Pihkva sõlme kaitseks silla taha jätta, sest praeguse juhatusel ei suuda venelased Pihkvat kaitsta. Kui Vene väejuhatuses juba kavatsatud muudatused ei sünni, on täiesti asjata siin ennast ja vägesid väsitada ja varandust raisata.

16. 8. 19.

Al.-polkovnik Parts.

Muutused tulid, aga sootuks teised kui oodati.

Ega Loodearmee staabil teadmatuks jäänud, et Balahhovitš taheti upitada armee juhataja kohale. Siis otsustati Balahhovitš kõrvaldada iga hinna eest.

Rünnak Balahhovitšile algas sellega, et ta tagandati korpuseülema kohalt ja ta asemele määrati kindral Arsenjev, kes pidi Balahhovitšit taltsutama. See ülesanne oli Arsenjevile üle jõu käiv. Batjka käsutas lahinguis endiselt edasi enda poolt loodud korpust ega parandanud meelt.

Loodearmee staap otsustas teha lühikese lõpu. Enamlastevastaselt rindelt toodi parim väeosa Pihkvasse, jättes rinde lahtiseks.

Kõneldi juba Balahhovitši vahistamisest. Et selgusele saada, saatsime ltn. Tilgeri Balahhovitši staapi järele kuulama. Teda ei tahetud alguses sisse lastagi, kuid viimaks laskis polkovnik Peremõkin Tilgeril enda juuresolekul Balahhovitšiga kõnelda. Too oli suletud ühte tupp, valve oli uksele. Tilgerit silmates hüüdnud ta lõbusalt:

"Need koerapojad võtsid mu Judenitši ja Rodzjanko korraldusel vahi alla, kuid ärge kartke midagi! Ma saan niikuinii vabaks... Küll näete." Mõni aeg hiljem helistati 2. diviisi staabist, et Balahhovitš on juba seal. Ta oli siiski põgenenud oma isikliku sotnja kaasabil.

Teade Balahhovitši põgenemisest mõjus Loodearmee staabile pommiplahvatusena. Judenitš sõitis isiklikult Pihkvasse. Meie vahekorrad muutusid väga pinevaks.

Meie väed asusid veel sügaval Venemaa sees. Batjka korpusest jooksid paljud sõdurid nüüd punaste poole üle. Asusime oma väge-

sid tagasi tõmbama. Pihkva loovutamine oli päevselge.

Enamlased, teada saades sündmustest Loodearmees, alustasid pealetungimist. Lõuna pool Pihkvat olidki nad juba Velikaja äärde välja jõudnud, ületades kohati jõe ja surudes meie nõrgad jõud tagasi, ähvardades läbi lõigata taandumisteed.

22. augustil käsutasime kalevlased Keebi jõe äärest üle Velikaja tagasi ja paigutasime kardetava Võdra läbikäigu kohale. 7. polk oli ilma teadmata jõekaldalt lahkunud ja asunud Irboska kindlustatud positsioonile, seepärast oli kalevlaste olukord kardetav, nendel puudus tiibade kaitse ja nad asusid laial rindel jõe ääres. Pealegi puudus neil suurtükitoetus, nende juurde kuuluv patareid oli üle jõe tagavarapataljoni juures ja löi seal lahingut. Kuperjanovlased olid saanud tagasi. Nende patareid komandeeriti abiks kalevlastele. Mida kardeti, see tuli. Kell 7 õhtul avasid punaste patareid Võdra juures kalevlaste peale ägeda tule ja jalavägi hakkas jõge forsseerima. Kuperjanovi patareid võttis oma raskeist ja kergeist suurtükkidest nii vaenlase patareid kui jalaväe tabava tule alla ja punaste üritus varises suurte kaotustega kokku. Ilma suurtükitule toetuseta oleks jõgi ületatud. Kalevlaste pataljon oli paigutatud mitme kilomeetri ulatusel laiali.

Kuperjanovlaste patareid lahkus õõsi positsioonilt ja läks pataljoni juurde tagasi. Kalevlastele sai siiski abiks hankida 2. diviisilt kerge patareid ltn. Raagi juhatusel. Patareid ei olnud niipalju telefonijuhtmeid, et patareid oleks saanud eesliinil üles seada oma vaatluspunkti, ja mõnigi mürsk tabas omi mehi.

23. augustil pärast lõunat algas enamlaste uus rünnak marulise suurtükitulega. Meie patareid korrigeeris oma tuld virgatsitega! Need rabelesid küll, aga see ei parandanud asja. Vaenlase suurtükitali oli harukordselt tugev, püüti vist iga hinna eest Pihkva taandumisteed läbi lõigata. Kalevlaste valverühm hävis kiiresti selles marulises suurtükitules. Võdra ülekäik oli punastele vaba. Kiiresti tungisid kaks enamlaste polku üle jõe, üks neist oli 3. läti kütipolk. Enamlased tungisid kiiludena hajali asetsevate kalevlaste rühmade vahele, püüdes neid ümber piirata. Samuti luhtusid kalevlaste püüded vaenlase edasitungimist

pidurdada. Reserve polnud. Kaks appi saadetud soomusautot ei suutnud ka palju ära teha.

Kalevlased taandusid ägedais lahinguis Bolšaja-Gogolevka, Retoma ja Pnjeva joonele ja punased ei suutnud neid siit enam tagasi paisata. Kõik Pihkvasse viivad teed olid ikka kalevlaste käes.

Nüüd jõudsid ka oodatud abiväed kohale – 5. polgu 2. rood, 6. polgu 1. pataljon ja soomusrongide dessandid.

24. augustil korraldati vasturünnak 2. diviisi kavade järgi. Taheti üle jõe tulnud punased ümber piirata ja hävitada. "Kalevi Maleva" 2. rood tungis koos 5. polgu rooduga määratud ajal Podborovje sihis enamlastele peale. Side puudumisel ei saanud see grupp oma tegevust teiste üksustega koordineerida ega teatud, mis mujal sünnib. Ei teatud 6. polgu pataljoni tegevusest midagi ja et selgusele jõuda, läks ltn. Tief pataljoniülema juurde. Selgus, et pataljon oli tagasi surutud ja asus juba Moglino jaama juures. Ka ilmnes, et 7. polk pole üldse kaevikuist väljunudki ja enamlased olid jõudnud Vana-Irboskast lõunasse meie kindlustatud vöötme ette välja.

Mis ümberpiiramisest siis seal veel võis juttu olla?

"Kalevi Maleva" ja 5. polgu rood taandusid vaenlase survele. Varsti olid meie ja vaenlase ahelikud kohati üksteisest möödunud, üks oli ühel, teine teisel seljataga. Keegi ei saanud enam aru, kas vinguvad kuulid on lastud oma meeste püssidest või vaenlase omadest.

Sellest kaosest ja kriitilisest olukorrast päästsid siiski "Kalevi Maleva" kaks roodu kaptenite Riisenbergi ja Korneli (Karineel) juhatusel. Kasutades seda kaootilist olukorda, tungisid roodud Ritkomi juures enamlastele ootamatult peale. See pealetung tuli enamlastele rohkem seljatagant kui küljelt ja löi punased läti kütid rõpast välja. Nad sattusid segadusse, löid kõikuma ning taandusid. Peagi muutus taandumine paaniliseks põgenemiseks. Põgenejad sattusid risttule alla, mis nende ridades tegi suurt laastamistööd.

Algul taanduma löödud 6. polgu roodud alustasid enamlaste surve nõrgenedes uuesti pealetungi. Nüüd taandus enamlaste rinne kogu Moglino-Pihkva vahelisel joonel. Kriitiline olukord oli likvideeritud, aga sõdurid

olid surmani väsinud. Kõik need päevad ja ööd tuli neil veeta lageda taeva all vihma käes.

Järgmisel päeval puhkesid lahingud uue jõuga. Enamlased ei loobunud pealetungist, vaatamata suurtele kaotustele. Neil oli ju, mida püüda – Pihkva raudteesõlm! Kogu rindel Irboskast kuni Velikaja jõeni käib äge lahing. Moglino juures on neil edu. Paisates 6. polgu osad üle raudtee ähvardavad nad tõsiselt meie taandumisteed ära lõigata, meil on veel vägesid üle jõe.

On aeg viimane reserv – kuperjanovlased – lahingusse saata. Nende hoogne pealetung, toetatud patareist, on tagajärjekas. Tõrjudes vaenlast tagasi, jõuavad kuperjanovlased Moglino suunas ründavale vaenlasele pea-aegu seljataha. Punaste rinne Moglinost kuni Opotškani peatub.

Sammun kapten Undiga koos esimese aheliku taga. Maastik on lausik ja lage. Enamlaste ahelikud on näha nagu peo peal. Seda võimalust ei jäta patareid kasutamata, mürsud langevad täpselt, pildudes mullaseeni õhku, punasõdurid jäävad järsku seisma ja vajuvad siis kokku. Siin-seal küldes süttivad hooned põlema.

Eemal Moglino juures on näha soomusronge, mis pidevalt tulistavad – ja vaenlase ahelikud kaovad kaugusse. Paremalt tiival, Vene külade vahel, maadleb kapten Lundborg oma soomusauto "Kalevipojaga" nii enamlaste kui ka halbade külavaheliste teedega, saades lõpuks mõlemaist jagu.

Taandumistee on jälle vaba.

Peale lõunat ilmuvad ootamatult kaks Inglise ohvitseri kalevlaste juurde ja lubavad toetuseks anda kaks tanki, kui kalevlastel on võimalik mehitada tanke ja nende abiga siis aidata Pihkvat säilitada.

Seni ei ole Eestile julgetud anda ühtegi tanki, küll aga Loodearmeele. Kalevlased on meeeldi nõus tanke vastu võtma, peasi, et aga tankid kätte saada. Moglinos pole mahalaadimise võimalust, siis kalevlased hakkavad mahalaadimise platvormi ehitama. Inglisele oleksid võinud tankid mõni kilomeeter edasi sõidutada, Irboskas oleks võidud neid maha laadida. Olukorra muutudes aga tankid päralt ei jõudnud, nii jäämegi ilma tankideta. Tankid poleks ka Pihkvat päästnud.

Jalavägi on õnnelikult jõudnud üle Velikaja. Teisel pool jõge on veel paar soomusrongi. Enne Pihkvast lahkumist otsustati sillad õhku lasta ja põlema panna.

Jürgensi ehitatud puusein valati petrooleumiga üle ja süüdati põlema. Tuli, leidnud hea sööda, paisus kohe möllavaks tulemeleks. Varsti selle järel kõlas ka plahvatus. Seisin üsna silla lähedal, hoides suu lahti, kuid plahvatus oli nii tugev, et jäin hetkeks kurdiks, maapind vabises jalgade all. Sillakaar kukkus Velikaja voogudesse. Veesammmas kerkis kõrgele üles ja loitev tuli värvis hetkeks ta mitmetooniliselt punaseks.

Pihkva vallutasime 25./26. mail ja jätsime maha 25./26. augustil. Punajõud polnud su-

gugi suured, kõik võimalikud jõud olid rakendatud ainult tee läbilõikamiseks. Nad isegi ei sõandanud Pihkvat rünnata. Loodearmee lahkus Pihkvast 29. augustil, tõmmates oma väed 70 kilomeetrit põhja poole. Silla juurest lahkusid nüüd viimase järelväed ja ületasid Moglino juures raudtee just enamlaste nina all.

Meie väed asusid suve jooksul ehitatud kindlustatud kaitsejoonele: Pihkva järve kaldalt Vidavitsi külast üle Petski, Luki küla, Vana-Irboska, Velje järve, Polshnova, Zamosje, Pavlova küla.

See komekuine sõjasõit oli meile palju verd maksnud.

VAATENURK

MARJU LEPAJÕE
Platooniline eesel

APULEIUS. METAMORFOOSID EHK
KULDNE EEESEL. Ladina k tkk A. Lill.
"Hortus Litterarum", Tallinn, 1994. 240 lk.

*Sel ajal, kui Lütseumi aias
ma õilmitsesin puude all
ja lugesin, lektiürimaiais,
küll Apuleiust õhinal,
kuid mitte Cicerot – sel ajal...
(Puškin, Jevgeni Onegin, VIII, 1)*

Kindlasti on neid, kes rõõmustavad Apuleiuse "Metamorfooside ehk Kuldse eesli" eesti keeles ilmumise üle. Sel suvel võis Pärnu rannas näha esimesel pilgul meelikõitvaki vaatepilti, kuidas kuumal liival tuuletus põudes fluidumis ridamisi lebavad rasked roidunud naisekehad, ainsaks katteks puuleht ninal, liigutasid end vaid kord kaheksa tunni jooksul, et hetkeks sulgeda silmad, olles lõpetanud Patrick Süskindi "Parfüümi", ohata, pöörata ürgses tüünes rahu külge, ja harutada võrgust välja Apuleiuse teos, et mõne sekundi järel olla taas kadunud absoluutsesse süüveseisundisse (*Versenkungszustand*).

Aga Apuleiuse "Metamorfooside" ilmumine on ometi katastroof, ja mitte ainult "Hortus Litterarumi" suurejoonelistele kirjastusplaanidele. Teos on nii sisult kui vormilt sedavõrd võimas, 2. sajandil elanud Apuleius sedavõrd ületamatult meisterlik jutustaja, et suurem jagu kui mitte kogu Euroopa hilisem proosakirjandus kuni XIX sajandi teise pooleni (võib-olla Laurence Sterne'i "Tristram Shandy elu ja arvamus" välja arvatud) mõjub mingi haleda Haapsalu lummutisena. Mida on panna Boccaccioli, Chauceril, Dickensil või õdedel Brontëdel selle hoogsuse, lakoonilisuse ja väljendusrikkuse, elegantse ironia ja filosoofilise haarde kõrval? Isegi Balzac ja Stendhal on Apuleiuse kõrval justkui vanad talupojad, kes on kogu augusti teise poole reht peksnud. Sajandid higinikerdamist, 1700 aastat mägede sün-

nitusvalusid ja ei midagi! Sünnivad ainult mingid naeruväärsed hiired.

Selles, et "Metamorfoosid" mõjuvad ka eesti keeles nii masendavalt suurejooneliselt, on oluline osa tõlkijal, professor Anne Lillil. Tõlge on viie aasta töö vili ja tõenäoliselt on teos viimaste aastate parimaid tõlketeeoseid eesti keeles üldse. Mõnesugust aimu originaali ladina keele ülimast komplitseeritusest annab tõlkija järelsõna, kus muuhulgas öeldakse: "Apuleius ignoreerib mitmeid traditsioonilisi norme, ja tulemuseks on barokne keel, mis on literatuurselt rahvalik, modernselt arhaistlik ja rafineeritult vulgaarne." Ja ometi pole Apuleiuse ladina keeles jälgegi vaevarikastest pingutustest, edevast õilmitsemisest, keel on vaba ja väga nüansirikas.

Apuleiuse keeletundlikkuse juured on osaliselt kindlasti tema Põhja-Aafrika päritolu. Sealt on ju pärit ka õnnis Augustinus, kelle sõnastikku antakse juba aastaid välja ja on vist jõutud alles H-täheni; sealt on pärit kirikuisa Tertullianus, kelle ebatavaline ladina keel kütkestab põgusamalgil lugemisel ja kes rajas alused ladinakeelsele kristlikule terminoloogiale. Ja ka Apuleiuse – kelle kohta Augustinus on öelnud: "meist aafriklastest tuntumaid" (ep. 138,19) – emakeel polnud ladina keel, vaid puunia keel. Tema kodukandis Madauras (tänapäeva Mdauruch Alžeerias), Getuulia ja Numiidia piirialadel, kasutas lihtrahvas arhailist kõnepruuki, mis oli lähedane Puunia sõdade aegsele. Haritud seltskond kõneles kreeka keelt. 1. sajandil hakkasid Aafrikasse hulgaliselt asuma rooma veteranid ja muu rahvas Itaaliast, kel polnud maad. Nendega tuli kaasa rahvalik ladina keel. Koolis õpetati "klassikalist" Cicero ladina keelt.

Sellisel pinnasel sündinud Apuleiuse absoluutselt isikupärane sünteetiline stiil, lisaks tema sõnavara, mis on rooma kirjanduses võib-olla kõige rikkam, on igale tõlkijale ületamatu raskus. Mida siis eesti keele puhul vastandada, sünteesida, et tekiks sama efekt? Võru keelt Tammsaarega ja saarte murret Stahli "Hand- und Haußbuchiga"? Ei, ei, ei. Vähemalt seni ei ole sellistel katsetel mingit

veenvat tulemust olnud. Pole traditsiooni, pole ka efekti.

Anne Lill on võtnud seda kohutavat olukorda väga realistlikult, vaadanud soomeugri hämarapärasusele otse silma ja tulemuseks on küll kompromissidega, kuid peaaegu ideaalilähedane tõlge, algusest lõpuni väljapeetud stiiliga, uskumatult rikka sõnavaraga, ja ei mingit kunstlikkust, pingutatust! On rahvakeelsust, isegi slängilist keelt, mille nii maitsekat ja loomulikku kasutust ei ole seni meie tõlkekirjanduses kohanud.

Aga et on imelik kiita kedagi, kes pole surnud, tahaks piinlikkust hajutada mõne teravusega. "Hortus Litterarumi" seniilmunud raamatutel on kommentaariosad liiga napid, ja oma nappuses ei aita lugejat nii, nagu võiksid aidata. Apuleiuse puhul see küll nii väga ei häiri, sest teos ise lihtsalt vallutab.

Ja võib-olla on inimväärikusele paremgi, et pole kirjandusteadlaste arvamuste pikki analüüse, sest ei saa öelda, et kirjandusteaduse saavutused Apuleiuse uurimisel oleksid just joovastavad. Uurimistöö ja Apuleiuse vahel on endiselt kuristik. Ühtviisi kummalinen kõhedus sugeneb südame ümber nii tänapäeva narratiivuurijaid ja strukturaliste kui eelmise sajandi lõpu ja selle sajandi I poole saksa patoanatoome lugedes. On mingisugune vihane võitlemine või pigem mässamine Apuleiusega, et teda seljatada, paljastada, või veel täpsemalt – "tabada". Hämmastava sihikindlusega püütakse tõestada, et tegemist on absoluutselt ebaoriginaalse kompilatsiooniga, nagu näiteks väidab veel 1956. aastal Rudolf Helm, Apuleiuse "Metamorfooside" hinnatumaid väljaandjaid. Mingit rahuldust pakub juba tõdemus, et "Metamorfoosid" on väga lähedane Lukianosele omistatava teosega "Lukios ehk eesel" ja et neil on ühine kreeka eeskuju Lukios Patrasest. Ja ometi ei seleta otsesed süžeeilised kokkulangemised mõttelageda lobiseja Lukianose tekstiga kõige olulisemat Apuleiuse juures, ideed. Järjekindlalt püütakse paljastada kõik omastamised, leida kõikidele "Metamorfoosides" kasutatud sõnadele ja motiividele vasted kreeka romaanelides (Charitonil, Heliodorosel, Xenophonil, Achilleus Tatio-sel), nii nagu näiteks Karl Kerényl on õnnestunud leida Heliodorosel vaste isegi Apuleiuse lausele: "juba tuhmub pidutõrviku

leek mustjas-nõgises tuhas" (IV,33) (K. Kerényi, Die Griechisch-Orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung. Tübingen, 1927, lk 174). Kerényi on jõudnud pika juurdlemisega ka triumfaalse järeluseni, et süžeeiliselt või ideeliselt kesksed lood jutustatakse Apuleiusel analoogselt kreeka romaanidega vahi all, et jutustab vana naine ja teeb seda vastu hommikut.

Hulk uurijaid püüab teost, lähtudes viimastest peatükist, tõlgendada religiooselt ja vaatleb "Metamorfoose" ühe Isise müsti *curriculum vitae*'na. Ka Kerényi ütleb (lk 183), et tegemist on Isise-religiooni kõige suurejoonelisema propagandateosega. Ilmselt on tõesti oluline, et peategelane moondub just eesliks, mis egiptuse religioonis on jumalanna Isise vaenlase Sethi (või kontamineeritud Typhon-Sethi) kultusloom. Nii nagu Plutarchose järgi ("Osirisest ja Isisest") Typhon-Sethi hõlmab hinges kõike muutlikku, metsikut, ebaratsionaalset, nii hõlmab ta kehas kõike surelikku, kahjutoovat, muuhulgas ka liiderlikkust ja hukutavat uudishimu. Kõik see on teadagi omane eeslile; ja eesliks muundumine võimaldab tundma saada maailma kurja alget.

Kui tõesti Kerényiga nõustuda ja ära unustada Apuleiuse sõnad "Apoloogias", et ta on pühitsenud ennast nii paljudesse religioonidesse kui võimalik (mis ei ole vastuolus ka tema platoonilise käsitlusega nimetatamust, kõigeülesest Jumalast – vt "Apoloogia", 64), siis muutuvad tõesti oluliseks needki detailid, mis lugedes eriti silma ei torka. Näiteks kahekordne uneepifaania "Metamorfooside" lõpus, mis on Isise müstikas oluline ja mis esineb ka Heliodorosel kaks korda, Longosel ja Achilleus Tatio-sel üks kord. Räiged sõnadki, mida jälk-vastik jultunud poisike eeslile hüüab (VII, 20): "Kui kaua me seda hirnuvat tulekotti veel ilmaasjata toidame?", on oma sisurikkuses mõistetavad ainult egiptuse religiooni põhjalikule tundjale, nagu ka faktid, et eeslit pekstakse põhjalikult neliteist korda, ja tema reit tahetakse ära lõigata, et seda pere-mehele toidulauale panna hirve reie asemel, mille ahne koer koka hooletuse tõttu ära söi (VIII,31).

Ka "Amori ja Psyche lugu" on religioossete laenude uurijaid väga vaevanud. Väga

raske – kui mitte võimatu – on leida, kust Apuleius selle maha kirjutas. Nii pühendas Richard Reitzenstein – pärast seda, kui ta oli tõestanud, et kreeka romaanides pole midagi algupärast – oma elust aastakümneid sellele, et leida Psyche kannatustele paralleele iraani religioossetes tekstides – ja ikkagi ei leidnud. Aga imetlusväärset ei lepi ta sellega, vaid kommenteerides episoodi (VI, 21), kus Psyche hukutavast uudishimust ajendatuna avab Proserpinalt saadud purgi, milles osutub olema surmauni, ja uinub raskesti, ei rahuldu Reitzenstein pelgalt Iamblichose näivsurma teooriale viitamisega, vaid lisab, et see uinumine on siiski kindlasti iraani päritolu (R. Reitzenstein, Die Göttin Psyche in der hellenistischen und frühchristlichen Literatur. Heidelberg, 1917, lk 105).

Aga vastiku poisi lõhvikiskumisele emakarü poolt (VII,26) ja ülejäänud neljale eriti koletule mõrvastseenile ei suuda isegi Reitzenstein, Kerényi ega strukturalistid head tõlgendust pakkuda. Piirduetakse tõdemusega, et tegemist on "sellisele kirjandusele omase seismiselt mitteületatud barbaarsusega, kohutavad surmaviisid lihtsalt valitsevad jutustaja kujutlusmaailma. Need on sundkujutelmad, mis elavad kauem kui primitiivsed rahvad ja mis näitavad tendentsi vohada".

On ka neid uurijaid, kes oma hell-autarkilises anantheetilises mõttetöös on jõudnud rõõmustava teadmiseni, et Apuleiuse "Metamorfoosid" on puhas eesliromaani idee ise, täpsemalt veel aretaloogilis-realistlike sugemetega eesliromaani idee. Aga küllap pole see teadmine jagatav, vaid igaüks peab ise sellise mõistmise üliheleda kirkuseni oma jõududega tee leidma.

Ja ometi on teoses kogu aeg tunda rahu-
tukstegevat kahetähenduslikkust, mida ei õnnestu kuidagi leida kreeka lihtsakoelistest armastusromaanidest. Reitzenstein arvab, et kahetähenduslikkus on selles, et lugeja ei tea kaua aega, kas teos pilkab või kinnitab usku imedesse. Pool raamatut näib olevat religiooselt ükskõikne, pool tendentslik. Seda kahemõttelisust võiks muidugi Rudolf Helmi kombel lihtsalt eitada, öeldes, et ei Amori ega Psyche lool pole mingit sügavamast tähendust ja teose lõpp on üldse kohatu ja et kui need

osad eemaldada, on ikkagi tegemist "tavalise eesliilooga".

Võib-olla on suletud ruumis edasi-tagasi tammumine ülimalt eksaktsuse saavutamiseks tõesti õigustatud, ja sellega jääb Apuleius nartsisliku narritaja ossa. Aga kas ei võiks küsimise alust siiski laiendada? Ja vähemalt oletada, et Apuleius ei olnud skisofreenik ja et temast järele jäänud teosed: nii "Metamorfoosid", "Apoloogia", "Florida" kui ka filosoofilised kirjutised "Sokratase jumalast" ja "Platonist ja tema õpetusest" on kirjutatud ühe tervikliku inimese poolt? Apuleius rõhutas kogu aeg, et ta on eelkõige *philosophus Platonicus*. Selline seisukoht on kinnistunud viimasel ajal ka filosoofilises kirjanduses (vt näiteks koguteost "Der Mittelplatonismus", hrsg. von Clemens Zintzen. Darmstadt, 1981 (Wege der Forschung, Bd. 70, lk 217-298)). Aga uurimisobjektina on Apuleius ära poolitatud. Kirjandusteadlased ja filosoofid isegi ei tuleta üksteise olemasolu meelde.

Ehkki "Metamorfoosid" on tõesti Apuleiuse ainus teos, kus Platonit nimepidi korragi ei nimetata, võib platoonilisi elemente näha siiski palju. Võib-olla on liialdus ühendada kogu romaani ülesehitus Platoni õpetusega kolmeosalisest hingest, mida Apuleius vastavalt iseenda ja kaasaja platonismi arusaamisele esitab traktaadis "Platonist ja tema õpetusest". Selle järgi on hinges "jumalik" osa ja kaks surelikku osa: parem – "tuline, puhanguiline", ja halvem – "räme, instinktiivne", mis vajab lakkamatult taltsutamist. "Metamorfoosid" jaguneksid vastavalt: 1. XI raamatu Isisele pühendumine; 2. Amori ja Psyche jumaliku ja sureliku alge lugu; 3. hale liiderlik kuritegelik eesli lugu. Platon kirjeldab hinge viletsaimat osa mitmel viisil: "kohutav metsloom ahelais", võimu usurpeeriv türann, koletu mütolooiline olend Typhon. Eeslini pole siit pikk maa isegi väljaspool hellenistlikku Typhon-Sethi koondkuju. Platon ütleb "Riigis" (82a): "eeslite ja teiste taoliste loomade ja huntide (...) hinged lähevad neisse, kel on kalduvus saada ebaõiglaseks või türanniks või röövlis." Sellega kooskõlas esineb ka Petroniusel "Satyricon" is hunte nimene (lükantroop). "Metamorfoosides" võib näha ka Platoni õpetust kahest Aphroditest: maisest ja taevasest. On Isis, kes ülendab Luciuse olemise kõrgeimale astmele, ja on

maine Photis, "tüfoonilise hingega", erootika ja maagia hukutav pimestav valgus, kes toob häda ja õnnetust, kellest saab alguse mileetose lugude jõe ring, milles tegelikult jutustatakse kogu aeg, kuidas inimesest saab kõige erinevatel asjaoludel kurjategija. Ka metamorfoos ise, mis tavaliselt puudutab välisvormi ja mitte sisemust, on Apuleiusel mõistetud pigem platooniliselt, sisemiste muudatuste tagajärjena. Traktaadis "Platonist..." kirjutab Apuleius ka saatuse kolmest ilumisvormist kosmoses, mis omakorda võib-olla isegi kajastuvad "Metamorfoosides": *providentia*, *fatum* ja *fortuna*. Jumalik providents juhib kõike tervikuna, *fatum* viib täide vaid paratamatut, aga *fortuna* sõltub asjaoludest ja inimese vabast tahtestki; ning paneb liikuma mileetose jutud. Siin tahaks küll anduda libedale kiusatusele ja platonismi rakendada "Metamorfoosidele" lõpuni, aga see mõõdutundetud nauding oleks uus allegooriate vangistus, ja lugu ise kaoks ikkagi käest.

Küll aga poleks suur viga selles valguses anda teine sisu Karl Kerényi sõnadele: "Kogu romaania kirjanduse tõelise *geniuse* paik on selles romaanis," – selle romaani platoonilises sfääris. Kõik hea kirjandus on platooniline.

MAIE KALDA

Mööda bergmanntorusid Lutsust "Talveni"

TALVE. Arnold Karu ümberkirjutuse järgi aastast 1950. "Ilmamaa", Tartu, 1994. 286 lk. Kaanel ja tl-l autorina märgitud: Oskar Luts.

Millal "Talv" Lutsul töös oli. Pole põhjust kahtlustada valetamises kirjanikku ennast, kui ta ütles intervjuueerijale märtsis 1939, s. o mõni kuu pärast "Sügis" I ilmumist, et "Talv" on käsil ja peaks aasta lõpuks valmis saama. Lisas ka oma tavakohase reservatsiooni: kui just mingi õnnetus kaela ei saja. (Vt Heldur Niit. Järeلمärkus. – O. Luts, Sügis I ja II. Tallinn 1988, lk 285.) Sootsiumi, elulaadi ja reaaliide kujutuse seisukohalt sobib 1939 täiesti ka "Talve" tegevusaja võimalikuks tagamiseks piiriks, nii võrd kui Arnold Karu nn

ümberkirjutuses on aimata Lutsu algupäraga fragmente. Aga sealsamas oligi õnnetus kohal, peale vajumas tervele eesti rahvale. Mida saanuks Luts oma Paunvere kooliõppijadega ette võtta 40.-50ndate hädaorus?! Mitte ainult et nad olid Vabadussõjas käinud: Tootsi-see-ria liikumapanevad jõud, põhitegelaste ettevõtlikkus, kiusud, jõuproovid ja õrnemad imperatiivid, olid toonaste kaanonitega olemuslikult ühitamatud. Ses mõttes on "ümberkirjutuse" fiktiivne postsotsialistlik aegruum Lutsu-truugi.

"Talve" ja "Sügis" II suhe. Et "Talv" ≠ "Sügis" II, nagu oletas H. Niit 1988. a, on "Talve" päevavalgele toomisega 1994 selgeks saanud. Ühte langevad need õieti ainult ses asjas, et Arno on uuesti pärast "Kevadet" suurde plaani võetud, literatuurse resoneerijana esimeses ja ennasthaletseva armastajana teises. (Luubiga otsides leiame "Sügis" I avalõigust *sätendava lume* ja "Talve" esimese ning viimase peatüki algamas sõnadega *Lumi sätendab*.) Muidu aga on "Sügis" II kirjutatud "Talve" kontsepti kasutamata, ot-sast peale uuesti, järjena "Sügis" I-le tegevusaja, -koha ja tegelaskonna ühtsusega, nagu olid ka "Kevaded" ja "Suved". Siit ka seletus "Talve" ja "Sügis" II süzeeliste erinevustele. "Talv" kahtlemata eeldanuks pikemat intervalli "Sügisega". See tähendanuks peale ajapöörde jalgu sattumise põhitegelasgrupi jõudmist küpsusikka ja vastavate eluvaadete-ni (mida kummaski "Sügises" veel eriti pole), ka tegelaskonna täiendust, kuigi ehk mitte niisuguses hallis külluses, nagu pakub "ümberkirjutus". Lutsulikku tüpaaži on "Talves" õieti ainult koolivend Visaku korraaks estraadile vilksamise ja toimeka laadafotograafi Rebase võrra. Pluss üks hea, küll enam tamm-saarelik kui lutsulik peremeeste stseen: Raja Kaarel kaotamas hingerahu Saare pärija probleemi pärast. "Sügise" ja "Talve" vahelised käärid ja lühised tegelaste nimedega, Arno naiste /elukaaslaste/ abielu eri variantidega, Liide ja Tõnissoni kindla kosjakauba õhku rippuma jäämine jmt, mis olid osaliselt tingitud ka sellest, et Karu polnud "Talvet" kirjutades lugenud "Sügis" II, on aga kate-gooriast, mida ei andesta nn lihtlugeja, kes ehk võinuks innustuda täieliku *aastaaegade-müüdi* (Jaan Undusk. Ümberkirjutajad, torso-täiustajad, müüdimeistrid. "Postimees" 6. VII

1994, nr 152) või -seriaali kättesaamisest. Nt kas või palju-pilgatud "Metsiku roosi" järjekindel vaataja mäletab täpisealt selle oopuse ülikeerulisi sugulus- jm suhteid ning kõige eksootilisemaid tegelaste nimesid.

"Talve" pole Luts, vaid äri (Udo Uiho, RH 28. V 1994, nr 120), müstifikatsioon (Mati Unt, EE 17. VI, nr 23) *sancta simplicitas* (J. Undusk, op. cit.), võltsing (Michael Heltzer, "Postimees" 21. VII, nr 165). Lisaksin veel ühe, tekstitehnilise määraluse: **pa-limpsest**. On ju algtekst koguni kahel viisil "pärgamendilt ära kraabitud" (hävinud pööningul vihmavees / üle antud Valeria Lutsule – vt Hando Runnel, Saatesõna. – Talve. Ilmamaa. Tartu, 1994, lk 7).

Kirjastus ise on autorsuse küsimuse lahendanud kolmel eri viisil: – kaanel: OSKAR LUTS / TALVE

– tiitellehel: **Oskar Luts / Talve / Arnold Karu** / ümberkirjutuse järgi

– vahetiitlis lk 9: **Talve / Arnold Karu** / ümberkirjutuse järgi / aastast 1950.

Tean, et kaane põhjal ostjate seas oli ka vanas eestiaegses mõttes haritud inimene, kellel ei tulnud pähegi, et raamatukaas võib niiviisi valetada. – Aastaarv 1950 vahetiitlis on vististi trükiviga, Runnel räägib siiski ainult 1953. ja 1956. a teisendist. Aga selget juttu kirjastus ei aja, mistõttu pole välistatud, et originaalkäsikiri (kontsept, -märkmed, -fragmendid) ühel heal päeval "üles leitakse" ja omakorda üllitatakse. Igatahes süsteem pole veel täis ja "Talv" II ootab kirjutajat.

Karu meetodist. Parandamine algab pealkirjast. Mitte "Talv" nagu Lutsul, vaid "Talve". Ka "Sügis" on Karu keeles "Sügise" – vt lk 6. Üks täht jälle juures! Karu esindab nimelt juurdekirjutaja tüüpi toimetajaid, kes on tegelikult hullemadki Glavliti-aegsetest mahatõmbajatest. Niisuke paremaks tegija ei saa oma käsi eemale trükitud teosestki: "Talve" XVI ptk-i monteeritud "Lugu viiest väikesest pakikesest" (Lutsul "Jutt viiest...") on saanud oma 6,5 lk-le 13 ühesõnalist ja 2 lausepikkust täiendust, mis kõik tehtud eesmärgiga saavutada täielik äraseletav lollikindlus, nagu Karu käekirjale üldiseloolelik. Kõik 15 rikuvad Lutsu teksti. Peale selle hulk mõttetuid ümberkorraldusi kirjavahemärkide ja mõned sõnajärjestuse alal. "Talve" puhul võrdlemise võimalus puu-

dub, aga kui seda lähemalt silmitseda, kargavad kõigepealt näkku liinid, mis kindlasti ei ole Lutsu, st on

Karu omad:

– **Kogu Paunvere elektrifitseerimisega** tegeldakse otse maniakaalselt ptk-des I-VIII (edaspidi hõrenevalt), need kubisevad elektrilampidest, agregaatide kirjeldustest, ja terve VI ptk on pühendatud Saare tallu liini sisseviimisele, bergmanntorudele, traadipusadele, valgustite paigaldamisele. Kokku **12 lk** netoteksti. (Kogu "Talve" netotekst on 228 lk, kuna pildid, ptk-de lõpu tühi ruum, tiitel-lehed ja saatesõna katavad 58 lk 286st pagineeritust.)

– **Agro-, zoo- ja ehitustehnilist nõuan- net**, eriti palju VII, VIII, XI, XIII, XIX-XXII, XXIV-XXVI ptk-s, tihti dialoogivormis – **49 lk**.

– Novellide, esseede, anekdootide ja publitsistika **referaadid ja tsitaadid**, vt ptk-d V, IX, VII-XIV. XVI-XVII, XXIX – **33 lk**.

Seega **Karult kokku 94 lk**.

Lutsult (tingimisi):

– Lutsu minu jaoks, s. o **humoristlikku vestjat par excellence** ja kõnekeelse dialoogi meistrit leidsin **4 lk** = 18 promilli: IX ptk-s Tootsi monoloogi algus oma lugema-õppimisest, XXIII-s kalmistupüha, XXV-s korstnapühkija Visaku välisportree, XXVII alguslõik – autori pöördumine suuri sündmusi asjatult ootava lugeja poole.

Vahest 3 – 4 korda rohkem võib saada selline lugeja, kellele on lähedane Lutsu teine mina – tundeline norutaja, nostalgiline meeliskleja. Seda Lutsu võib "loova toimetamise" kiuste aimata Arno mõlgutustes ja kangastustes ptk-des V, X, XVIII.

– Parandatud, toimetatud, ümber kirjutatud, s. o neutraliseeritud ja ülenämmutatud, ent siiski **võimalikku Lutsu on 115 lk**.

Siia rubriiki olen arvanud ka Visaku pajatuse "kõhugaasidest", mida nt M. Heltzer tajub lutsulikuna. Fekaalseid nalju on Lutsul tõepoolest üksjagu, eriti "Sügisest". Siinne lugu aga, kas pole see inimarmastajast kirjniku kohta siiski liialt brutaalne, mida veelgi võimendab Karu ebaelegantne serveering. (Ja ausalt öeldes lehkab koguni see "Talve"-afäär **lugejale** näkkupasandamise järele.) Täiesti ootuspärane, et Luts ise selle, tõenäoliselt 1942 – 43 kirjutatud "Kevade" lisaloo

teiste sama tsükli (avaldatud) lugude hulgast välja praakis (vt H. Niit, op. cit. lk 286) ja et ta kümme aastat hiljem "kirglikule raamatusõbrale", et temast humaansel viisil lahti saada, kogu oma kõrvalejätud paberipataka kaenla alla lükkas.

Raskesti määratletavaid, rohkem siiski Karu moodi tekstiosi on 15 lk (nt jõulu- ja jaanipäevakommete puust ettetegemine, Arno valgustuslikud dialoogid Raja lastega). Kui see rubriik jagada nende vahel samas proportsioonis, milles jaguneb kogu muu, saame

57% Lutsu ja 43% Karu. Siiski NB! see arvutus ja Lutsu-protsent on midagiütlevalt ainult **stiili ja keele suhtes immuunsele retseptioonitüübile**. Viimase vaatekohale asusid Marin Laak ja Aivar Kull oma raadiovestluses 8. VII 94: poole tunni jooksul innustuti kolhoosikorra ignoreerimise "geniaalsest ideest", kaaluti läbi Lutsu autorsuse loomingulooline tõenäolisus, tüpaaži metamorfooside võimalikkus jm, välja arvatud stiil ja keel.

KALEV KESKÜLA

Põlvkonnaeepose uus peatükk

JAAN KROSS. JÄRELHÜÜD. "Loomingu Raamatukogu" 1994, nr 11. 80 lk.

Vahel satub ette mõnes välismaa ajalehes või ajakirjas – ma ei mõtle kirjandusväljaandeid, vaid noid laiatarbelisi eluteatajaid, mida rahvahulgad, koduperenaised, tänavamehed ja pangahärradki jõudehetkel tarvitavad – mõni lugu eesti kirjanik Jaan Krossist. Jaan Kross, mitu korda peaaegu Nobeli preemia saanud mees, on ennast raamatuilmast välja murdunud üleilmse üldinimliku huvi sfääri. Osalt on see johtunud muidugi asjaolust, et kirjanik Krossist on kujunenud see visiitkaart, oraakel ja *great old wise man*, kelle juurde juhatatakse laia ilma lehemehed ja kelle käest nad kuulevad haritud maailmale arusaadavat tõesõna riigist, kus ajalugu pole veel lõppenud. Ja ehkki noored uljad kodumaised raadiohääled laiendavad selle vabariigi nime troopiliste deminutiividega, pole tema tõeteadja roll sugugi tühine.

Mind on vahel hämmastanud nois eelkõeldud artiklites sageli korduv väide, et Jaan Kross kirjutas maailmatu hulga ajaloolisi romaane, sest N Liidus oli kaasaja vastuolude aus kirjutamine võimatu ning seega on kirjaniku ajalookujutus puhas allegooria. Ma ei usu, et Kross seda nii lihtsalt öelnud on, ma arvan, et ajakirjanikud on sellest nii lihtsalt aru saanud, või siis pidanud vajalikuks seda nii lihtsalt edasi jutustada. Kas allegooria on ajalookäsitluse õigustus? Kas ajalooline romaan, mis ei tegele mõistu – salaja – meie kaasaja probleemidega, on kaasaegsele lugejale ülearune? Vahest tõesti – moodas maailmas on elu lühike. Täna ilma viis avara ajalookujutuse igavikulisest mõõtmest mööda vaadata tekitab vaikset nõrdimust. Kui Jaan Krossi ajaloolised romaanid oleksid tõepoolest vaid parafrasid kommunistliku aparraadi funktsioneerimisele, oleks nende tänane väärtus tõesti kaheldav. Sest keda see halb eilne päev ikka enam nii väga huvitab.

Jaan Krossi ajalooromaanidest-novellidest moodustuva eepose – sest mida muud see niisuguse (eeposliku!) aine, ideoloogia ja stiiliga tekstimass endast kujutab – kõrvale on aja küpsedes hakanud sügenema teine, fiktsiooni- ja allegooriavabam teostesari, mis käsitleb küll ajaloolist aega, aga seda ajalugu, mille autor ja tema kaasaegsed läbi elanud. See on mälestuslik novellirida, mis kesken-dub Eesti riiki ja rahvast tabanud murranguile (murdumistele) alates aastast 1939 ning lõpeb laagritest tagasipöördumise aja kujutusega (1950. aastate keskpaik) romaanis "Väljakaevamised". Nende teoste puhul pole mõtet enam allegooriast rääkida, küll ehk aga sümboleist. Nii saab sarja esiknovellis "Mar-rastus" (kirjutatud 1979, ilmunud novellikogus "Kajalood" – "Loomingu Raamatukogu" 1980) kriim neiu jalal ootamatult surmatoo-vaks, kasvades ühtlasi rahvast tabavate arusaamatute ja ärateenimatute kannatuste võrdkujuks. Too kuri veider ja ettenägematu maailm, kus varasemad inimlikud ja õiguslikud reeglid on pööratud pea peale, kus kõik on võimalik, kus ei toimi põhjuse-tagajärje seos ja iga juhuslik valik võib saada su saatuseks, on loodud juba "Kajalugudes". Tänavu ilmunud "Järelhüüd" jätkab selle maailma eritlemist.

Iseenesest on küllalt tähelepanuväärne, et Kross on suutnud nii erinevas ühiskondlikus kontekstis – nagu seda on siin maal tänane päev ja täna 15 aastat tagasi – loodud teosed sama aate ja peategelasega sarjaks kujundada. Omamoodi eeposeks hakkab kujunema seegi ning asjaolu, et kirjanikul on nüüd (tsensuuri)vabad käed ja teatav ühiskondlik tellimuski, lubab tolle teosteveo tõhusat jätkumist oodata.

Kõnealusegi kogumiku peategelaseks on nõukogude saatuserastate vahele sattunud noor jurist Peeter Mirk, kirjaniku *alter ego*, aga mitte tema ise. Mõtlemapanevaks teritub see asjaolu loos "Järelhüüd Kuusiku peremehele", mis on õigupoolest vaid mälestuskild. Kui tegemist on Jaan Krossi vanglamälestusega, tõsieluseigaga, on see loomulikult huvipakkuv, kui aga Kellegi Peeter Mirgi omaga, kirjandusliku fiktsiooniga, siis novelli mõõtu see küll välja ei anna. Teatav tähendus saab tal olla kirjaniku "teise eepose" – selle omaeluloolise – kontekstis, aga väljaspool seda teeb lugu nõutuks. Kuid küllap on see norimine, sest vaevalt on lugejaid, kes loevad ainult toda novellikatket ja ei ühtki muud Krossi juttu.

Avalugu "1941" esitab autori õpingukaaslaste juhuslik-saatusliku hukkamisloo, käsitleb tuntud situatsiooni tuntud headuses, ei üllata, aga on haarav ometigi.

Raamatu meeldejäävaim novell on "Vürst", mis lisaks teritatud ironiale ja psühholoogiakäsitlusele avab uue ainealagi – Inta vangilaagrite maailma. See on Krossi tuntud sõnameisterlikkusega kirja pandud lugu värvikast karakterist põnevas olukorras, millest kasvab välja kibe-ironiline üldistus inimliku suuruse ja tühisuse teemal. Kindlasti kuulub "Vürst" Krossi põlvkonna-eepose (või isiku-eepose?) parimate peatükkide hulka.

Kokkuvõtteks võib kinnitada, et Kross jätkab oma tuntud stiiliheaduses ja headuses üldse. Neile, kes teda armastavad, ei too seegi järjekordne eeposepeatükk pettumust, neile, kes temast tüdinud, ei paku seegi raamat suuremat vaheldust. Ise kuulun ma pigem Krossi suuruse hindajate kui armastajate hulka. Sellelega tahan öelda ühelt poolt seda, et Krossi tähtsuses pole mul kahtlust, ja teiselt poolt seda, et suurtest enam meeldivad mulle kirjaniku väiksemad, lühemad teosed. Novell

"Väike Vipper" on kindlasti parem kui romaan "Wikmani poisid"!

Krossi keelemeisteritööst end paratamatult kaasa kiskuda lastes, seda sõnataidurlust ja häirimatut viilimislusti imetledes tuli mulle millegipärast pähe kõrvutus Karl August Hindreyga. Küllap on mõlema keeles tunda teatud germanismi-harrastust (Hindreyl naturaalse paratamatusena, Krossil stilisatsioonina), aga olulisem tundus teatav sarnasus jutustamisviisis. Mõlemad mehed tavatsevad mingist neile olulisest mõttevoolu sattunud seigast kinni haarata ja lasta siis jutul hoopiski kõrvalsuunda voolata, algusest ja lõpppunktist kaugele jäävaile radadele. Kahtlemata peegeldab see elatanud ja kogunud, ilma ja inimesi näinud kirjamehe sisetust vabadust. Veelgi olulisemaks sarnasuse põhjuseks on ilmselt tõik, et mõlema mehe novellid põhinevad mälestuslikul alusel, Hindrey ei olevat tahtnud ega suutnud midagi välja mõelda ja Krossil on tõsielulisus põhimõtteline. Ning mõlema teoste tegelaste prototüüpideks on ju reaalsed ja üldtuntud isikud!

Tahtmata seda – ehk mõnevõrra spekulatiivset kõrvutust väga kaugele arendada, ei saa ometi jätta mainimata teatud sarnasust kahe suure novellisti hingehoiakus. Mõlema novellide taga kumab oma keskkonnast vaimselt üleulatuv vana ja tark mees, kelle paljunäinud irooniline pilk suudab tõe ja narrusele nende koha kätte näidata. Hindrey kaasaegseid kriitikuid kippus selline autori positsioon vahel vihastama ja nad süüdistasid kirjanikku "renomeerimises", see on eneseupitamises. Hoopis kavalamat Krossi oleks selles süüdistada ülekohtune, või kui väga tahate, siis ehk käesoleva kogumiku nimiloo puhul. Aga samas tundub mulle, et Kross on oma võimalikud "renomeerimised" õigusega ära teeninud.

Ajakirjas "Magneet" (aprill 1994, lk 17) ütleb Jaan Kross Lennart Mere kohta: "Meie viimastel kohtumistel on ta mõnel puhul rulinud lahti oma probleeme üllatavalt otse ja ilma sissejuhatusega. Raske öelda, on see tingitud sellest, et ta on hakanud käsitlema probleeme vanameheliku vabanemisega ja vahenditusega. Või on tal oma lähemas ümbruses põlvkonnakaaslastest puudu."

Ma ei tea täpselt, mis asi on see "vanamehelik vabanemine ja vahenditus". Aga paistab, et Kross teab ja hoidub sellest.

PEETER KÜNSTLER Riulil avamerele

ANDRES VANAPA. RIIULID. "Koolibri", Tallinn, 1994. 208 lk.

Ajao? Milline naljakas ja tülgestav mees! Ta on kest, mõistuse vangla ja see muudab iga tema (tunde)liigutuse naeruväärseks. Kirjanik Vanapa on temast distantseerunud, külastab Ajao elu triviaalsete seikadega, annab talle kaastegelasiks paar utreeritud tüüpi, loob tema ümber rõhutatult fiktiivse ruumi. See viimane oleks just nagu kirjaniku enese teadvuse pelgupaik, ruumikujutus on selle romaani elusaim osis: linnakujutuse vitaalsus neelab Ajao võimaliku aktiivsuse juba eos; poeedi kontuurid paistavad meile läbi Ajao nagu läbi klaasi alates trammist kuni apokalyptilise lõpuni; enenäod võrsuvad ruumist, muutudes autori ja tema kirjutatud teksti vaheliseks eikellegimaaks; Ajaod jälitav absurditekt põhineb kogu oma nimmerkatzsluses kõik-kõiges-korduval ruumikeelel jne. Aga samas on see ka ülimalt võõritav osis, sest puudub ruumi ja tegelase vaheline aktiivne seos. Vanapa on end ruumilisse sfääri sulgenud – nõnda näib – ennekõike mugavusest, et kasutada Ajaod nagu marionetti, et tunda end kindlalt, eksimatuna, vabalt lehvivade hõlmadega. Vanapa on väga suurel määral hõivatud keeletegemisega, poeesiaga, ta ei viitsi nokitseda. Ajao on mõistetud piinama oma äbarikus kestas vaimu.

Siinkohal võib küsida: kellele omistada teost läbivaid kommentaare *à la monsieur Bergeret*? Konks on vist selles, et siin on paroodia rajatud paroodianopmetele maailmakirjandusest (stiililiselt olulisim eeskujud on ilmselt olnud Anatole France) ja miksitud kogu kupatus sürreaalses tonaalsuses, mängides kirjutamist mitmel tasandil, võõritust mitmel astmel, nii et tegelikult kõik teose lõimed pärinevad kusagilt "kõrvalt", näiliselt seostudes, aga tegelikult eraldi hoituna. Ajaod jälitav sürreaalne tekst on "kõrvalt" ja tema mõtted samuti jne. Ka Vanapa on seega

"kõrvalt" ja kusagil "kõrvalt" närib kärbseseent ja kelgib terve mõistusega Vanapaganigi. Kõik seosed ja tsitaadid on ühtaegu olulised ja kõrvalised, tühised. "Riulid" on antiromaan samavõrra kui selle paroodia või eitus. Vähemalt nüüd peaks iga tõsine lugeja veendumusele jõudma, et rõõm kirjutada ja lugeda ei tähenda veel, nagu peaks valmis olema kirjanduse nimel surma minema.

Võtame kas või kultuuri demütologiseeriva lõngaotsa, et esitada esimene, peaaegu kohe pähe turgatanud tsitaat klassikast: "Ent vaevalt olin avanud saatusliku kastikese, kui sealt libisesid välja sinised sedelikesed, pudenesisid mu sõrmede vahelt välja ja hakkasid sadama. (...) Üksteise järel avanesid kõik karbikesed ja mitmevärvilised sedelid täitsid ruumi, kohisedes nagu kärestik mäenõlval aprillikuus. (...) "Kui palju kunsti!" karjatas Pulgence Tapir. (...) Äkki tõsis hirmus sedelite vesipüks ja mässis ta koletusse keerisesse. Ühe sekundi vältel nägin sügavikus õpetlase läikivat pealage ja pisikesi paksukeksi käsi. Siis sulgus sügavik ning uputuse laine uhas üle vaikuse ja liikumatuse. See ähvardas ka mind ühes redeliga ära neelata ja ma põgenesin kõige ülemise aknaruudu kaudu" (Anatole France, Pingviinide saar. Tallinn, 1975, lk 14–15). Pange tähele, et Ajao väldib kataloogimist ja hukkub kohatu sensuaalsushoo mõjul ja piinatud intellekti vabanemistungi jõul. Mõlemad hukud on just nagu sümboolsed või koguni rituaalsed. France'i kannustas tollal sotsialistlik ideoloogia (1907). Aga Vanapat praegu (? – 1994)? Ei tundu üks ja seesama, aga näib tahtlikult korduvat.

Sellisel arutledes võiksime ka arvustuses lähtuda paroodia pinnalt. Romaani õhustikku võib käsitada kui vihjet, et autor ise on tegelikult substantsiaalse (kõikehõlmava) intellekti sünnitis või koguni katse (midagi laboratoorse uuringu taolist). Ajaod on imeilhtne ette kujutada steriilse retordina, ta on ju rõhutatult tehisk ja paistab läbi. On ju selge, et retordis ei ole elementidel nagu ka katse teostamiseks vajalikel instrumentidel mingit psühholoogiat, on ainult tüüpilised algained ja protsessi oletatav kulg, mis vajab omakorda ehk ka mõnetist korrigeerimist ehk suunamist. Kujutage nüüd ette arenevat kirjanikku, kelle teadvus pidevalt täiustub, kuid

kes veel pikka aega retordita läbi ei saa. Vaid temal ja ainult temal hakkab piinavat rolli mängima psühholoogiline moment. Ta üritab suhelda (al)keemiliste preparaatidega kolvis, oma kibestumuses jõuab ta arusaamisele, et retort – ta nimetab seda mõneti õigustatult härra Ajaoks – on äärmiselt piiratud, kuid ometi teadmistest pungil isend. Äärmiselt tuim isend, kes tunneb küll peensusteni sürrealistlikku kirjandust, aga on maha maganud maailmasõja (s.o üks teatud tormiline faas protsessi käigus). Autor on nii ametis oma retordi inimesestamisega, et kas või juba selline harituse ja ignorantsuse ühitamine sünnitab uskumatu absurdi. Sürrrealismi-komponent oli ju selles faasis vägagi tuntuvalt osaline. Tähendab, kirjanik on jõudmas piinatuse äärmisele piirile, katse on kriitilises järgus. Ja siis, oh imet, saabub oodatud finaal, autor tõstetakse retordist välja, retort-Ajao libiseb intellektil peost, kukub ja puruneb tuhandeks killuks. Kirjanik leiab end ärgates keset laudsiledat merd riulil hulpides. Ta teab, et on autor, ta hakkab kohemaid kirjutama. Kuid ta ei kirjuta mitte selleks, et end merehädast päästa või randa jõuda. Ei, ta kirjutab sellepärast, et ta lihtsalt peab hästi, lausa väga hästi kirjutama.

Nii nagu Vanapa on seda nüüd ja alati ikka teinud.

TAMBET KAUGEMA Suurlinna tuled

OLEV REMSU. POEET JA JEESUS.
"Umara", Tallinn, 1994. 115 lk.

Siinkirjutaja on noorukieast peale imetlenud ja peljanud inimesi, kes ei varja oma kiindumust Venemaasse. Seda sorti inimene on kas loomult seikleja – vähemalt kord aastas võtab ta panipaigast välja päratu suure presendist seljakoti, et lennata Angaraa äärde beluuga (*Huso huso*) kudemist vaatama – või siis paremal juhul on ta nooruses õppinud mõnes Moskva või Piiteri kõrgkoolis. Õpiaastate armu ei õgi rooste ja üksnes armastuse iseloom on ehk platoonilisem. Pöökpauust kirjutuslaud saab edukalt asendada rohelist seljakotti.

Olev Remsu on kahtlemata harukordne inimene, ta sobib ülalkirjeldatud liigituse alla. Venemaal hariduse saanud eestlasi jääb aina vähemaks, kirjanikest rääkimata. Rohkem kui aasta tagasi ütles Remsu intervjuus "Postimehele", et Moskvas elatud aastad olid tema parimad. "Millised tõelised kunsti- ja demokraatiasuurused olid mulle seal õppejõududeks. Moskva õhustik oli tollal Tartu omast tunduvalt vabam," väitis Remsu, "meeldigu see pragu inimestele või mitte." Kahtlemata väljendub neis trotslikes sõnades kiindumus Venemaa ja eeskätt Moskva vastu.

Vägagi ahvatlev oleks siinkohal naasta kirjaniku "Moskva memuaaride" juurde, kõlblikke tsitaate sajakaks kui oavarrest, ometi jäägu see asi mõne pikema kirjatüki tarvis. "Poeedi & Jeesuse" viis esimest teksti (eeskätt ehk "Viimaseid muljeid suurlinnast, eriti selle tagamaast" ja "Gaasivedaja surm", aga ka kolm ülejäänut – "Kamikaze", "Euroopa piiril. Eerika" ning "Kabinetid ja positsioonid") on rohkem või vähem seotud Venemaa ja venelaste teemaga, mis antud juhul huvi pakubki.

Kurbusega hinges tuleb nentida: seekord jäävad kõrvale samade kaante vahele köidetud mängufilmi kirjanduslik stsenaarium "Poeet", samuti näidend "Eeli!". Ei sobi nad käesoleva arvustuse temaatikasse. Mitte alati pole tark suruda kõik seni ilmutata tekstid ühte raamatusse ja siis sellega turule tulla – tervik kannatab süütult. Liivi-teemaline kirjanduslik stsenaarium on seni jäänud paberile ja karta on, et nii jääbki. Remsu ise on nimeetanud seda "pärlite loopimiseks teadagi kelle ette". "...stsenaariumi käiku-minemise eest oleksin pidanud andma pistist, näiteks lubama enda kõrvale kaasautori...", kinnitab Remsu kord juba mainitud intervjuus. Tulevastel Liivi-uurijatel (ja vahest ka Remsu-uurijatel) on kahtlemata huvitav teada saada, kes siis ikka tikkus kaasautoriks, kuid tuleb vist nõustuda Vaino Vahinguga – jäägu kõik nii, nagu on. Kirjanduslikult päris huvitava (pärlenduse kohta paraku ei oska midagi öelda) stsenaariumi võivad vaprad filmimehed lihtsalt ära solkida, seda enam, et tõsimeelset filmi Liivi-ajast on enam kui raske teha.

Tagasi Venemaa-teema juurde. "Gaasivedaja surm" viis mõttele, mille spekulatiivsust

loodab siinkirjutaja varjata. Moskvas esimest aastat psühholoogiat õppiv Maire Kõiv naaseb kodualevisse ja leiab seal oma õnnetu otsa (üksikasjad pole olulised). Elukogemus ütleb, et Eestist läksid tookord Venemaale õppima just alevite ja väikelinnade oivikud (Remsugi on siin sobiv näide), küllap nad olid näiteks tallinlastest elujõulisemad. Pole sellest küll ühegi psühholoogiga vestelnud, kuid tundub, et väikelinn ammandab ennast kiiremini, saab rutem omaseks ja muutub seejärel tüütavaks. Tormakamad isendid liiguvad uutele ja ahvatlevamatele jahimaadele, milleks tõenäoliselt on mõni suurlinn. Kui Eesti-mudel appi võtta, siis tallinlaste liikumisrajad on palju pikemad ning asuvad suuremal territooriumil, mistõttu koduseks saab see linn alles tüki aja pärast. Ehk on tallinlaste väidetava paiksuse põhjus just selles? Suurlinlane on niigi eluga rahul, meenutame kas või moskvalase Volodja ("Gaasivedaja surm") enesekindlat ütlust: "Minu haare, minu tarkus nõuab metropoli, perifeerias tunnen end otsekui vanglas."

Remsu ei salatse ega püüa varjata oma tungi suurlinna järele. Mõned katkendid tekstist pealkirjaga "Viimaseid muljeid suurlinnast, eriti selle tagamaast" (mille mõtisklev toon jätab võimaluse võtta neid kui osalt autobiograafilisi): "Ja enne kui valgusfooris roheline süttis, tajusin soovi elada Suurlin-

nas, irvitada kõnniteel maakate üle, kes oma armetu bussiga jalus koperdavad"; "Alates sellest fikseeringust rippus mu eluplaanides tung jõuda (trügida, läbi lüüa!) Suurlinna. Viimaks sattusingi siia filmiasjandust õppima!".

Elujõule vaatamata ei tunne provintslane ennast suures linnas mitte kunagi täiesti vabana, jäägitult suurlinlasena, sest ta on sündinud teises kultuuriruumis, on vähem kosmopoliitne. "...siin võib tunda end pimedatel hilisõhtutel, kui kõledalt inimtühjade metroojaamade parkettpõrandad õlimärja saepuruga kaetakse, nostalgitseva pagulase-na, tunda Stockholmi ja Toronto rahvuskaslaste tunnet," kirjutab Remsu. Kirjeldatud nukrus muutub mõttetuks, kui pagulasel ei ole vähimatki lootust naasta kodumaale/kodukohta. Ärasõitu suudab mõtestada ning õilistada üksnes tagasipöörumine, naasmine. Asjata ei kirjuta Maire Kõiv kurusetööd teemal "Iidse naasmise motiiv psühhoanalüütiliste teooriate valguses. "Fromm contra Freud"" ("Gaasivedaja surm").

Mitte kõigil tagasipöördujail ei lähe kahtlemata nii halvasti, nagu gaasiauto rooli haaranud Mairel. Tagasipöördujaid ei taheta eriti mõista, nad on kogenud midagi sellist, mida paiksed ei ole tundnud – neil on võõras lõhn küljes.

"VIKERKAARE"

RAAMAT:

Ülo Valk

Kurat

Euroopa usundiloos

Sissejuhatus demonoloogiasse

Eurooplaste vaimuilma on kaua aega kujundanud usundiline mõte. Just mütoloogia valdkond on inimfantaasiale pakkunud eriti avarat mänguruumi. Üks mõjukamaid ja elavamaid kujutelmi läbi aegade on olnud kurat, tervete rahvaste ning oma aja haritlaste ühislooming. Kes on kurat? Kuidas ta sündis? Millised on tema võimu piirid & suhted inimesega? Neis ja paljudes teistes küsimustes aitab selgust saada käesolev raamat, tagasivaade ühele ideele Euroopa mõtteloos.

ÜLO VALK.

KURAT EUROOPA USUNDILOOS.

Sissejuhatus demonoloogiasse.

Kõva köide kaheväitrukis ümbrispaberiga.

34 must-valget illustratsiooni.

11,8x16,5 cm. 288 lehekülge.

Toimetaja Marika Mikli. Kujundaja Jüri Kaarma.

© "Vikerkaar", Tallinn, 1994.

ISBN 9985-60-068-1

**TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE RAHU JA
AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA**

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"

lugeja kodus ja võõrsil!

**Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi, aidates Sul
nõnda lahti saada üksiknumbrite jahtimise vaevast.**

**"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu**

**Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.**

**Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.**

**Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.**

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 431 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 05.09.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvõrviõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,65 "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 9. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

